

ΘΡΕΠΤΗΡΙΑ
ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

THREPTERIA
STUDIES ON ANCIENT MACEDONIA

Επιμελητές / Editors

Μιχάλης Τιβέριος / Michalis Tiverios

Παντελής Νίγδελης / Pantelis Nigdelis

Πολυξένη Αδάμ-Βελένη / Polyxeni Adam-Veleni

ΘΡΕΠΤΗΡΙΑ
ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

THREPTERIA
STUDIES ON ANCIENT MACEDONIA

ΘΡΕΠΤΗΡΙΑ / ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
THREPTERIA / STUDIES ON ANCIENT MACEDONIA

Επιμελητές έκδοσης / Editors:
Μιχάλης Τιβέριος / Michalis Tiverios
Παντελής Νίγδελης / Pantelis Nigdelis
Πολυξένη Αδάμ-Βελένη / Polyxeni Adam-Veleni

Διορθώσεις δοκιμίων / Typographical assistance:
Δημήτρης Σκουρέλλος / Dimitris Skourellos

Μεταφράσεις στα αγγλικά / Translations in english:
Deborah Kazazis
Janet Koniordos

Σελιδοποίηση – Εκτύπωση / Paged and printed by:
ΛΙΘΟΓΡΑΦΙΑ Ι. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ – Θ. ΨΑΡΡΑΣ

© Εκδόσεις Α.Π.Θ. – AUTH PRESS

ISBN: 978-960-9717-03-8

e-mail: authpress@ad.auth.gr
Πωλήσεις / sales: www.logotipos.auth.gr

Εικόνα εξωφύλλου: Εικονογραφημένη πρόσκληση σε μονομαχικούς
αγώνες από τη Θεσσαλονίκη.
Cover image: An illustrated *invitatio ad munera gladiatoria* from Thessaloniki.

ΘΡΕΠΤΗΡΙΑ
ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

THREPTERIA
STUDIES ON ANCIENT MACEDONIA

Επιμελητές / Editors
Μιχάλης Τιβέριος / Michalis Tiverios
Παντελής Νίγδελης / Pantelis Nigdelis
Πολυξένη Αδάμ-Βελένη / Polyxeni Adam-Veleni

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ / CONTENTS

ΠΡΟΛΟΓΟΣ / FOREWORD	VIII-IX
ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ / TRIBUTE OF HONOUR	X-XI
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ / ACKNOWLEDGEMENTS	X-XI
I ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ / TOPOGRAPHY – ARCHITECTURE	7
MARIA LILIMPAKH-AKAMATH – ΙΩΑΝΝΗΣ Μ. ΑΚΑΜΑΤΗΣ	
Η ΠΕΛΛΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΕΩΣ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ	8
MARIA LILIMBAKI-AKAMATI – ΙΟΑΝΝΙΣ Μ. ΑΚΑΜΑΤΙΣ	
PELLA FROM THE BRONZE TO THE HELLENISTIC AGE	9
ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΤΕΦΑΝΗ	
«...ὄρος Βέρμιον ἄβατον ὑπὸ χειμῶνος»:	
ΤΟΠΙΟ ΚΑΙ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ ΣΤΗΝ ΗΜΙΟΡΕΙΝΗ ΗΜΑΘΙΑ	26
EVANGELIA STEFANI	
“...ὄρος Βέρμιον ἄβατον ὑπὸ χειμῶνος”:	
LANDSCAPE AND HABITATION IN SEMI-MOUNTAINOUS IMATHIA	27
ΦΛΩΡΑ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ	
Η ΑΣΤΙΚΗ ΟΙΚΙΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΎΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ (4 ^{ος} – 6 ^{ος} ΑΙ.)	64
FLORA KARAGIANNI	
THE URBAN HOUSE IN MACEDONIA IN LATE ANTIQUITY (4 TH – 6 TH CENT.)	65
II ΠΛΑΣΤΙΚΗ / SCULPTURE	101
ΒΙΚΤΩΡΙΑ ΑΛΛΑΜΑΝΗ-ΣΟΥΡΗ	
ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΠΡΟΤΟΜΗ ΤΟΥ ΒΕΡΟΙΑΙΟΥ ΓΑΛΠΤΗ ΕΥΑΝΔΡΟΥ	
ΑΠΟ ΤΗ ΛΑΡΙΣΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ	102
VICTORIA ALLAMANI-SOURI	
A FEMALE BUST BY THE BEROIEAN SCULPTOR EVANDROS FROM LARISSA, THESSALY	103
ΜΠΑΡΜΠΑΡΑ ΣΜΙΤ-ΔΟΥΝΑ	
ΚΕΦΑΛΗ ΜΕ ΠΥΡΓΩΤΟ ΣΤΕΜΜΑ ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	128
BARBARA SCHMIDT-DOUNA	
HEAD WITH TURRETED CROWN FROM THESSALONIKI	129
ΘΕΟΔΟΣΙΑ ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ-ΤΙΒΕΡΙΟΥ	
ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΑΝΑΓΛΥΦΟ ΤΟΥ ΙΠΠΕΑ ΚΥΝΗΓΟΥ ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	142
THEODOSIA STEFANIDOU-TIVERIOU	
THE GREAT “MOUNTED HORSEMAN” RELIEF FROM THESSALONIKI	143
III ΚΕΡΑΜΙΚΗ / POTTERY	171
ΜΙΧΑΛΗΣ ΤΙΒΕΡΙΟΣ	
ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΝΤΟΠΙΑΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΣΤΟΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΧΩΡΟ (ΚΥΡΙΩΣ ΤΟΝ ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΟ)	
ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΎΣΤΕΡΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΟΥΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΪΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ	172
MICHALIS TIVERIOS	
CLASSIFICATION OF LOCAL POTTERY (PRIMARILY FROM COASTAL SITES) IN MACEDONIA	
IN THE LATE GEOMETRIC AND ARCHAIC PERIODS	173
ΕΛΕΝΗ ΜΑΝΑΚΙΔΟΥ	
ΤΑΦΙΚΑ ΑΓΓΕΙΑ ΤΗΣ «ΜΗΛΙΑΚΗΣ» ΟΜΑΔΑΣ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΡΑΛΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ	
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΟΙΣΥΜΗΣ	200
ELENI MANAKIDOU	
“MELIAN” FUNERARY VASES FROM THE COASTAL CEMETERY OF ANCIENT OISYME	201

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ-ΔΕΣΠΟΤΙΔΟΥ ΜΙΑ ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ ΛΗΚΥΘΟΣ ΤΟΥ ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΦΥΤΗ VASILIKI MISAILIDOU-DESPOTIDOU A RED-FIGURE LEKYTHOS BY THE “PAN PAINTER” FROM ANCIENT APHYTIS	214 215
ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΔΡΟΥΓΟΥ – ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΣΤΟΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΧΩΡΟ ΕΙΚΟΣΙ ΕΤΗ ΜΕΤΑ STYLIANI DROUGOU – IOANNIS TOURATSOGLOU HELLENISTIC POTTERY IN MACEDONIA TWENTY YEARS AFTER	240 241
IV ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ – ΜΙΚΡΟΤΕΧΝΙΑ – ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ / PAINTING – MINOR ARTS – NUMISMATICS	277
ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ ΣΕ ΜΟΝΟΜΑΧΙΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΑ ΘΕΑΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ POLYXENI ADAM-VELENI AN ILLUSTRATED <i>INVITATIO AD MUNERA GLADIATORIA</i> FROM THE AGORA OF THESSALONIKI AND ROMAN SPECTACLES IN MACEDONIA	278 279
ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΔΕΣΠΟΙΝΗ ΧΡΥΣΕΣ ΣΥΡΙΓΓΕΣ AIKATERINI DESPINI GOLD HEAD SPIRALS	316 317
ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΜΠΕΤΤΙΝΑ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ ΧΡΥΣΑ ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΟΨΙΜΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΡΩΙΜΗΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ELISAVET BETTINA TSIGARIDA LATE CLASSICAL AND EARLY HELLENISTIC GOLD JEWELRY FROM CENTRAL MACEDONIA	330 331
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΩΝ ΤΑΝΑΓΡΑΙΩΝ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ KATERINA TZANAVARI THE PRODUCTION AND DISSEMINATION OF TANAGRA FIGURINES IN MACEDONIA	352 353
ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΚΑΤΖΟΛΗΣ ΕΠΑΝΕΞΕΤΑΣΗ ΤΗΣ ΧΑΛΚΗΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Γ' ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΥ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΝΕΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΘΗΣΑΥΡΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ CHRISTOS GATZOLIS A RE-EXAMINATION OF THE BRONZE COINAGE OF ALEXANDER III AND CASSANDER IN THE LIGHT OF NEW EXCAVATION AND HOARD EVIDENCE	380 381
V ΙΕΡΑ / SANCTUARIES	399
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ Ο ΥΣΤΕΡΟΑΡΧΑΪΚΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΔΙΟΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΣΩΤΕΙΡΑΣ ΣΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΣΤΑΓΕΙΡΑ KONSTANTINOS SISMANIDIS THE LATE ARCHAIC TEMPLE OF ZEUS SOTER AND ATHENA SOTEIRA AT ANCIENT STAGEIRA	400 401
ΕΥΡΥΔΙΚΗ ΚΕΦΑΛΙΔΟΥ «ΕΚ ΜΕΣΗΜΕΡΙΟΥ, ΠΡΟΠΟΛΕΜΙΚΩΣ»: ΕΝΑ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΚΡΟΥΣΙΔΑΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ EURYDICE KEFALIDOU “FROM PRE-WAR MESIMERI”: A SANCTUARY OF ANCIENT KROUSIS AND OTHER FINDS FROM THE COLLECTIONS OF THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF THESSALONIKI	414 415

VI ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΑ / CEMETERIES	465
ANNA PANTH ΕΘΙΜΑ ΤΑΦΗΣ ΣΤΟΝ ΘΕΡΜΑΪΚΟ ΚΟΛΠΟ ΚΑΙ ΣΤΗ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ	466
ANNA PANTI BURIAL CUSTOMS IN THE THERMAIC GULF AND CHALCIDICE IN THE ARCHAIC PERIOD	467
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ – ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΟΙ ΧΡΥΣΟΦΟΡΟΙ ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΪΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΔΥΤΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΟΥ ΑΡΧΟΝΤΙΚΟΥ ΠΕΛΛΑΣ	490
ANASTASIA CHRYSOSTOMOU – PAVLOS CHRYSOSTOMOU THE “GOLD-WEARING” ARCHAIC MACEDONIANS FROM THE WESTERN CEMETERY OF ARCHONTIKO, PELLA	491
VII ΙΣΤΟΡΙΑ – ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ – ΑΝΘΡΩΠΩΝΥΜΙΑ / HISTORY – EPIGRAPHY – ONOMASTICS	519
ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΞΥΔΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΩ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	520
IOANNIS K. XYDOPOULOS UPPER MACEDONIA	521
ΓΙΑΝΝΗΣ Ζ. ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΟΥ ΠΙΕΡΙΑΣ: ΟΙ ΜΕΤΑΘΑΝΑΤΙΕΣ ΔΟΞΑΣΙΕΣ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΒΑΚΧΙΚΑ-ΟΡΦΙΚΑ ΕΛΑΣΜΑΤΑ	540
YANNIS Z. TZIFOPoulos FROM THE CORPUS OF INSCRIPTIONS OF NORTHERN PIERIA: AFTERLIFE BELIEFS IN MACEDONIA AND THE BACCHIC-ORPHIC LAMELLAE	541
ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΚΥΡΙΑΡΧΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ	560
MILTIADES HATZOPOULOS THE CULTURAL AND POLITICAL ENVIRONMENT OF THE NEW RULERS OF THE EAST	561
ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ΠΟΥΛΑΚΑΚΗΣ ΜΙΑ ΝΕΑ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΑΠΟ ΤΟ ΝΗΣΙ ΤΗΣ ΗΜΑΘΙΑΣ	572
NEKTARIOS POULAKAKIS A NEW INSCRIPTION FROM NISI, IMATHIA	573
ΠΑΝΤΕΛΗΣ Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ ΕΝΙΣΧΥΟΝΤΑΣ ΤΑ ΕΣΟΔΑ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΤΗΣ ΑΜΦΙΠΟΛΗΣ. ΜΙΑ ΝΕΑ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ	592
PANTELIS M. NIGDELIS INCREASING THE REVENUES OF THE <i>NEOI</i> OF AMPHIPOLIS. A NEW INSCRIPTION FROM THE IMPERIAL AGE	593
ΑΝΝΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ-ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ Η ΑΝΘΡΩΠΩΝΥΜΙΑ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΪΚΗ, ΚΛΑΣΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΩΙΜΗ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ	604
ANNA PANAYOTOU-TRIANTAPHYLLOPOULOU THE MACEDONIAN ONOMASTICON DURING ARCHAIC, CLASSICAL AND EARLY HELLENISTIC PERIODS	605
VIII ΠΙΝΑΚΕΣ / PLATES	621
IX ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ / BIBLIOGRAPHY	639

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η επιστημονική έρευνα της αρχαίας Μακεδονίας τις τελευταίες δεκαετίες δημιούργησε νέα δεδομένα και έδωσε νέες προοπτικές στη μελέτη του ιστορικού αυτού χώρου. Οι συστηματικές ανασκαφές έφεραν στο φως έναν τεράστιο πλούτο πληροφοριών και πυροδότησαν το ενδιαφέρον όχι μόνον της ελληνικής αλλά και της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας και κατ' επέκταση του ευρύτερου παγκόσμιου κοινού.

Το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης με τις ανασκαφικές του έρευνες στις Αιγές, την παλιά μακεδονική πρωτεύουσα, στο Δίον, την ιερή πόλη των Μακεδόνων, στην Πέλλα, την πρωτεύουσα του Φιλίππου και του Μεγάλου Αλεξάνδρου, και σε άλλες θέσεις της μακεδονικής γης, έχει καίρια συμβολή στην αποκάλυψη μακεδονικών θησαυρών, ενώ παράλληλα, με τη διοργάνωση και τη διεξαγωγή επιστημονικών συνεδρίων και εκθέσεων, έχει ενισχύσει ουσιαστικά την επιστημονική έρευνα της αρχαίας Μακεδονίας.

Είναι όμως η πρώτη φορά που το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης δείχνει έμπρακτα το ενδιαφέρον του για τη δημοσιοποίηση των επιστημονικών συμπερασμάτων της αρχαιολογικής και γενικότερα της ιστορικής έρευνας της αρχαίας Μακεδονίας, με την έκδοσή του τόμου με τίτλο «Θρεπτήρια» από τον νεοσύστατο εκδοτικό του οίκο.

Η μελέτη και δημοσίευση των νέων, πολύτιμων ευρημάτων και η μετάδοση των επιστημονικών συμπερασμάτων στο κοινωνικό σύνολο αποτελούν υποχρέωση των αρχαιολόγων και των ιστορικών που δραστηριοποιούνται στον χώρο της Μακεδονίας. Η παραγωγή νέας γνώσης η οποία προκύπτει από την επεξεργασία του πρωτογενούς υλικού και φέρει τη σφραγίδα της εγκυρότητας, αποτελεί την προϋπόθεση για τη σωστή αξιοποίηση των επιστημονικών πορισμάτων τόσο στον στενό όσο και στον ευρύτερο χώρο της ελληνικής αλλά και της διεθνούς κοινότητας. Αυτή τη σφραγίδα φέρουν οι 25 επιστημονικές συμβολές έγκριτων αρχαιολόγων και ιστορικών που δημοσιεύονται στον τόμο αυτόν, ο οποίος μπορεί να χαρακτηριστεί και ως πανηγυρικός αφού η έκδοσή του συμπίπτει με τα εκατό χρόνια της απελευθέρωσης της Θεσσαλονίκης και γενικότερα της Μακεδονίας από τα δεσμά της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Εύχομαι ο εκδοτικός οίκος του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου να συνεχίσει τη διαδρομή του με εκδόσεις αντίστοιχου κύρους και επιστημονικού ενδιαφέροντος.

Ιωάννης Α. Μυλόπουλος
πρύτανης ΑΠΘ

FOREWORD

In recent decades scientific research on Ancient Macedonia has created a new factual framework and provided new perspectives for the study of this historic land. Systematic excavation has brought to light a vast wealth of information and kindled the interest of the international as well as the Greek academic community, and by extension the broader global public.

With its programme of excavations at Aigai, the old royal capital of Macedon, at Dion, the sacred city of the Macedonians, at Pella, the capital of Philip and of Alexander the Great, and other cities across the ancient land of Macedonia, the Aristotle University of Thessaloniki has made a vital contribution to the discovery of Macedonia's treasures, while with the organisation and hosting of scientific congresses and exhibitions it has substantially advanced scientific research on Ancient Macedonia.

Now, and for the first time, the Aristotle University of Thessaloniki has demonstrated in practice its interest in publishing the conclusions of archaeological and general historical research on Ancient Macedonia, with the publication of *Threpteria* by its newly founded press.

The study and publication of important new finds and the communication of scientific conclusions to society at large is an obligation incumbent on the archaeologists and historians who work in Macedonia. The production of new knowledge which is derived from work on primary material and bears the stamp of authority is a precondition for the proper utilisation of scientific findings, alike within the narrow and the broader arena of both the Greek and the international community. This seal is borne by the twenty-five scientific contributions by prestigious archaeologists and historians that comprise the collection published in this volume, which may be hailed as celebratory, since its appearance coincides with the one hundredth anniversary of the liberation of Thessaloniki, and Macedonia in general, from the fetters of the Ottoman Empire.

I wish the AUTH Editions a long career in publishing works of similar academic weight and scientific interest.

Ioannis A. Mylopoulos
Rector of the Aristotle University of Thessaloniki

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ) με την προσήκουσα επιστημονική ευθύνη και πληρότητα βρίσκεται στην ευχάριστη θέση να παρουσιάσει τον τόμο με τίτλο «Θρεπτήρια» που περιλαμβάνει Μελέτες για την Αρχαία Μακεδονία. Στον τόμο υπάρχουν 25 πρωτότυπες εργασίες, γραμμένες από μέλη της Πανεπιστημιακής Κοινότητας και των Εφορειών Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Μακεδονίας.

Η αρχική οργανωτική προσπάθεια για τη δημιουργία του τόμου ξεκίνησε από μέλη της παλαιάς Επιτροπής Εντύπων και Ψηφιακών Εκδόσεων του ΑΠΘ και συγκεκριμένα από τους ομότιμους καθηγητές Κ. Αρβανιτάκη, Ε.Ε. Κριεζή, Δ. Λυπουρλή, Ε. Τσιγαρίδα και †Χ. Τσολάκη. Το λειτουργικό πλαίσιο που οδηγούσε στην έκδοση του τόμου διαμορφώθηκε από τις προτάσεις μελών της Πανεπιστημιακής Κοινότητας.

Το δύσκολο όμως έργο της πραγμάτωσης αυτής της εκδοτικής προσπάθειας, που περιλαμβάνει τη συνεχή αμφίδρομη επικοινωνία με τους συγγραφείς των εργασιών, την παροχή οδηγιών κατά τη συγγραφή, ώστε να υπάρχει μία ομογενοποιημένη παρουσίαση, την απαραίτητη διόρθωση και την τελική επίπονη συνεννόηση για μια τέλεια τυπογραφική παρουσίαση ανέλαβε επιτροπή από τον καθηγητή Μ. Τιβέριο, τον αναπληρωτή καθηγητή Π. Νίγδελη και τη διευθύντρια του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης Π. Αδάμ-Βελένη.

Η έκφραση ευχαριστιών προς την επιτροπή αυτή πρέπει να θεωρείται η ελάχιστη ανταπόδοση για το δύσκολο και σημαντικό έργο της.

Το απαραίτητο οικονομικό βάρος για την έκδοση καλύφθηκε κυρίως από το Πανεπιστήμιο. Η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών συνέβαλε στα έξοδα με μικρή χορηγία και για τον λόγο αυτό της εκφράζονται ευχαριστίες.

Η έκδοση του Τόμου πρέπει να θεωρείται βέβαιο ότι θα εκτιμηθεί από την επιστημονική κοινότητα, καθώς όλα τα άρθρα παρουσιάζονται και με τη μετάφρασή τους στα Αγγλικά.

Η κριτική του Τόμου θα είναι ευπρόσδεκτη, καθώς θα συμβάλει στην επιστημονική δικαίωση αναφορών, που κατά καιρούς εμφανίζονται παραλλαγμένες.

Ε.Ε. Κριεζής
Ομότιμος Καθηγητής ΑΠΘ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Οι επιμελητές του παρόντος τόμου θα ήθελαν να ευχαριστήσουν τις πρυτανικές αρχές του Α.Π.Θ. οι οποίες ευχαρίστως χρηματοδότησαν την έκδοση και μετάφρασή του μέσα σε μία δύσκολη οικονομική συγκυρία. Εκφράζουν επίσης τις ευχαριστίες τους προς τον Πρόεδρο της ΕΜΣ κ. Ι. Μέρτζο, ο οποίος δέχθηκε να καλύψει ένα τμήμα των εξόδων της έκδοσης. Τέλος ευχαριστούν τις κ.κ. Θ. Στεφανίδου–Τιβερίου, Κ. Τζαναβάρη, Β. Σαριπανίδου και Δ. Τερζοπούλου για τη βοήθειά τους στο στήσιμο των εικόνων και πινάκων του έργου και τη διόρθωση των δοκιμίων.

TRIBUTE OF HONOUR

With due academic conscientiousness and integrity, the Aristotle University of Thessaloniki is pleased to present *Threpteria*, a volume of studies on Ancient Macedonia comprising twenty-five original essays written by members of the university community and the Ephorates of Pre-historic and Classical Antiquities of Macedonia.

The preliminary organisation for the creation of this volume was the work of five members of the University's old Print & Digital Publications Committee, emeriti professors K. Arvanitakis, E.E. Kriezis, D. Lypourlis, E. Tsigaridas and †Ch. Tsolakis. The working outline that led to its publication was developed from the proposals of members of the university community.

The actual realisation of the project, however, a difficult task which included continuous two-way communication with the authors of the essays, the development of guidelines for uniformity of appearance, the inevitable corrections, and the last laborious consultations to ensure a flawless final result, was handled by a committee of three: Professor M. Tiverios, Associate Professor P. Nigdelis, and Dr P. Adam-Veleni, Director of the Archaeological Museum of Thessaloniki.

An expression of gratitude to this committee must be considered the very least return one can make for their difficult and important work.

The necessary financial outlay for the realisation of this volume was covered entirely by the University. The Society for Macedonian Studies provided a small contribution towards the cost, which is gratefully acknowledged.

This volume will doubtless be appreciated by the academic community, since each essay is presented with a translation into English.

Criticism of this publication will be most welcome, as contributing to the vindication of references that from time to time appear in variant forms.

E.E. Kriezis
Emeritus Professor,
Aristotle University of Thessaloniki

ACKNOWLEDGMENTS

The editors of this volume would like to thank the Rector and Senate of the Aristotle University of Thessaloniki, which readily financed its publication and translation despite the very difficult economic conjuncture. They also express their gratitude to Mr I. Mertzos, President of the Society for Macedonian Studies, who agreed to cover part of the cost of the project, and to colleagues Th. Stefanidou-Tiveriou, K. Tzanavari, V. Saripanidou and D. Terzopoulou for their help with text editing and with the layout of the illustrations and tables.

ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ΠΟΥΛΑΚΑΚΗΣ

ΜΙΑ ΝΕΑ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΑΠΟ ΤΟ ΝΗΣΙ ΗΜΑΘΙΑΣ

(ΣΧ. 1-2, ΕΙΚ. 1-9)

Η αρχαιολογική έρευνα στην Ημαθία συνεχίζει να φέρνει στο φως πλήθος ευρημάτων, μεταξύ των οποίων και επιγραφικές μαρτυρίες. Μία νέα επιγραφή από την περιοχή έρχεται να προστεθεί στο μεγάλο πλήθος των επιγραφών της Ημαθίας που έχουν καταγραφεί ήδη από τον 19ο αι. έως και πολύ πρόσφατα και έχουν δημοσιευθεί¹. Προέρχεται από το Νησί του Δήμου Αλεξάνδρειας, περιοχή στην οποία από παλιά έχουν εντοπισθεί και περισυλλεγεί αρχαιότητες και έχει ανασκαφεί ένα υστερορωμαϊκό λουτρό (Εικ. 1)².

Κατά την διάρκεια αυτοψίας μας τον Μάρτιο του 2007 στο Νησί ο ιερέας του χωριού πατήρ Θ. Δελήγκαρος μας υπέδειξε μεγάλο μαρμάρινο εγγώνιο λίθο, ενσωματωμένο εξωτερικά στο νότιο τοίχο του παλαιού ιερού Ναού των Αγίων Αναργύρων, ο οποίος έφερε δυσδιάκριτα ίχνη γραμμάτων. Ο λίθος, όπως και όλος ο τοίχος του ναού ήταν επιχρισμένα με λευκό ασβέστη, ωστόσο διαπιστώθηκε η ύπαρξη γραμμάτων (Εικ. 2).

Προχωρήσαμε έτσι στον καθαρισμό του λίθου της επιγραφής (Εικ. 3), η οποία στη συνέχεια σχεδιάστηκε³ (Σχ. 1) και κατασκευάστηκε έκτυπο από σιλικόνη, αλλά και γύψινο εκμαγείο της⁴. Φωτογραφήθηκε, επίσης, με μεγάλη δυσκολία, καθώς, λόγω της μεγάλης φθοράς της, ήταν δυνατόν να διαβασθεί και να σχεδιασθεί μόνον τη νύχτα με τη χρήση πλάγιου φωτισμού, επειδή το διάχυτο φως της ημέρας απαγόρευε κάθε δυνατότητα ανάγνωσης⁵.

Ο λίθος της επιγραφής είναι εντοιχισμένος στην εξωτερική πλευρά του νότιου τοίχου του ναού και απέχει 0,53 μ. από τη νοτιοδυτική γωνία του. Είναι από μάρμαρο, μέτριου έως χονδρού κόκκου. Το σωζόμενο μήκος του είναι 2,66 μ., το ύψος του 0,70 μ. και το πάχος του άγνωστο, καθώς δεν είναι ορατός στην εσωτερική πλευρά του τοίχου του ναού. Καθώς, όμως, το πάχος του τοίχου είναι 0,80 μ., θα πρέπει να είναι μικρότερο από τη διάσταση αυτή. Η αριστερή πλευρά του είναι λαξευμένη κάθετα, ενώ η δεξιά του πλευρά είναι σπασμένη όχι σε ευθεία γραμμή. Μετά από καθαρισμό του κονιάματος στο μέσο περίπου του λίθου διαπιστώθηκε ότι είναι σπασμένος λοξά και στρέφεται προς τα μέσα κατά 0,25 μ. τουλάχιστον και με γωνία περ. 45° (Εικ. 4). Επομένως, ο λίθος της επιγραφής δεν σώζεται ακέραιος.

Σε απόσταση 1,07 μ. από τη δυτική παρειά του λίθου, 0,05 μ. από τη βόρεια και 0,15 μ. περίπου από τη νότια, διαμορφώνεται μια ορθογώνια επιφάνεια, διαστάσεων 1,55 × 0,49 μ., η οποία έχει λαξευτεί βαθύτερα κατά 0,002-0,003 μ. από την υπόλοιπη επιφάνεια του λίθου (Εικ. 5). Στο κέντρο αυτής της βαθύτερης λαξευμένης επιφάνειας αναπτύσσεται η επιγραφή στα λατινικά⁶.

1 Στο σύνταγμα των επιγραφών της Βέροιας που δημοσιεύθηκε από τους Λ. Γουναροπούλου και Μ. Χατζόπουλο περιλαμβάνονται όλες οι μέχρι τότε δημοσιευμένες επιγραφές, βλ. Γουναροπούλου – Χατζόπουλος 1998, με αναλυτική βιβλ. στις σελ. 19-24.

2 Για τις αρχαιότητες από το Νησί βλ. αναλυτικότερα παρακάτω.

3 Το σχέδιο της επιγραφής έγινε από τον σχεδιαστή Θ. Τηλιόπουλο.

4 Η συντηρήτρια της ΙΖ' ΕΠΚΑ Γ. Μπαλάφα καθάρισε την επιγραφή και κατασκεύασε το έκτυπο από σιλικόνη και το γύψινο εκμαγείο, τα οποία φυλάσσονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Βέροιας.

5 Πολύτιμη ήταν η βοήθεια του σχεδιαστή Θ. Τηλιόπουλου και του αρχαιολόγου Στ. Λιούλια στη φωτογράφιση και την προσπάθεια ανάγνωσης της επιγραφής.

6 Για τη διάδοση της λατινικής στις ελληνόφωνες επαρχίες της αυτοκρατορίας βλ. Rochette 1997. Για τη χρήση της λατινικής στη Μακεδονία βλ. το σημείωμα των επιγραφών της Βέροιας, Γουναροπούλου – Χατζόπουλος 1998, 510.

N. POULAKAKIS

A NEW INSCRIPTION FROM NISI, IMATHIA

(DRAWS 1-2, FIGS 1-9)

Archaeological exploration in Imathia continues to bring to light a wealth of new finds, including inscriptions. A new inscription from the region is now added to the abundance of inscriptional material from Imathia that has been recorded and published since the 19th cent¹. It comes from the village of Nisi in the Municipality of Alexandria, an area where antiquities were discovered long ago and where a Late Roman bathhouse has been excavated (Fig. 1)².

During a visit to the site in March 2007, the village priest, Father Th. Delingaros, showed us a large squared marble block, set into the outer face of the South wall of the old Church of Sts. Anargyroi, which bore indistinct traces of lettering. The whole wall, including this block, had been whitewashed, but it was clear that the stone bore an inscription (Fig. 2).

We cleaned the block (Fig. 3) and had a drawing³ (Draw. 1), a silicon offprint and a plaster cast made⁴. The stone was also photographed, albeit with considerable difficulty, since the inscription was so badly worn that it could only be read and copied at night using indirect lighting, for the broad light of day washed it out almost entirely⁵.

The stone with the inscription is set into the outside wall on the South side of the church, 0.53 m. from the Southwest corner. It is a block of marble with a medium to coarse grain, 2.66 m. long by 0.70 m. high: its depth is unknown, since the stone cannot be seen on the inside face of the wall, but must be less than 0.80 m., which is the thickness of the wall. The left side of the stone is chiselled to a vertical face; the right side is not straight, but broken. Once the plaster had been cleaned away, the stone was found to have a diagonal break roughly in the middle, turned inwards at an angle of about 45° over a distance of at least 0.25 m. (Fig. 4). The stone is therefore not intact.

At a distance of 1.07 m. from its west face, 0.05 m. from the north and roughly 0.15 m. from the south, a rectangular recess measuring 1.55 × 0.49 m. has been chiselled to a depth of 0.002-0.003 m. (Fig. 5). The Latin inscription is carved into the centre of this surface⁶.

The inscription reads as follows (Figs 6-9):

IMP(ERATOR) · CAESARAVGVSTVS[----]

The height of the letters is 0.10 m.; they are spaced 0.01 – 0.04 m. apart. They spell three official imperial titles in the nominative case:⁷ *IMP(ERATOR)*, *CAESAR*, and *AVGVSTVS*. A punctuation mark following the P separates the first two words; no other punctuation mark

1 The Corpus of Inscriptions from Beroia published by L. Gounaropoulou and M. Hatzopoulos contains all the inscriptions that had been published by that time, see Γουναρπούλου – Χατζόπουλος 1998, with detailed bibl. at pp. 19-24.

2 For the antiquities from Nisi see details below.

3 The drawing of the inscription was made by draughtsman Th. Tiliopoulos.

4 The stone was cleaned by conservator G. Balafa of the 17th Ephorate of Pre-historic and Classical Antiquities (17th EPKA), who also made the silicon offprint and the plaster cast now stored in the Archaeological Museum of Beroia.

5 Draughtsman Th. Tiliopoulos and archaeologist St. Lioulias were of invaluable assistance in photographing and reading the inscription.

6 For the use of Latin in the Greek-speaking provinces of the Empire, see Rochette 1997. For the use of Latin in Macedonia, see the note on the inscriptions of Beroia, Γουναρπούλου – Χατζόπουλος 1998, 510.

7 Generally for the use of the nominative case in dedicatory Latin inscriptions see Sandys 1969, 279-80. More specifically, for the use of the nominative case on the plinths of statues of Roman emperors, see Munk Højte 2005, 23-4.

Η επιγραφή έχει ως εξής (Εικ. 6-9):

IMP(ERATOR)-CAESARAVGVSTVS[----]

Τα γράμματα είναι κεφαλαία, ύψ. 0,10 μ. Η απόσταση μεταξύ τους είναι 0,01 – 0,04 μ. Αναφέρονται τρεις επίσημοι τίτλοι ενός αυτοκράτορα σε ονομαστική πτώση⁷: IMP(ERATOR), CAESAR και AVGVSTVS. Μετά το P ακολουθεί στίξη που χωρίζει τις δύο πρώτες λέξεις, ενώ μεταξύ των υπολοίπων δεν διαπιστώθηκαν σημεία στίξης. Η ανάγνωσή τους, παρά την έντονη φθορά τους είναι βέβαιη. Τα γράμματα της επιγραφής μέχρι και το G του AVGVSTVS διακρίνονται ευκρινώς, ενώ τα υπόλοιπα του τίτλου διαβάζονται πολύ δυσκολότερα.

Ακολουθούν τέσσερα γράμματα, τα οποία δεν μπορούν να διαβασθούν με βεβαιότητα, αλλά η ανάγνωσή τους ποικίλλει ανάλογα με τον φωτισμό. Με επιφύλαξη είναι δυνατόν να αναγνωριστούν τα εξής: το πρώτο X ή V, το δεύτερο N, το τρίτο A και το τέταρτο S ή I. Οι παραπάνω αναγνώσεις επιδέχονται και άλλες πιθανές λύσεις.

Η επιγραφή θα πρέπει να τοποθετούνταν για λόγους συμμετρίας στο κέντρο του λίθου, αλλά και στο κέντρο της ορθογώνιας επιφάνειας που λαξεύθηκε βαθύτερα. Σώζεται σε μήκος 1,34 μ. και είναι ακέραιη, επειδή στη δεξιά πλευρά ο λίθος διαμορφώνει μια επίπεδη επιφάνεια χωρίς γράμματα, πλ. περ. 0,10 μ. (Εικ. 4). Το πρώτο γράμμα της (I) απέχει 0,24 μ. από το αριστερό όριο της βαθύτερης επιφάνειας, ενώ το τελευταίο γράμμα εφάπτεται στο αντίστοιχο δεξιό όριο. Επομένως, δεν έχει τοποθετηθεί συμμετρικά στην παραπάνω επιφάνεια. Επιπλέον, διαπιστώθηκε ότι πάνω και κάτω από το πρώτο γράμμα μετά το τελικό S του AVGVSTVS υπάρχει μια ελαφρά λάξευση, η οποία δημιουργεί μια επιφάνεια προς τα δεξιά σε ελαφρώς μεγαλύτερο βάθος. Το στοιχείο αυτό, καθώς και η έλλειψη συμμετρίας στην τοποθέτησή της στην βαθύτερα λαξευμένη ορθογώνια επιφάνεια, αποδεικνύουν ότι δεν χαράχθηκε ενιαία αλλά σε δύο διαφορετικές φάσεις.

Είναι πολύ πιθανόν ότι αρχικά χαράχθηκαν μόνον οι τρεις αυτοκρατορικοί τίτλοι IMP(ERATOR), CAESAR, AVGVSTVS, συμμετρικά τοποθετημένοι στην ορθογώνια βαθύτερη επιφάνεια (Σχ. 1). Στη συνέχεια η αρχική ορθογώνια επιφάνεια λαξεύθηκε τόσο όσο χρειάστηκε πιο δεξιά, κατά 0,24 μ., με εμφανές το σημείο από όπου άρχισε η κατακόρυφη λάξευση, για να προστεθούν τέσσερα ακόμα γράμματα, που απέδιδαν το όνομα ή τον τίτλο του ίδιου ή ενός άλλου αυτοκράτορα. Δεν είναι σαφές γιατί απαιτήθηκε η επιπλέον λάξευση της επιφάνειας μετά το γράμμα S του AVGVSTVS, καθώς δεν είναι πιθανόν να υπήρχαν στο χώρο αυτό επιπλέον γράμματα της αρχικής επιγραφής, αφού θα απουσίαζε η συμμετρική τοποθέτησή τους στον λίθο.

Η επιγραφή σώθηκε σε πολύ κακή κατάσταση. Η φθορά της είναι τόσο μεγάλη που δεν δικαιολογείται μόνον από την έκθεση του λίθου στις καιρικές συνθήκες ή τη φθορά από τον ασβέστη που είχε επιχρισθεί, καθώς η υπόλοιπη επιφάνειά του δεν είναι το ίδιο φθαρμένη. Εξάλλου, θα πρέπει να παρατηρηθεί ότι η επιγραφή δεν είναι το ίδιο κατεστραμμένη σε όλη της την έκταση. Το μεγαλύτερο τμήμα της μέχρι και το γράμμα G του AVGVSTVS παρουσιάζει μικρότερη φθορά από το υπόλοιπο τμήμα της που είναι σχεδόν εξολοκλήρου κατεστραμμένο. Επιπλέον, διακρίνονται σε κάποια σημεία των γραμμάτων ίχνη που είναι δυνατόν να προέρχονται από την επέμβαση εργαλείου (βελόνι;).

Τα παραπάνω δεδομένα δείχνουν ότι πιθανόν έγινε προσπάθεια απόσβεσης της επιγραφής σε μεταγενέστερο χρόνο και μάλιστα περισσότερο του δεξιού της τμήματος, όπου θα αναφέρονταν κάποιος διακριτικός του αυτοκράτορα τίτλος. Έχουμε δηλαδή μια περίπτωση *damnatio memoriae* του αυτοκράτορα στον οποίο είχε αφιερωθεί το μνημείο στη δεύτερη φάση του. Δεν αποκλείεται, όμως, να πρόκειται απλά για κακοποίηση των γραμμάτων που θα πραγματοποιήθηκε σε μεταγενέστερο χρόνο χωρίς πρόθεση συστηματικής απόσβεσης ολόκληρης της επιγραφής. Πάντως, κάποια χρονική στιγμή αποκόπηκε και τμήμα της δεξιάς

7 Γενικά για τη χρήση της ονομαστικής στις αφιερωματικές λατινικές επιγραφές βλ. Sandys 1969, 279-80. Ειδικότερα, για τη χρήση της ονομαστικής πτώσης στα βάρβαρα Ρωμαίων αυτοκρατόρων βλ. Munk Højte 2005, 23-4.

can be seen. Although the stone is badly worn, these words are definite. The letters up to and including the *G* of *AVGVSTVS* are clear, while the rest of that word is much harder to read.

These titles are followed by four letters that cannot be read with certainty and appear differently depending on the light. They may tentatively be identified as (1) *X* or *V*, (2) *N*, (3) *A*, and (4) *S* or *I*, but these are not the only possible readings.

For the sake of symmetry the inscription ought to have been centred on the stone and the rectangular recess. It spans a distance of 1.34 m., and is intact, because on the right side the stone forms a flat surface without lettering, about 0.10 m. wide (Fig. 4). The first letter of the inscription (*I*) is 0.24 m. from the left edge of the recess, while the last letter touches the right edge; it was, therefore, not centred on the prepared surface. Moreover, above and below the first letter after the final *S* of *AVGVSTVS* there is a small cut, creating a slightly deeper recess to the right. This, together with the lack of symmetry in its placement on the recessed surface, shows that the inscription was carved as a unit, but at two different times.

It is highly probable that the three imperial titles – *IMP(ERATOR)*, *CAESAR*, *AVGVSTVS* – were carved first, neatly centred on the recessed surface (Pl. 1). Subsequently, this prepared surface must have been extended as far as necessary to the right (0.24 m.), with the starting-point for the vertical cut remaining clearly visible. This would be in order to add another four letters that represented the name or title of the same or another emperor. It is not clear why it was necessary to cut away the surface after the *S* of *AVGVSTVS*, since there could not have been any more letters in the initial inscription, for that would have destroyed the symmetry of the lettering on the stone.

The inscription survives in very poor condition. The damage is so great that it cannot be explained solely by weathering or by the effect of the whitewashing, since the remaining surface of the stone is not as badly worn. It should also be noted that the damage to the inscription is not the same over its whole length. Most of it, up to and including the letter *G* of *AVGVSTVS*, is less severely damaged than the remainder that is almost completely destroyed. In addition, there are marks on some of the letters that may have been made by a tool (a point chisel?).

These observations suggest that at some point an attempt was made to efface the inscription, particularly its final part, which would have cited some special distinguishing title. What we have here, in other words, appears to be a case of *damnatio memoriae* of the emperor to whom the monument had been dedicated in its second phase. It is, of course, possible, that these letters were simply destroyed at some later date, with no attempt to expunge the whole inscription. However, at some point part of the right-hand side of the stone was broken off and in the Early 19th cent. it was used along with other recovered material in the construction of the church.

As we have already mentioned, the inscription ought to have been placed in the centre of the block for the sake of symmetry. Since the distance from the left face of the stone to the edge of the recessed surface, on which the inscription was carved, is 1.07 m., it is logical to assume that the corresponding distance to the right face was also 1.07 m. Since the engraved surface is 1.55 m. long, the block must have had a total overall length of around 3.69 m. (Draw. 2).

The block is more than 0.25 m. thick, as we found out when it was cleaned, and less than 0.80 m., i.e. the depth of the wall into which it is set. This confirmed depth precludes the possibility that the block is part of a marble plaque affixed to the base of a monument.

Moreover, the weight of the stone must have been considerable. Since it is not a plaque but rather a solid block of stone used to support an architectural member or a free-standing monument, it must have been at least 0.50 m. or more deep. This means that it would have weighed between 3.33 and 3.69 tons depending on the specific gravity of the marble⁸.

The great size (3.69 × 0.70 × 0.50 m.?) and weight of this stone suggests that it did not

8 The specific gravity of marble, depending on the particular type, ranges from 2.58 – 2.86 m., see Τσιραμπίδης 1996, 311. We are most grateful to Mr. V. Melfos for the reference.

πλευράς του λίθου, ενώ κατά την κατασκευή του ναού των Αγ. Αναργύρων στις αρχές του 19ου αι. μ.Χ. ενσωματώθηκε στον νότιο τοίχο του μαζί με άλλα αρχιτεκτονικά μέλη.

Η επιγραφή, όπως αναφέρθηκε, θα πρέπει να τοποθετούνταν για λόγους συμμετρίας στο κέντρο του λίθου. Καθώς η απόσταση από την αριστερή παρειά του λίθου μέχρι το όριο της βαθύτερης επιφάνειας όπου χαραχθηκε η επιγραφή είναι 1,07 μ., τότε είναι λογικό να υποθέσουμε ότι και η αντίστοιχη απόσταση ως τη δεξιά παρειά του είναι επίσης 1,07 μ. Το μήκος της επιφάνειας χάραξης της επιγραφής είναι 1,55 μ. Επομένως, το συνολικό μήκος του λίθου θα πρέπει να υπολογισθεί στα 3,69 μ. (Σχ. 2).

Το πλάτος του λίθου είναι περισσότερο από 0,25 μ., όπως διαπιστώθηκε κατά τον καθαρισμό του και λιγότερο από 0,80 μ., το πλάτος δηλαδή του τοίχου, όπου είναι εντοιχισμένος. Το διαπιστωμένο του πλάτος αποκλείει την πιθανότητα να ανήκει σε μαρμάρινη πλάκα που είχε χρησιμοποιηθεί ως επένδυση κάποιου βάθρου.

Επιπλέον, το βάρος του λίθου θα πρέπει να είναι αρκετά μεγάλο. Καθώς δεν πρόκειται για πλάκα μαρμάρου αλλά για λίθο για να υποστηρίξει αρχιτεκτονικό μέλος ή ελεύθερο μνημείο, το πλάτος του θα πρέπει να ήταν τουλάχιστον 0,50 μ. ή ακόμα περισσότερο. Συνεπώς, το βάρος του μπορεί να υπολογισθεί, ανάλογα και με το ειδικό βάρος του μαρμάρου⁸, από 3,33 ως 3,69 τόνους.

Το μεγάλο μέγεθος ($3,69 \times 0,70 \times 0,50$ μ.) και βάρος του λίθου αποκλείει μάλλον τη δυνατότητα να ανήκε σε κάποιο επιστύλιο ή άλλο αρχιτεκτονικό μέλος, ενώ καθιστά πιο πιθανή την υπόθεση ότι προέρχεται από βάθρο, πάνω στο οποίο θα ήταν τοποθετημένο το άγαλμα του αυτοκράτορα. Αξιοσημείωτο είναι ότι το μήκος του τιμητικού βάθρου για τη στήριξη του αγάλματος που είχε αφιερωθεί από την πόλη της Βέροιας και τους «εγχεκτημένους» Ρωμαίους στον αυτοκράτορα Κλαύδιο υπολογίζεται από τον Ι. Τουράτσογλου στα 3,60 μ., πολύ κοντά δηλαδή στο μήκος του βάθρου από το Νησί⁹.

Δεν υπάρχουν στοιχεία για τον προσδιορισμό του είδους και του υλικού κατασκευής του αγάλματος που είχε στηθεί πάνω στο βάθρο, αφού η πάνω πλευρά δεν είναι σήμερα ορατή και δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν έφερε τώμους για την ένθεση χάλκινου αγάλματος ή την τοποθέτηση πλίνθου μαρμάρινου. Ωστόσο, το μεγάλο μήκος του βάθρου και η επιγραφή που αναφέρει έναν αυτοκράτορα, καθιστά πιθανή την υπόθεση ότι στο βάθρο ήταν τοποθετημένος ένας έφιππος ανδριάντας σε πλάγια όψη και όχι ένα μεμονωμένο άγαλμα ή ένα σύνταγμα περισσότερων μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας¹⁰.

Τα παραπάνω δεδομένα είναι σημαντικά, καθώς από τα γνωστά βάθρα που έφεραν έφιππους ανδριάντες αυτοκρατόρων δύο μόνον είναι μεγαλύτερα σε μήκος, αυτό του Μάρκου Αυρηλίου στη Ρώμη (μήκ. 3,87 μ.)¹¹ και το βάθρο του έφιππου ανδριάντα του Κωσταντίνου Β' (μήκ. 4,80 μ.)¹². Πρόκειται, επομένως, στην περίπτωσή μας για το βάθρο ενός μεγάλου μνημείου ενός έφιππου ανδριάντα που στήθηκε για να τιμήσει έναν σημαντικό αυτοκράτορα. Ας σημειωθεί ότι από τους έφιππους ανδριάντες ρωμαίων αυτοκρατόρων μόνο ένας σώζεται από το ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας. Πρόκειται για τον χάλκινο έφιππο ανδριάντα του Οκταβιανού Αυγούστου στην Αθήνα που σώθηκε αποσπασματικά¹³.

Βέβαια, δεν μπορεί να αποκλεισθεί η πιθανότητα το βάθρο να στήριζε όχι τον έφιππο ανδριάντα αλλά κάποιο άλλο ανάθημα αφιερωμένο από τον αυτοκράτορα, όπως έχει υποστηριχθεί για ορισμένες βάσεις με επιγραφές που αναφέρουν τον αυτοκράτορα σε ονομαστική πτώση¹⁴.

Σε ποιόν αυτοκράτορα είχε αφιερωθεί το παραπάνω μνημείο δεν είναι εύκολο να προσδι-

8 Το ειδικό βάρος του μαρμάρου, ανάλογα με το είδος του, κυμαίνεται από 2,58 – 2,86 μ., βλ. Τσιραμπίδης 1996, 311. Για την παραπομπή θερμά ευχαριστώ τον κ. Β. Μέλιο.

9 Τουράτσογλου 1977, 487.

10 Γενικά για τους έφιππους ανδριάντες βλ. Bergemann 1990.

11 Ό.π., P 51, 105-8, πίν. 7b, 78-80.

12 Ό.π., E 5, 121-2, πίν. 94f και 4a.

13 Βρέθηκε στη θαλάσσια περιοχή μεταξύ των νήσων Εύβοιας και Αγίου Ευστατίου, και βρίσκεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, ό.π., P 5, 57-9, πίν. 14-6, Ρωμοπούλου 1997, αρ. 15, 28-9· Καλτσάς 2001, αρ. 664, 318.

14 Munk Højte 2005, 24.

belong to an architrave or other architectural member. It probably came from a base for a statue of the emperor. It is worth noting that I. Touratsoglou has suggested that the length of the base supporting the statue of the Emperor Claudius erected by the city of Beroia and “landowners of Roman origin” must have been 3.60 m., namely very close to the length of the base from Nisi⁹.

There is no evidence about the type and building material of the statue that stood on the base. This is because the base’s top side is not visible anymore, so we cannot be certain whether it had dowel holes to secure a bronze statue or to insert a plinth of a marble statue. However, the length of the base and the inscription referring to an emperor suggest that it was intended for a longer equestrian statue rather than a single standing figure or an imperial family group¹⁰.

These details are important, because of the known bases for equestrian statues of emperors only two are longer: Marcus Aurelius in Rome (3.87 m.)¹¹ and Constans II (4.80 m.)¹². What we have here, in other words, is the base of a monumental equestrian statue erected in honour of an important emperor. We should note that of all the equestrian statues of Roman emperors only one exists in the eastern part of the Empire, the bronze statue of Octavian Augustus in Athens, which has survived in part¹³.

Nevertheless, it is still possible that the base would have supported some other form of monument to the emperor, as has also been argued for certain bases with inscriptions naming the emperor in the nominative case¹⁴.

On the basis of the inscription alone, it is not easy to determine which emperor was named on the monument. To begin with, palaeographic criteria are of no particular help in dating the inscription, due to the damage of the letters. Furthermore, comparative data can only help when there are many other dated inscriptions within a specific area, which is though not the case here. And even then it would have been impossible to be sure, because there are differences between workshops and/or their individual craftsmen some would follow new trends while others would adhere to more classical types of lettering.

The only usable information, therefore, is the titles themselves. The three imperial titles in the initial inscription are formal titles of Roman emperors used for the first time by Augustus¹⁵. Gaius Julius Caesar Octavianus adopted the name of his uncle Julius Caesar in 44 BC¹⁶, and acquired the title of *imperator* in 40 BC¹⁷. In January 27 BC the Roman Senate bestowed on him the title *Augustus*, which he adopted as part of his official name¹⁸. All the Roman emperors after Augustus adopted these titles for formal use. However, in this specific order and without any other indications of name, they were used only by Octavian after 27 BC. All the other emperors used an additional name with this set of titles, at the beginning, in the middle or at the end¹⁹. Consequently, since the initial inscription identified the statue with just these three words (*IMP, CAESAR, AVGVSTVS*), we must assume that in all probability the monument was originally either dedicated to the first Roman emperor, Augustus, who was portrayed on horseback²⁰, or that it was a monument erected by him.

9 Touratsoglou 1977, 487.

10 Generally for equestrian statues see Bergemann 1990.

11 *Op.cit.*, P 51, 105-8, pls 7b, 78-80.

12 *Op.cit.*, E 5, 121-2, pls 94f and 4a.

13 It was found in the sea between the islands of Euboia and Agios Eustratios and stands in the National Archaeological Museum, *op.cit.*, P 5, 57-9, pls 14-6; Ρωμιοπούλου 1997, nos. 15, 28-9; Καλτσάς 2001, nos. 664, 318.

14 Munk Højte 2005, 24.

15 For Octavian Augustus see Gardthausen 1964; Bowersock 1965; Bengtson 1981; Kienast 1982; 1990, 61-8; Galinsky 1996; Zanker 2006.

16 For the title of Caesar, see Lesuisse 1961, 271-87; Kienast 1990, 23-4.

17 Kienast 1990, 62.

18 For the title of Augustus, *op.cit.*, 24-6.

19 For the official titles used by the Roman emperors, see Syme 1958, 172-88, Schmitthenner 1969, 264-90; Sandys 1969, 230; Almar 1990, 393-430, with a list of the emperors and their official imperial titles.

20 For a list of illustrations of equestrian statues of Augustus on coins, see Bergemann 1990, 171-2.

οριστεί από την ίδια την επιγραφή. Καταρχάς, τα παλαιογραφικά κριτήρια δεν βοηθούν ιδιαίτερα στον χρονολογικό προσδιορισμό της επιγραφής λόγω της πολύ μεγάλης φθοράς των γραμμάτων. Εξάλλου, τα συγκριτικά δεδομένα μπορούν να βοηθήσουν, μόνον όταν υπάρχει μεγάλος αριθμός ακριβώς χρονολογημένων επιγραφών σε μια συγκεκριμένη περιοχή, κάτι το οποίο δεν συμβαίνει στην περίπτωση μας. Ακόμα και τότε δεν είμαστε σίγουροι, καθώς υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στα εργαστήρια ή και τους τεχνίτες ενός εργαστηρίου, καθώς άλλοι ακολουθούν πιο νεωτεριστικές τάσεις, ενώ άλλοι επιμένουν σε πιο κλασικιστικούς τύπους γραφής.

Οι αναφερόμενοι τίτλοι αποτελούν, επομένως, το μοναδικό αξιοποιήσιμο στοιχείο. Οι τρεις αυτοκρατορικοί τίτλοι που αναφέρονται στην αρχική επιγραφή του βάρθρου αποτελούν τυπικούς τίτλους Ρωμαίων αυτοκρατόρων που χρησιμοποιούνται για πρώτη φορά από τον Οκταβιανό Αύγουστο¹⁵. Ο Γάιος Ιούλιος Καίσαρας Οκταβιανός αποκτά τον τίτλο *imperator* το 40 π.Χ.¹⁶, ενώ ήδη το 44 π.Χ. έχει υιοθετήσει στην ονομασία του το όνομα του θείου του Ιούλιου Καίσαρα¹⁷. Τον Ιανουάριο του έτους 27 π.Χ. η ρωμαϊκή σύγκλητος του απονέμει τον τίτλο *Augustus* που υιοθετείται στην επίσημη ονομασία του¹⁸. Οι αυτοκράτορες μετά τον Οκταβιανό Αύγουστο και σε όλη την αυτοκρατορική ρωμαϊκή περίοδο υιοθετούν στην επίσημη τιτλοφορία τους τίτλους αυτούς. Ωστόσο, με τη συγκεκριμένη σειρά και χωρίς άλλα προσδιοριστικά του ονόματός τους απαντώνται μόνο στην επίσημη τιτλοφορία του Οκταβιανού Αυγούστου μετά το 27 π.Χ. Όλοι οι άλλοι αυτοκράτορες προσδιορίζονται με ένα επιπλέον όνομα στην αρχή, στο τέλος ή ανάμεσα στους τίτλους αυτούς¹⁹. Επομένως, αφού η αρχική επιγραφή προσδιόριζε τον εικονιζόμενο ανδριάντα με τρεις μόνο λέξεις (*IMP, CAESAR, AVGVSTVS*) θα πρέπει να θεωρήσουμε ως πολύ πιθανό ενδεχόμενο ότι το μνημείο αρχικά είχε αφιερωθεί στον πρώτο Ρωμαίο αυτοκράτορα Οκταβιανό Αύγουστο, τον οποίο και θα απεικόνιζε έφιππο²⁰, ή πρόκειται για μνημείο που είχε αφιερωθεί από τον ίδιο.

Η ανέγερση ενός αυτοκρατορικού ανδριάντα, όπως είναι γνωστό, μπορούσε να γίνει με πολλές αφορμές. Σχετιζονταν με την άνοδο ενός αυτοκράτορα στο θρόνο, τους εορτασμούς για τη συμπλήρωση δέκα (*decennalia*) ή είκοσι (*vicennalia*) χρόνων στο αξίωμα, με κάποια επίσκεψή του στην πόλη ή στην επαρχία, με συγκεκριμένη τιμητική διάκριση που πετύχαινε η πόλη για τη φιλική της διάθεση απέναντι στον αυτοκράτορα ή άλλα σημαντικά γεγονότα. Άλλοτε διακεκριμένοι πολίτες της μεριμνούσαν αναλαμβάνοντας εξολοκλήρου τη δαπάνη ανέγερσης ενός τέτοιου μνημείου για να δηλώσουν την εύνοιά τους σ' αυτόν²¹. Δεν υπάρχουν στοιχεία για την αφορμή ανέγερσης του συγκεκριμένου μνημείου, ούτε μας είναι γνωστό ποιος ανέλαβε να το ανεγείρει²².

Η παρουσία ενός μνημείου αφιερωμένου στον Οκταβιανό Αύγουστο στην περιοχή αυτή της Μακεδονίας είναι σημαντική, καθώς οι μαρτυρίες για τη σχέση του με την επαρχία είναι σχετικά λίγες²³. Γνωρίζουμε ότι ο πατέρας του Αυγούστου Γάιος Οκτάβιος, συγκλητικός, υπηρέτησε ως ανθύπατος στη Μακεδονία, όπου νίκησε τους Βησσούς και τους Θράκες. Οι στρατιώτες του για να τον τιμήσουν τον ανακήρυξαν *imperator*²⁴.

Στη Βεργίνα (Αιγές) βρέθηκε το 1963 και δημοσιεύθηκε πρόσφατα από τον Ι. Τουράτσογλου σιδερένιο δακτυλίδι με έγγλυφο σάρδιο λίθο που απεικονίζει προτομή του Αυγού-

15 Για τον Οκταβιανό Αύγουστο βλ. Gardthausen 1964· Bowersock 1965· Bengtson 1981· Kienast 1982· 1990, 61-8· Galinsky 1996· Zanker 2006.

16 Kienast 1990, 62.

17 Για τον τίτλο του Καίσαρα βλ. Lesuisse 1961, 271-287, Kienast 1990, 23-4.

18 Για τον τίτλο του Augustus (Σεβαστού) βλ. Kienast 1990, 24-6.

19 Για την επίσημη τιτλοφορία των Ρωμαίων αυτοκρατόρων βλ. Syme 1958, 172-88· Schmitthenner 1969, 264-90· Sandys 1969, 230· Almar 1990, 393-430, με κατάλογο των αυτοκρατόρων με τους επίσημους αυτοκρατορικούς τους τίτλους.

20 Για κατάλογο απεικονίσεων έφιππων αγαλμάτων του Αυγούστου σε νομίσματα βλ. Bergemann 1990, 171-2.

21 Για τις αφορμές ανάθεσης αυτοκρατορικών αγαλμάτων βλ. Munk Højte 2005, 143-66.

22 Για τους αναθέτες αυτοκρατορικών αγαλμάτων, αναλυτικά ό.π., 2005, 167-87.

23 Γενικά για τη θέση της επαρχίας Μακεδονίας στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία βλ. Αλλαμανή-Σουρή 2003α, 67-79.

24 Gardthausen 1964, 45-55· *Λεξικό του Αρχαίου Κόσμου, Ελλάδα – Ρώμη* (εκδ. Η. Μανιατάς – Ι. Τεγόπουλος), τόμ. Δ', λ. 'Οκτάβιος Γάιος', 49· *Der Neue Pauly*, 8 (2000), λ. 'Octavius', στήλ. 1098 [K.-I. Elverstal].

There could be many reasons for erecting a statue of an emperor: e.g. his ascent to the throne, or the tenth or twentieth anniversary of his reign (respectively *decennalia* and *vicennalia*), or a visit to a city or a province, an honour bestowed upon a city for its friendly disposition towards the emperor, or some other important event. Sometimes, distinguished citizens would assume the full cost of erecting such a monument to show their gratitude to the emperor²¹. In our case, there is nothing to indicate why the monument was erected, or by whom²².

The presence of a monument dedicated to Augustus in this part of Macedonia is important, because there is relatively little evidence of his relations with the province²³. We know that his father, the senator Gaius Octavius, served as proconsul in Macedonia, where he defeated the Bessi and the Thracians, and that his soldiers proclaimed him *imperator*²⁴.

An iron ring originating from Vergina found in 1963 has been recently published by I. Touratsoglou. The engraved sardius stone of this ring depicts a bust of Augustus²⁵. Also a few inscriptional references to Augustus and the members of the first imperial family have come from Thessaloniki: references to his cult²⁶, a bilingual votive inscription from the Sedes region, in which Avia Posilla dedicates her benefactions to the emperor himself²⁷, and an inscription honouring his wife, Livia²⁸. The most important evidence of the imperial cult in Thessaloniki is the marble statue of Augustus, currently in the city's Archaeological Museum²⁹. The statue of a man wearing a cuirass that has been tentatively identified as Augustus was found in ancient Kalindoia³⁰ as were a head and the shin and one arm of a statue of his³¹. Apart from the above, we know of no other monument dedicated to Augustus in Macedonia³².

It is worth noting that of the 203 bases for statues of the monarch cited by Munk Højte³³, only five come from the Roman province of Macedonia, and all their inscriptions are in Greek³⁴. Of these, four come from Thessaly and only one from the district of Macedonia.

Nor do we know of any visit paid by the emperor to the province of Macedonia³⁵. We do know, however, that in the year 22 BC he travelled to the East, invaded Nubia, and returned to Rome three years later (19 BC). Although there is no further supporting evidence, it can be suggested that the base for the commemorative statue is related to Augustus' presence in the eastern provinces at that time.

As we have already seen, four letters were added to the inscription at a later date, which presumably indicated some title of the same or, more probably, another emperor (if we accept that the inscription was effaced in a *damnatio memoriae*). The list of emperors who suffered this fate, beginning in the 1st cent., is a lengthy, but most of them are of the 3rd or 4th cent. AD. Given the uncertain ending of the inscription, we think it is futile to make further assumptions about the identity of the person is referred to.

The discovery of a stone from the base of such a statue is of particular importance for the

21 For the reasons for dedicating an imperial statue, see Munk Højte 2005, 143-66.

22 For those who erected imperial statues, in detail *op.cit.*, 167-87.

23 In general, for the position of the province of Macedonia within the Roman Empire, see Αλλαμανή-Σουρή 2003α, 67-79.

24 Gardthausen 1964, 45-55· *Λεξικό του Αρχαίου Κόσμου, Ελλάδα – Ρώμη* (ed. H. Μανιατέας – I. Τεγόπουλος), vol. IV, s.v. 'Οκτάβιος Γάιος', 49; *Der Neue Pauly*, 8 (2000), s.v. 'Octavius', col. 1098 [K.-I. Elverstal].

25 Τουράτσου 2009, 479-87.

26 *IG X 2. 1*, 31-2, 131-3.

27 Νίγδελης 1995, 47-65· Στεφανίδου-Τιβεριού 2009, 613-6.

28 Νίγδελης 2006, nos. 1, 35-40.

29 Δεσπίνης – Στεφανίδου-Τιβεριού – Βουτυράς 2003, 108-13, 394-9, αρ. 244, ειχ. 696-705· Στεφανίδου-Τιβεριού 2009, 616-9.

30 *Καλίνδοια*, Cat. nos. 2, 94-5 (Κ. Σισμανίδης).

31 *Op.cit.*, Cat. nos. 17, 18, 20, 142-5, 147-8 (Κ. Σισμανίδης).

32 For the cult of Augustus in the Greek part of the Empire, see Galinsky 1996, 322-5. For the imperial cult in Thessaloniki, see Αλλαμανή-Σουρή 2003β, 98-119. Generally, for the Imperial Cult in the East, see Bowersock 1965, 112-21.

33 Munk Højte 2005, 229-63.

34 *Op.cit.*, nos. 119-23, 248-9. For a statue base dedicated to Augustus from Achaea, see Rizakis 1998, 375.

35 Generally, for Augustus' travels in the Empire, see Gardthausen 1964, 267-73, 644-8, 905-7; Halfmann 1986, 15-29, 157-62.

στου.²⁵ Από τη Θεσσαλονίκη προέρχονται επίσης λιγοστές επιγραφικές μαρτυρίες που αφορούν τον αυτοκράτορα Αύγουστο και τα μέλη της πρώτης αυτοκρατορικής οικογένειας. Πρόκειται για αναφορές στη λατρεία του²⁶, μια δίγλωσση αναθηματική επιγραφή από την περιοχή του Σέδες, στην οποία η *Avia Posilla αφιερώνει τις ευεργεσίες της στον ίδιο τον αυτοκράτορα*²⁷ και μια επιγραφή που τιμά τη σύζυγο του Αυγούστου Λιβία²⁸. Το σημαντικότερο, όμως, τεκμήριο της λατρείας του αυτοκράτορα στην πόλη της Θεσσαλονίκης είναι ο μαρμάρινος ανδριάντας του Αυγούστου στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης²⁹. Από τα αρχαία Καλίνδοια προέρχεται ένα άγαλμα θωρακοφόρου που έχει αποδοθεί στον Οκταβιανό Αύγουστο³⁰, καθώς και μια κεφαλή, η κνήμη και το χέρι από άγαλμα του Αυγούστου³¹. Εκτός από τα παραπάνω δεν μας είναι γνωστά άλλα μνημεία αφιερωμένα στον Αύγουστο από τη Μακεδονία³².

Αξίζει να επισημανθεί ότι από τον κατάλογο των 203 βάσεων αγαλμάτων του ηγεμόνα που παραθέτει ο Munk Højte³³ πέντε μόνον προέρχονται από τη ρωμαϊκή επαρχία της Μακεδονίας, και όλες φέρουν επιγραφές στα ελληνικά³⁴. Από αυτές οι τέσσερις προέρχονται από τη Θεσσαλία και μόνον η μία από την περιοχή της Μακεδονίας.

Ούτε, μας είναι γνωστή κάποια επίσκεψη του αυτοκράτορα στην επαρχία της Μακεδονίας³⁵. Ωστόσο, γνωρίζουμε ότι το 22 π.Χ. ταξιδεύει στην Ανατολή, εισβάλλει στη Νουβία και μετά από τρία χρόνια, το 19 π.Χ., επιστρέφει στη Ρώμη. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε, χωρίς περαιτέρω στοιχεία για να τεκμηριώσουμε την υπόθεση αυτή, ότι το βάθρο με το τιμητικό άγαλμα σχετίζεται με την παρουσία του Αυγούστου στις ανατολικές επαρχίες του κράτους κατά την περίοδο αυτή.

Σε μια δεύτερη χρονική στιγμή, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, προστέθηκαν τέσσερα γράμματα, τα οποία πιθανόν σχετίζονται με κάποιο τίτλο του ίδιου αυτοκράτορα ή πιθανότερο ενός άλλου αυτοκράτορα, εφόσον δεχθούμε ότι η επιγραφή υπέστη *damnatio memoriae*. Ο κατάλογος των αυτοκρατόρων που υπέστησαν την πρακτική αυτήν είναι μακρύς από τον 1^ο αι. μ.Χ. κ.ε. Ωστόσο οι περισσότεροι αυτοκράτορες στους οποίους επιβλήθηκε η παραπάνω ποινή ανήκουν στον 3^ο και 4^ο αι. μ.Χ. Δεδομένης της αβέβαιης συμπλήρωσης της επιγραφής κρίνουμε ότι δεν είναι σκόπιμο να προχωρήσουμε σε περαιτέρω υποθέσεις για την ταύτιση του προσώπου που αναφέρεται.

Η εύρεση ενός λίθου από το βάθρο ενός τέτοιου ανδριάντα είναι ιδιαίτερης σημασίας για την ιστορία της περιοχής, καθώς θέτει το ερώτημα πού ήταν στημένο το μνημείο αυτό. Το μέγεθός του και το ενδεχόμενο ότι απεικόνιζε έναν σημαντικό αυτοκράτορα έφιππο, τον Οκταβιανό Αύγουστο, αποτελεί ένδειξη ότι θα πρέπει να προέρχεται από ένα σημαντικό, πιθανόν δημόσιο χώρο μιας πόλης της Μακεδονίας. Ένας τέτοιος χώρος θα μπορούσε να είναι ένας ναός, η αγορά, το θέατρο, τα λουτρά, η βιβλιοθήκη ή τέλος η παλαίστρα ή το γυμνάσιο³⁶. Στα γυμνάσια μάλιστα των ελληνικών πόλεων της αυτοκρατορικής περιόδου υπήρχαν ιδιαίτεροι χώροι που προοριζόνταν για την αυτοκρατορική λατρεία, όπως είναι γνωστό από

25 Τουράτσου 2009, 479-87.

26 IG X 2 1, 31-2, 131-3.

27 Νίγδελς 1995, 47-65· Στεφανίδου-Τιβεριού 2009, 613-6.

28 Νίγδελς 2006, αρ. 1, 35-40.

29 Δεσπίνης – Στεφανίδου-Τιβεριού – Βουτυράς 2003, 108-13, 394-9, αρ. 244, εικ. 696-705· Στεφανίδου-Τιβεριού 2009, 616-9.

30 Καλίνδοια 2008, Αρ. κατ. 2, 94-5 (Κ. Σισμανίδης).

31 Ό.π., Αρ. κατ. 17, 18, 20, 142-5, 147-8 (Κ. Σισμανίδης).

32 Για τη λατρεία του Αυγούστου στο ελληνικό τμήμα της αυτοκρατορίας βλ. Galinsky 1996, 322-5. Για την αυτοκρατορική λατρεία στη Θεσσαλονίκη βλ. Αλλαμανή-Σουρή 2003β, 98-119. Γενικά, για την αυτοκρατορική λατρεία στην Ανατολή, βλ. Bowersock 1965, 112-21.

33 Munk Højte 2005, 229-63.

34 Ό.π., αρ. 119-23, 248-9. Για ένα βάθρο αγάλματος με αφιέρωση στον Αύγουστο από την Αχαΐα, βλ. Rizakis 1998, 375.

35 Γενικά για τα ταξίδια του Αυγούστου στην αυτοκρατορία βλ. Gardthausen 1964, 267-73, 644-8, 905-7· Halfmann 1986, 15-29, 157-62.

36 Για τους τόπους ανέγερσης αγαλμάτων και λατρείας των αυτοκρατόρων, βλ. συνοπτικά Τερζοπούλου 2008, 45-9· Καραναστάση 1995, 210-11, με πλούσια βιβλ.

region, since it raises the question of where the monument stood. The size of the monument and the possibility that it portrayed an illustrious emperor, Octavian Augustus, on horseback suggests that it must have stood in an important, probably public, place in a city in Macedonia. This might have been, for example, a temple, the forum, the theatre, the baths, the library, or the gymnasium³⁶. In fact, the gymnasia of the Greek cities of the Imperial Age had special rooms for the practice of the imperial cult, as we know from Pergamum³⁷ and Thessaloniki³⁸. The most suitable places in the city for monuments honouring the emperors were the temples of the Imperial cult, the Augustea³⁹. In rural areas, we know of the existence of temples of the imperial cult that played an administrative role⁴⁰.

No city is known to have existed in the area where this base was found. However, given the casual finds of antiquities and those brought to light by archaeological excavation, there must have been an ancient settlement here⁴¹, at a site 20 km. from Beroia and 16.5 km. from Pella. All experts on ancient topography of the region agree that this site must have been part of the territory of the city of ancient Beroia⁴². A road, passing South of Lake Loudias and leading to Pella or East of Pella, linked the site with the city of Beroia⁴³. The other important ancient town in this area, Aloros, is convincingly situated by M. Hatzopoulos and L. Loukopoulou in the vicinity of present-day Kipseli, in the foothills of the Pieria massif, about 15 km. from Nisi⁴⁴.

Given that no other known city can be placed in this region (at least to our present knowledge), it is reasonable to assume that the stone from the plinth must have been brought here from Beroia, Aloros or the Roman colony of Pella. The location of Beroia's gymnasium was at the foot of the plateau on which the city is built⁴⁵, and its ancient agora was in the centre of town⁴⁶. Excavation and inscriptional evidence place the temple of the imperial cult in the south part of the city⁴⁷. Moreover, a manumission dedication from the Temple of the Mother of the Gods at Leukopetra provides inscriptional evidence of the existence of the temple, which is referred to as a *Caesarion*⁴⁸. We also know that Beroia twice earned the title of *neokoros*, that is, founder of a temple of the Imperial Cult⁴⁹. The first time was in the 1st cent., before the reign of the emperor Nerva (AD 96-98)⁵⁰, and the second was during the reign of Elagabalus (AD 218-222), an honour which was repealed by Severus Alexander (AD 222-235) and restored by Gordian III (AD 238-244)⁵¹.

However, there is no evidence that there was a temple of the Imperial cult in Beroia during the reign of Augustus, although it is argued that the re-organization of the *Koinon* of the

36 For the places where statues were erected and the imperial cult practiced, see briefly Τερζοπούλου 2008, 45-9; Καραναστάση 1995, 210-11, with extensive bibl.

37 Price 1984, 143-4.

38 Νίγδελης 2006, 40.

39 For the architectural forms of the Caesaria or Augustea, see Price 1984, 133-69. For the Augusteum at ancient Kalindoia, see Καλίνδοια, 83-9 (I. Νιαούρης – Κ. Σισμανίδης), 123-68 (Κ. Σισμανίδης), with older bibl.

40 Νίγδελης 2001, 140 and n. 15.

41 Χρυσοστόμου Π. 1989, 106; Χατζόπουλος 1990, 59, n. 22; Χατζόπουλος – Γουναροπούλου 1998, 47, nn. 40 and 51; Χρυσοστόμου Π. 1997, 500.

42 For the territory of Beroia see Χατζόπουλος 1990, 57-68; Hatzopoulos 1996, 116-8; Χατζόπουλος – Γουναροπούλου 1998, 46-52.

43 For the road network in the lowlands of Imathia and the communication routes between Beroia and Pella via Lake Loudias see Hatzopoulos – Loukopoulou 1987, 23-53; Χρυσοστόμου Π. 1989, 106-7.

44 Hatzopoulos – Loukopoulou 1987, 36 ff. For the area of ancient Aloros see Hatzopoulos 1996, 119.

45 For the gymnasium of Beroia, see Brocas-Deflassieux 1999, 87-90.

46 For the agora of Beroia, see Brocas-Deflassieux 1999, 61-3.

47 For the temple of the Imperial Cult in Beroia see Brocas-Deflassieux 1999, 78-82.

48 Petsas *et al.* 2000, nos. 103, 163-4.

49 For the titles of “Neokoria” acquired by Beroia see Κανατσούλης 1953-1955, 40-1; Γουναροπούλου – Χατζόπουλος 1998, 38-9, and n. 38.

50 According to Friesen 1993, 26, 53, n. 15, it is likely that Beroia, like Ephesus, acquired the title of “neokoros” for the first time during the reign of Domitian, or had a provincial cult that resulted in its being known, later, by that title.

51 Γουναροπούλου – Χατζόπουλος 1998, 39; Brocas-Deflassieux 1999, 79.

το Πέργαμο³⁷ και τη Θεσσαλονίκη³⁸. Οι χώροι της πόλης, όμως, όπου κατετοχόν ανεγείρονται μνημεία που τιμούν τους αυτοκράτορες είναι τα ιερά της αυτοκρατορικής λατρείας, τα Σεβαστεία³⁹. Σε αγροτικές περιοχές, επίσης, γνωρίζουμε την ύπαρξη ιερών της αυτοκρατορικής λατρείας που παίζουν και διοικητικό ρόλο⁴⁰.

Στην περιοχή που βρέθηκε το βάθρο δεν τοποθετείται από την έρευνα κάποια πόλη της Ημαθίας. Ωστόσο, με βάση τα ευρήματα των ανασκαφικών ερευνών και τις περισυλλογές των αρχαιοτήτων τοποθετείται εδώ ένας αρχαίος οικισμός⁴¹. Ο οικισμός αυτός απέχει 20 χλμ. από τη Βέροια και 16,5 χλμ. από την Πέλλα, και με βάση τις απόψεις όλων των μελετητών της αρχαίας τοπογραφίας της περιοχής ανήκει στη χώρα της αρχαίας Βέροιας⁴². Συνδέεται με την πόλη της Βέροιας με δρόμο που οδηγούσε νότια της Λουδίας λίμνης στην Πέλλα ή ανατολικά της⁴³. Η άλλη σημαντική αρχαία πόλη της περιοχής, η Άλωρος, τοποθετείται πειστικά από τους Μ. Χατζόπουλο και Λ. Λουκοπούλου στην περιοχή της Κυψέλης, στις υπώρειες των Πιερίων, σε απόσταση περί τα 15 χλμ. από το Νησί⁴⁴.

Δεδομένου, ότι δεν μπορεί, με βάση τα σημερινά δεδομένα, να τοποθετηθεί μια γνωστή πόλη στην περιοχή, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ο λίθος του βάθρου έχει μεταφερθεί από τη Βέροια, την Άλωρο ή τη ρωμαϊκή αποικία της Πέλλας. Στη Βέροια έχει εντοπισθεί η περιοχή του γυμνασίου στις υπώρειες του υψιπέδου όπου έχει κτισθεί η πόλη⁴⁵, ενώ στο κέντρο της σημερινής πόλης τοποθετείται και η αρχαία αγορά της⁴⁶. Το ιερό της αυτοκρατορικής λατρείας με βάση τις ανασκαφικές έρευνες και τις επιγραφικές μαρτυρίες τοποθετείται στο νότιο τομέα της πόλης⁴⁷. Εξάλλου, σε απελευθερωτική επιγραφή από το ιερό της Μητέρας των Θεών στη Λευκόπετρα μαρτυρείται και επιγραφικά η ύπαρξη του ιερού, το οποίο αναφέρεται ως *Καισαρείον*⁴⁸. Είναι, επίσης, γνωστό ότι η Βέροια είχε αποκτήσει δύο φορές τον τίτλο της «νεωχωρίας», της ίδρυσης δηλαδή ναού αυτοκρατορικής λατρείας⁴⁹. Η πρώτη φορά τοποθετείται στον 1^ο αι. μ.Χ. πριν από την περίοδο διακυβέρνησης του αυτοκράτορα Νέρβα (96-98 μ.Χ.)⁵⁰, ενώ η δεύτερη φορά επί αυτοκράτορα Ελαγάβαλου (218-222 μ.Χ.), η οποία ακυρώθηκε από τον Σεβήρο Αλέξανδρο (222-235 μ.Χ.) και αποκαταστάθηκε τελικά από τον Γορδιανό Γ' (238-244 μ.Χ.)⁵¹.

Όμως, δεν υπάρχει μαρτυρία ούτε δεδομένα από την αρχαιολογική έρευνα για την ύπαρξη ναού αυτοκρατορικής λατρείας στη Βέροια επί εποχής Αυγούστου, παρόλο που υποστηρίζεται η υπόθεση ότι η αναδιοργάνωση του «Κοινού των Μακεδόνων», η έδρα του οποίου ήταν η Βέροια, πραγματοποιήθηκε μετά το 27 π.Χ.⁵². Το Κοινό στα αυτοκρατορικά χρόνια είχε ως κύριο σκοπό την άσκηση της αυτοκρατορικής λατρείας και για τον λόγο αυτό φρόντιζε μεταξύ άλλων για την

37 Price 1984, 143-4.

38 Νίγδελης 2006, 40.

39 Για τις αρχιτεκτονικές μορφές που έχουν τα Καισαρεία ή Σεβαστεία βλ. Price 1984, 133-169. Για το Σεβαστείο στα αρχαία Καλίνδονια βλ. Καλίνδονια 2008, 83-9 (Ι. Νιαούρης – Κ. Σισμανίδης), 123-168 (Κ. Σισμανίδης), όπου και η παλαιότερη βιβλ.

40 Νίγδελης 2001, 140 και σημ. 15.

41 Χρυσοστόμου Π. 1989, 106· Χατζόπουλος 1990, 59, σημ. 22· Χατζόπουλος – Γουναροπούλου 1998, 47, σημ. 40 και 51· Χρυσοστόμου Π. 1997, 500.

42 Για τη χώρα της Βέροιας βλ. Χατζόπουλος 1990, 57-68· Hatzopoulos 1996, 116-8· Χατζόπουλος – Γουναροπούλου 1998, 46-52.

43 Για το οδικό σύστημα στο πεδινό τμήμα της Ημαθίας και τους δρόμους επικοινωνίας μεταξύ της Βέροιας και της Πέλλας περί τη Λουδία λίμνη βλ. Hatzopoulos – Loukopoulou 1987, 23-53· Χρυσοστόμου Π. 1989, 106-7.

44 Hatzopoulos – Loukopoulou 1987, 36 κ.ε. Για τη χώρα της αρχαίας Αλώρου βλ. Hatzopoulos 1996, 119.

45 Για το γυμνάσιο της Βέροιας βλ. Brocas-Deflassieux 1999, 87-90.

46 Για την αγορά της Βέροιας βλ. Brocas-Deflassieux 1999, 61-3.

47 Για το ιερό της αυτοκρατορικής λατρείας της Βέροιας βλ. Brocas-Deflassieux 1999, 78-82.

48 Petsas *et al.* 2000, αρ. 103, 163-4.

49 Για τους τίτλους της «νεωχωρίας» που απέκτησε η Βέροια βλ. Κανατσούλης 1953-1955, 40-1· Γουναροπούλου – Χατζόπουλος 1998, 38-9 και σημ. 38.

50 Σύμφωνα με τον Friesen 1993, 26, 53, σημ. 15, είναι πιθανόν ότι η Βέροια έγινε για πρώτη φορά νεωχόρος, όπως η Έφεσος, επί Δομιτιανού ή είχε μια επαρχιακή λατρεία εξαιτίας της οποίας έγινε γνωστή αργότερα ως νεωχόρος.

51 Γουναροπούλου – Χατζόπουλος 1998, 39· Brocas-Deflassieux 1999, 79.

52 Κανατσούλης 1953-1955, 32-6· Χιονίδης 1960, 208.

Macedonians, whose seat was in Beroia, probably took place after 27 BC⁵². In imperial times the main purpose of the *Koinon* was to promote the exercise of the Imperial Cult, and one of its duties was to erect statues and monuments of Roman emperors or its own leaders. We also know that Beroia had a Latin-speaking population of Roman settlers⁵³. Consequently, the monument from which the Nisi stone with its Latin inscription came could well have been erected in Beroia by the city or the *Koinon* of the Macedonians.

We know nothing more about Roman Aloros, because the archaeological excavations have not progressed⁵⁴. The Roman colony of Pella was founded by Augustus in 30 BC, after his victory at Actium, about 1.5 km West of the old capital of Macedonia⁵⁵. The city was populated by veterans of Augustus' legions, political opponents of the regime and Greeks from Italy who were relocated so that their property could be divided among Augustus' supporters. Excavations here have brought to light, among other things, traces of a marble vault. This could have housed the imperial (or some other) cult, which was established in the town's forum⁵⁶. The colony also minted its own coins during the reign of Augustus, and from the reign of Hadrian to that of Gordian III. It does not, however, seem to have flourished to the same degree as other Roman colonies in Macedonia, such as Dion and Philippi⁵⁷.

Given all this, and assuming that our stone was moved from some nearby city, the most probable locations are Beroia or the Roman colony of Pella (*Colonia Pellensis* or *Colonia Pella* or *Colonia Iulia Augusta Pellensis*). The fact that the inscription is in Latin rather than in Greek makes this even more likely, for it must have come presumably from a place with a vigorous Latin-speaking population.

That said, the distance from the nearest cities, and the massive size of the stone, (more than 3.50 m. long and weighs more than two tons), makes it equally probable that the monument was erected in some important local complex or a local temple of the Imperial Cult.

There are a number of elements that lend credence to this view. The floor of the old monastery Church of Sts. Anargyroi⁵⁸, which was built (according to the founding inscription) in 1813, is paved with marble slabs of regular size, some of which have dowel holes or grooves; this indicates that they are recovered material. Two other marble blocks have been used in the south wall of the church, one on either side of the large squared stone with the inscription. These, like the marble paving stones, came most probably from nearby ancient or Byzantine buildings.

Other antiquities have, indeed, come to light in the vicinity of Nisi⁵⁹. The most important of these are located in the site known as *Fasa*, about 1 km northwest of the present-day village, where curator of antiquities A. Andreiomenou excavated in the 1960's a Roman bath with mosaic floors, dating from the 3rd or 4th cent.⁶⁰. Probes made on adjacent land to the East, South and North of the baths in 1966 and 1967 revealed large buildings made of fieldstone or ashlar⁶¹. In some places their floors were paved with terracotta tiles or finished

52 Κανατσούλης 1953-1955, 32-6; Χιονίδης 1960, 208.

53 Τουράτσογλου 1977, 486-93; Γουναροπούλου – Χατζόπουλος 1998, 38, 159-60, no. 59, with relevant bibl.

54 For the excavations at Kipseli Imathias see Αποστόλου 1988, 307-15; Αποστόλου 1991, 31-7.

55 For the Roman colony of Pella see Χρυσοστόμου Π. 1990, 226-30; 1995α, 117-36; 2003, 92-7.

56 Χρυσοστόμου Π. 1990, 229; 1995α, 124; 2003, 95, 97.

57 Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου 1971, 92-3.

58 For the Church of Sts. Anargyroi see Γουμάγιας 1994, 560-1; Πανταζόπουλος 1995, 34-42; recently, Τσιλιπάκου 2010, with all the older bibl.

59 For Nisi see Χρυσοστόμου Π. 1989, 106; Χατζόπουλος 1990, 59 and n. 22; Πανταζόπουλος 1995; Hatzopoulos 1996, 117; Χρυσοστόμου Π. 1997, 500; Γουναροπούλου – Χατζόπουλος 1998, 47 and n. 51; Χρυσοστόμου Π. 2001, 197-8; Μοσχόπουλος 2004, 18-21.

60 For the baths see Ανδρειωμένου 1966, 24-9; 1966β, 354-5, pl. 379; Έργον 1966, 17-22; G. Daux, *BCH* 91 (1967), *Chronique*, 715-7, fig. 2; Πέτσας 1967α, 412-3; *ArchRep* 1966-67, 15; Ανδρειωμένου 1968, 60-4; Έργον 1968, 54-9; Πέτσας 1969, 198-9, diag. 19, pl. 105α; J. P. Michaud, *BCH* 94 (1970), *Chronique*, 1057-60, figs 365-6. For the mosaic floors see Ασημακοπούλου-Ατζακά 1973, 241-2, no. 47; Atzaka-Assimakopoulou 1984, 33, pl. 5d; Ασημακοπούλου-Ατζακά 1984α, 367, n. 2; 1998, 164-5, 172; Bruneau 1969, 332; *BullAIEMA* 1 (1968) 53; 3 (1971), 112-3, nos 435-8; Kankeleit 1994, 45-6, 205-7; Πέτκος 1993, nos. 20, 37-8, 53.

61 Lots no. 117 (belonging to Georgios Syridis), 156 (belonging to Vasilios Bambinas, Demetrios Bambinas and

ανέγερση ανδριάντων και μνημείων Ρωμαίων αυτοκρατόρων ή αρχόντων του Κοινού. Επιπλέον, στη Βέροια μας είναι γνωστή και η παρουσία «εγκεκτημένων» Ρωμαίων και λατινόφωνου στοιχείου⁵³. Επομένως, το μνημείο από το οποίο προέρχεται ο λίθος με τη λατινική επιγραφή από το Νησί, θα μπορούσε κάλλιστα να είχε ιδρυθεί στη Βέροια από την πόλη ή το Κοινό των Μακεδόνων.

Για τη ρωμαϊκή Άλωρο δεν έχουμε περισσότερα δεδομένα, καθώς δεν έχει προχωρήσει η ανασκαφική έρευνα⁵⁴. Η ρωμαϊκή αποικία της Πέλλας ιδρύθηκε το 30 π.Χ. από τον Οκταβιανό Αύγουστο μετά τη νίκη του στο Άκτιο σε απόσταση περ. 1,5 χλμ. δυτικότερα από την παλαιά πρωτεύουσα της Μακεδονίας⁵⁵. Η πόλη κατοικήθηκε από τους βετεράνους του Αυγούστου, αλλά και από πολιτικούς του αντιπάλους, καθώς και από Έλληνες από την Ιταλία που εκτοπίστηκαν για να μοιραστούν οι περιουσίες τους στους οπαδούς του αυτοκράτορα. Οι περιορισμένες ανασκαφικές έρευνες έχουν φέρει στο φως μεταξύ άλλων και τοίχους μιας μαρμάρινης θόλου, πού θα μπορούσε να στεγάσει αυτοκρατορική ή άλλη λατρεία, η οποία θα ήταν ιδρυμένη στην αγορά της αποικίας⁵⁶. Η αποικία, επίσης, έκοψε δικό της νόμισμα στα χρόνια του Αυγούστου, αλλά και από την εποχή του Αδριανού έως και τα χρόνια του Γορδιανού Γ'. Πάντως, δεν φαίνεται να γνώρισε μεγάλη ακμή, όπως οι άλλες ρωμαϊκές αποικίες στη Μακεδονία, το Δίον και οι Φίλιπποι⁵⁷.

Με βάση τα παραπάνω και εφόσον θεωρήσουμε ότι ο λίθος του μνημείου έχει μετακινηθεί από κάποια κοντινή πόλη, τότε τις περισσότερες πιθανότητες συγκεντρώνει είτε η Βέροια, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, είτε η ρωμαϊκή αποικία της Πέλλας (*Colonia Pellensis* ή *Colonia Pella* ή *Colonia Iulia Augusta Pellensis*). **Σ' αυτό συνηγορεί και το γεγονός ότι η επιγραφή έχει χαραχτεί στα λατινικά και όχι στα ελληνικά, προέρχεται δηλαδή από ένα περιβάλλον με έντονη την παρουσία και του λατινόφωνου στοιχείου.**

Ωστόσο, οι μεγάλες αποστάσεις από τις πλησιέστερες πόλεις, το μέγεθος του λίθου που ξεπερνά τα 3.50 μ. και το μεγάλο βάρος του που ξεπερνά τους δύο τόνους, καθιστούν επίσης πιθανό ότι το μνημείο ήταν στημένο σε κάποιο σημαντικό συγκρότημα στην περιοχή ή σε κάποιο τοπικό ιερό της αυτοκρατορικής λατρείας.

Επιπλέον, και άλλες ενδείξεις συνηγορούν την παραπάνω άποψη. Το δάπεδο του παλαιού μοναστηριακού Ναού των Αγίων Αναργύρων⁵⁸, ο οποίος κτίστηκε σύμφωνα με τη σωζόμενη κτητορική επιγραφή το 1813, είναι στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες ίδιου περίπου μεγέθους, κάποιες από τις οποίες φέρουν τόρμους ή άλλες αυλακώσεις, γεγονός που αποδεικνύει ότι έχουν τοποθετηθεί στη σημερινή τους θέση σε δεύτερη χρήση. Δύο άλλοι μαρμαρίνοι λίθοι είναι ενσωματωμένοι στο νότιο τοίχο του ναού, ο ένας αριστερά και άλλος δεξιά του μεγάλου γωνιόλιθου με την επιγραφή. Αυτοί, όπως και οι μαρμαρίνοι λίθοι του δαπέδου, προέρχονται πιθανότατα από κάποια αρχαία ή βυζαντινά κτήρια της περιοχής.

Στην περιοχή του Νησίου έχουν έλθει στο φως και άλλες αρχαιότητες⁵⁹. Οι σημαντικότερες εντοπίζονται στη θέση «Φάσα», βορειοδυτικά από τον σύγχρονο οικισμό και σε απόσταση περ. 1 χλμ. από αυτόν, όπου ανασκάφηκε τη δεκαετία του '60 από την έφορο αρχαιοτήτων Α. Ανδρειωμένου ένα ρωμαϊκό λουτρό με ψηφιδωτά δάπεδα, το οποίο χρονολογείται στον 3^ο – 4^ο αι. μ.Χ.⁶⁰. Σε γειτονικά αγροτεμάχια στα ανατολικά, νότια και βορειοδυτικά του λουτρού πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές κατά τα έτη 1966 και 1967 και εντοπίστηκαν κτήρια

53 Τουράτσου 1977, 486-93· Γουναροπούλου – Χατζόπουλος 1998, 38, 159-160, αρ. 59, όπου και η σχετική βιβλ.

54 Για τις ανασκαφικές έρευνες στην Κυψέλη Ημαθίας, βλ. Αποστόλου 1988, 307-15· Αποστόλου 1991, 31-7

55 Για τη ρωμαϊκή αποικία της Πέλλας βλ. Χρυσόστομου Π. 1990, 226-30· 1995α, 117-36· 2003, 92-7.

56 Χρυσόστομου Π. 1990, 229· 1995α, 124· 2003, 95, 97.

57 Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου 1971, 92-3.

58 Για το ναό των Αγ. Αναργύρων βλ. Γουμάγιας 1994, 560-1· Πανταζόπουλος 1995, 34-42· πρόσφατα, Τσιλιπάκου 2010, όπου και συγκεντρωμένη η παλαιότερη βιβλ.

59 Για το Νησί βλ. Χρυσόστομου Π. 1989, 106· Χατζόπουλος 1990, 59 και σημ. 22· Πανταζόπουλος 1995· Hatzopoulos 1996, 117· Χρυσόστομου Π. 1997, 500· Γουναροπούλου – Χατζόπουλος 1998, 47 και σημ. 51· Χρυσόστομου Π. 2001, 197-8· Μοσχόπουλος 2004, 18-21.

60 Για το λουτρό βλ. Ανδρειωμένου 1966, 24-9· 1966β, 354-5, πίν. 379· Έργον 1966, 17-22· G. Daux, BCH 91 (1967), Chronique, 715-7, εικ. 2· Πέτσας 1967α, 412-3· ArchRep 1966-67, 15· Ανδρειωμένου 1968, 60-4· Έργον 1968, 54-9· Πέτσας 1969, 198-9, σχέδ. 19, πίν. 105α· J. P. Michaud, BCH 94 (1970), Chronique, 1057-60, εικ. 365-6. Για τα ψηφιδωτά δάπεδα βλ. Ασημακοπούλου-Ατζακά 1973, 241-2, αρ. 47· Atzaka-Assimakopoulou 1984, 33, πίν. 5d· Ασημακοπούλου-Ατζακά 1984α, 367, σημ. 2· 1998, 164-5, 172· Bruneau 1969, 332· BullAI-EMA 1 (1968) 53· 3 (1971), 112-3, αρ. 435-8· Kankeleit 1994, 45-6, 205-7· Πέτσας 1993, αρ.20, 37-8, 53.

with a coat of hydraulic mortar⁶². Unfortunately, there has been no further excavation work in the area.

Also, about 1,300 m. N – E of the baths there is a small unexplored mound⁶³, which according to Dr. Andreiomenou “is an artificial rise, created of clean soil free of potsherds. It must certainly have served some funerary or military purpose”⁶⁴. P. Chrysostomou identifies it as an Early Hellenistic tumulus⁶⁵. A probe conducted recently in a field northwest of the tumulus yielded Prehistoric pottery⁶⁶.

Other antiquities have from time to time come to light in the area as well. Part of a capital “of later years” was found in 1965 in a field two kms. south of the Roman bath and a marble plaque with three letters carved on it was found in the threshold of a monumental building in the same field⁶⁷. A milestone from the road from Beroia to Thessaloniki, dedicated to the emperors Diocletian and Maximian, was found outside the village in 1967⁶⁸. An inscribed Roman funerary altar associated with this area now stands in the grounds of the Church of Sts. Anargyroi⁶⁹. A. Delacoulonche, who saw and described this altar in the courtyard of the church in 1855, reports that local people told him that it came from a place “two hours from Nisi, which is covered with water in the winter”⁷⁰. It was later lost, and found again when the foundations were dug for the church’s bell tower in 1951.

Again, part of a carved mid-Byzantine closure slab (0.48 × 0.37 × 0.045 m.) with a relief *rota serica* and relief motifs (lion, falcon) was found in 1981 at short distance (about 100 m.) S – W of the church⁷¹.

Finally, two other finds handed in very recently add to the body of funerary monuments from this region⁷². These are part of an inscribed funerary stele of the Late Roman Period, found in 2009⁷³, and an inscribed Roman altar that came to light in 2010 a very short distance S – E of the baths⁷⁴.

These finds support the view that there must have been a settlement in this area, which flourished at least during the days of the Roman Empire⁷⁵, and was more important than had previously appeared. The nucleus of this settlement must have dated at least from the Early Hellenistic Period, and it must have reached the peak of its development in the Late Roman Era, the time of the baths with the mosaic floors. The area continued to be inhabited to some extent in the Byzantine times, as shown by the 12th-cent. railing, which indicates the presence of a Byzantine church, probably on the site of the present, 19th-cent. one. The history

Konstantinos Liliopoulos) and 157 (belonging to Stephanos Bantis), and no. 6 (belonging to Polydoros Karaikos), roughly 1,000 m. N-W of the baths.

62 Ανδρειωμένου 1966β, 354-5, pl. 379; 1967, 412-3, diag. 8-11, pl. 309δ.

63 Farm on lot no. 12, belonging to Evangelos Stergiou and Athanasia Stergiou. A second, smaller tumulus is mentioned as having existed to the northwest of the village near the shore of the marsh before this was drained; this no longer exists; see Πανταζόπουλος 1995, 49.

64 Ανδρειωμένου 1966β, 354-5. For the popular beliefs associating this tumulus with the ‘*kraljs*’, see Πανταζόπουλος 1995, 50; Μοσχόπουλος 1996, 16-25; Μοσχόπουλος 2004, 243-51.

65 Χρυσόστομου Π. 1989, 106. A pointed hilltop on the decorative band of the painted wooden ceiling of the Church of Sts. Anargyroi is said to depict the tumulus at Nisi, see Πανταζόπουλος 1995, 35, 49; Τσιλιπάκου 2010 (in press).

66 Nisi farm, Lot no. 604. The presence of ceramic tiles does not *per se* prove the existence of a settlement, since research has shown, with trial excavations all over Imathia, that the transportation of soil for the purpose of crop improvement was a common practice.

67 Lot no. 157, belonging to S. Bantis, see Ανδρειωμένου 1966, nos. 3, 24-5; Γουναροπούλου – Χατζόπουλος 1998, 416, no. 503.

68 Πέτσας 1967α, 413; Γουναροπούλου – Χατζόπουλος 1998, nos 486, 405, with earlier bibl.

69 Γουναροπούλου – Χατζόπουλος 1998, nos. 502, 415-6, with earlier bibl.

70 Delacoulonche 1859, 127, 278, no. 95.

71 Αλλαμανή-Σουρή 1981, 326, pl. 220β.

72 The acquisition of these finds is due to the conscientiousness of Mr. Stephanos Karagiannis, a local resident and former president of the Commune of Nisi and lover of antiquities whose help in general and support for the work of the archaeological service in particular have earned our warmest gratitude.

73 Archaeological Museum of Beroia, Cat. no. Α 1244.

74 Archaeological Museum of Beroia, Cat. no. Α 1326.

75 Χρυσόστομου Π. 1989, 106; 500.

μεγάλων διαστάσεων κτισμένα με αργούς λίθους ή πελεκητούς γωνιολίθους⁶¹. Σε μερικά σημεία το δάπεδό τους ήταν στρωμένο με πήλινες πλάκες ή στρώμα υδραυλικού κονιάματος⁶². Δυστυχώς, έκτοτε δεν υπήρξε οποιαδήποτε ανασκαφική έρευνα στην περιοχή.

Επίσης, σε απόσταση περί τα 1.300 μ. βορειοανατολικά του λουτρού υπάρχει μικρή ανεξερεύνητη τούμπα⁶³, η οποία, κατά την Αγγ. Ανδρειωμένου, «πρόκειται περί τεχνητού εξάρματος, δημιουργηθέντος δια της συσσώρευσης καθαρού χώματος άνευ οστράκων. Θα εξυπηρετεί ασφαλώς ταφικούς ή στρατιωτικούς σκοπούς»⁶⁴. Σύμφωνα δε με τον Π. Χρυσοστόμου πρόκειται για τύμβο των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων⁶⁵. Εξάλλου, σε αυτοψία που διενεργήθηκε πρόσφατα σε αγροτεμάχιο βορειοδυτικά της τούμπας περισυλλέχθηκε κεραμική προϊστορικών χρόνων⁶⁶.

Από την περιοχή έχουν περισυλλεγεί κατά καιρούς και άλλες αρχαιότητες. Ένα τμήμα κιονοκράνου «μεταγενέστερων πωσ χρόνων» περισυλλέχθηκε το 1965 από αγρό περ. 2 χλμ. νότια του λουτρού, ενώ στο κατώφλι μνημειώδους οικοδομήματος στο ίδιο αγροτεμάχιο εντοπίστηκε μια μαρμάρινη πλάκα, η οποία σώζει τρία γράμματα⁶⁷. Επίσης, ένας μιλιοδείκτης της οδού που ένωνε τη Βέροια με τη Θεσσαλονίκη, αφιερωμένος στους αυτοκράτορες της τετραρχίας Διοκλητιανό και Μαξιμιανό, βρέθηκε το 1967 έξω από το χωριό⁶⁸. Ένας ενεπίγραφος επιτύμβιος ρωμαϊκός βωμός είναι γνωστός από την περιοχή και έχει τοποθετηθεί σήμερα στον περίβολο του ναού των Αγ. Αναργύρων⁶⁹. Τον βωμό αυτόν είχε δει και περιγράψει ο Α. Delacoulonche το 1855 στην αυλή του ναού, αναφέρει, όμως, ότι, σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων, προερχόταν από ένα σημείο «δύο ώρες από το Νησί, που καλυπτόταν από τα νερά τον χειμώνα»⁷⁰. Στη συνέχεια τα ίχνη του χάθηκαν και βρέθηκε ξανά κατά την διάνοιξη των θεμελίων για την ανέγερση του καμπαναριού του ναού των Αγίων Αναργύρων το 1951.

Ένα τμήμα, επίσης, ανάγλυφου μεσοβυζαντινού θωρακίου (διαστάσεων 0,48 × 0,37 × 0,045 μ.) με ανάγλυφη παράσταση σθρικου τροχού και ανάγλυφα μοτίβα (λέων, γεράκι) βρέθηκε το 1981 σε μικρή απόσταση (περ. 100 μ.) νοτιοδυτικά του ναού των Αγίων Αναργύρων⁷¹.

Τέλος, δύο άλλα ευρήματα παραδόθηκαν πολύ πρόσφατα και έρχονται να προστεθούν στα επιτάφια μνημεία που προέρχονται από την περιοχή⁷². Πρόκειται για το τμήμα μιας ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης της ύστερης ρωμαϊκής εποχής που βρέθηκε το 2009⁷³ και για έναν ενεπίγραφο ρωμαϊκό βωμό που ήρθε στο φως το 2010 σε πολύ κοντινή απόσταση νοτιοανατολικά από το λουτρό⁷⁴.

61 Συγκεκριμένα στο αγροτεμάχιο αρ. 117 (ιδιοκτησίας Γεωργίου Συρίδη), 156 (ιδιοκτησίας Βασιλείου Μπαμπίνα, Δημητρίου Μπαμπίνα και Κωνσταντίνου Λιλιόπουλου) και 157 (ιδιοκτησίας Στεφάνου Μπαντή), καθώς και στο αγροτεμάχιο αρ. 6 (ιδιοκτησίας Πολυδώρου Καραϊσκού), περίπου 1.000 μ. ΒΔ του λουτρού.

62 Ανδρειωμένου 1966β, 354-5, πίν. 379· 1967, 412-3, σχ. 8-11, πίν. 309δ.

63 Αγρόκτημα Νησίου, αγροτεμάχιο αρ. 12, ιδιοκτησίας Ευάγγελου Στεργίου και Αθανασίας Στεργίου. Μια δεύτερη μικρότερη τούμπα αναφέρεται ότι υπήρχε ΒΔ του χωριού προς τις όχθες του βάλτου πριν αυτός αποξηραθεί, η οποία όμως δεν σώζεται σήμερα, βλ. Πανταζόπουλος 1995, 49.

64 Ανδρειωμένου 1966β, 354-5. Για τις λαϊκές δοξασίες που συνδέουν την τούμπα με τους «κράληδες», βλ. Πανταζόπουλος 1995, 50· Μοσχόπουλος 1996, 16-25· 2004, 243-51.

65 Χρυσοστόμου Π. 1989, 106. Μια οξυκόρυφη βουνοκορφή που απεικονίζεται σε διακοσμητική ταινία της ζωγραφισμένης ξύλινης οροφής του ναού των Αγίων Αναργύρων υποστηρίχθηκε ότι αποδίδει την τούμπα του Νησίου, βλ. Πανταζόπουλος 1995, 35, 49· Τσιλιπάκου 2010.

66 Αγρόκτημα Νησίου, Αγροτεμάχιο αρ. 604. Ωστόσο, η ύπαρξη κεραμικής δεν αποτελεί από μόνη της αποδεικτικό παράγοντα για την διαπίστωση μιας εγκατάστασης, καθώς, όπως έχει δείξει η έρευνα και με ανασκαφικές τομές σε όλη την Ημαθία, η μεταφορά χώματος για λόγους βελτίωσης των καλλιεργειών είναι συνήθης πρακτική.

67 Αγροτεμάχιο αρ. 157 ιδιοκτησίας Στεφάνου Μπαντή, βλ. Ανδρειωμένου 1966, αρ. 3, 24-5· Γουναροπούλου – Χατζόπουλος 1998, 416, αρ. 503.

68 Πέτσας 1967α, 413· Γουναροπούλου – Χατζόπουλος 1998, αρ. 486, 405, όπου και η προγενέστερη βιβλ.

69 Γουναροπούλου – Χατζόπουλος 1998, αρ. 502, 415-6, όπου και η προγενέστερη βιβλ.

70 Delacoulonche 1859, 127, 278, αρ. 95.

71 Αλλαμανή-Σουρή 1981, 326, πίν. 220β.

72 Οι παραδόσεις αυτές οφείλονται στην ευαισθησία του κ. Στεφάνου Καραγιάννη, φιλάρχιου κατοίκου και πρώην πρόεδρου της κοινότητας Νησίου, στον οποίο για την εν γένει βοήθεια και συμπαράσταση στο έργο της υπηρεσίας οφείλονται θερμές ευχαριστίες.

73 Αρ. κατ. ΑΜ Βέροιας Α 1244.

74 Αρ. κατ. ΑΜ Βέροιας Α 1326.

of the area in the following centuries is very closely linked with the fate and fortunes of the Kampania plain⁷⁶.

If this significant new inscriptional find does prove to come from this area, it confirms the importance of the site as a hub of the road leading to the region's main cities. Future archaeological work will determine the extent of its significance.

Nektarios Poulakakis

ABSTRACT

The archaeological work in Imathia in 2007 resulted in the discovery of a large, inscribed block of marble built into the south wall of the Church of Sts Anargyroi in the village of Nisi (Municipality of Alexandria), which bears the Latin inscription: *IMP(ERATOR)·CAESARAVGVSTVS[----]*. The inscription is in very poor condition, and exceptionally hard to read. It was cut in two episodes: first, the three imperial titles were carved, followed somewhat later by four letters that cannot be read with certainty; subsequently, the inscription appears to have suffered *damnatio memoriae*. It is argued that the stone comes from the base of an equestrian statue of Octavian Augustus. The paper also presents an archaeological overview of the region and some thoughts on where the monument might have stood.

76 For the Kampania plain in the Byzantine, Ottoman and the modern periods see Χιονίδης 1970, 99; Μοσχόπουλος 2004; Τσιλιπάκου 2010.

Τα παραπάνω δεδομένα καθιστούν πιθανή την άποψη ότι στην περιοχή αυτή θα πρέπει να αναζητηθεί ένας οικισμός, ακμαίος τουλάχιστον κατά τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο⁷⁵ και σημαντικότερος από όσο μέχρι σήμερα έχει δείξει η έρευνα. Ο πυρήνας του θα πρέπει να υπάρχει τουλάχιστον από την πρώιμη ελληνιστική εποχή, ενώ η μεγαλύτερη ανάπτυξη του θα πρέπει να πραγματοποιείται στην ύστερη ρωμαϊκή εποχή, την εποχή που χρονολογείται το λουτρό με τα ψηφιδωτά δάπεδα. Η περιοχή συνεχίζει να κατοικείται με κάποιο τρόπο και κατά τη βυζαντινή εποχή, όπως δείχνει η ύπαρξη του θωρακείου του 12^{ου} αι. μ.Χ. που αποδεικνύει την ύπαρξη βυζαντινού ναού, πιθανόν στη θέση του μεταβυζαντινού του 19^{ου} αι. Η ιστορία της περιοχής στους επόμενους αιώνες σχετίζεται άρρηκτα με την πορεία και τις ιστορικές τύχες του κάμπου της Καμπανίας⁷⁶.

Το νέο σημαντικό επιγραφικό εύρημα, εφόσον πράγματι προέρχεται από την περιοχή, επιβεβαιώνει τη σημασία της θέσης σε κομβικό σημείο στην οδό που οδηγεί στις σημαντικότερες πόλεις της περιοχής. Η μελλοντική αρχαιολογική έρευνα θα αποδείξει την έκταση της σημασίας αυτής.

Νεκτάριος Πουλακάκης

ΛΕΞΑΝΤΕΣ / CAPTIONS

ΣΧΕΔΙΑ / DRAWINGS

1. Σχέδιο (όψη και τομή) του λίθου της επιγραφής.
Drawing (face and section) of the stone with the inscription.
2. Πρόταση αποκατάσταση του λίθου της επιγραφής
Proposed restoration of the stone with the inscription.

ΕΙΚΟΝΕΣ / FIGURES

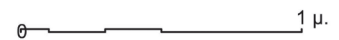
1. Χάρτης του κάμπου της Ημαθίας, όπου σημειώνεται το Νησί.
Map of the plain of Imathia, showing the location of Nisi.
2. Ο λίθος με την επιγραφή πριν τον καθαρισμό του στην εξωτερική νοτιοδυτική γωνία του Ναού των Αγ. Αναργύρων.
The stone with the inscription, before cleaning, on the South-West corner of the Church of the Sts Anargyroi.
3. Ο λίθος με την επιγραφή μετά τον καθαρισμό του
The stone with the inscription, after cleaning.
4. Δεξιό τμήμα του λίθου. Διακρίνεται το σπάσιμο στο μέσον της πλευράς του.
Right end of the stone, showing the break in the middle of the side.
5. Τμήμα του λίθου πριν τον καθαρισμό. Διακρίνεται το όριο της βαθύτερης επιφάνειας με το πρώτο τμήμα της επιγραφής.
Part of the stone before cleaning, showing the edge of the deeper recess with the first part of the inscription.
6. Το πρώτο τμήμα της επιγραφής. Διακρίνονται τα εξής γράμματα: IMP· CA.
The first part of the inscription, showing the letters: *IMP· CA.*
7. Το δεύτερο τμήμα της επιγραφής. Διακρίνονται τα εξής γράμματα: CAESAR.
The second part of the inscription, showing the letters: *CAESAR.*
8. Το τρίτο τμήμα της επιγραφής. Διακρίνονται τα εξής γράμματα: AVGVSTVS.
The third part of the inscription, showing the letters: *AVGVSTVS.*
9. Το τελευταίο τμήμα της επιγραφής.
The last part of the inscription.

⁷⁵ Χρυσοστόμου Π. 1989, 106, 500.

⁷⁶ Για τον κάμπο της Καμπανίας στη βυζαντινή, οθωμανική και νεότερη περίοδο βλ. Χιονίδης 1970, 99· Μοσχόπουλος 2004· Τσιλιπάκου 2010.

ΤΟΜΗ Α-Α'

Σχ. 1.
Draw. 1

Σχ. 2.
Draw 2.

2.

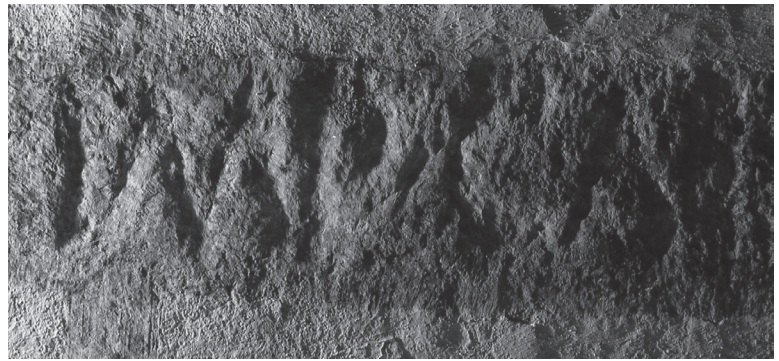
3.

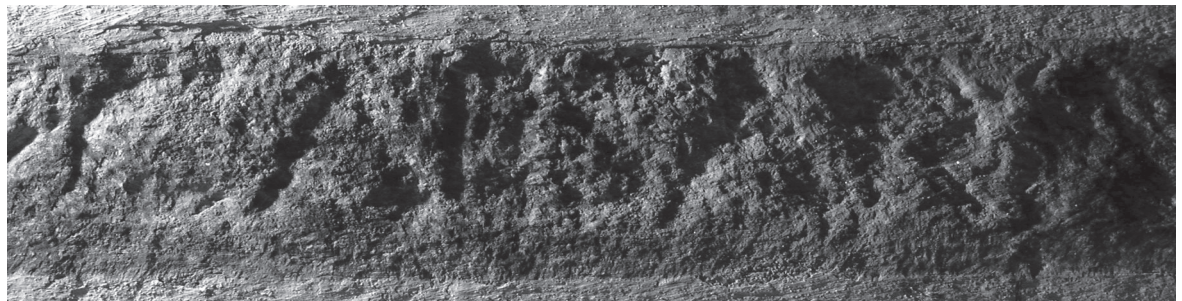
4.

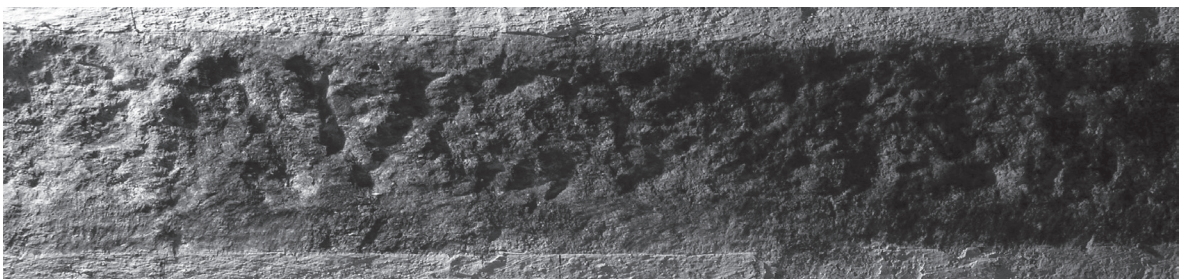
5.

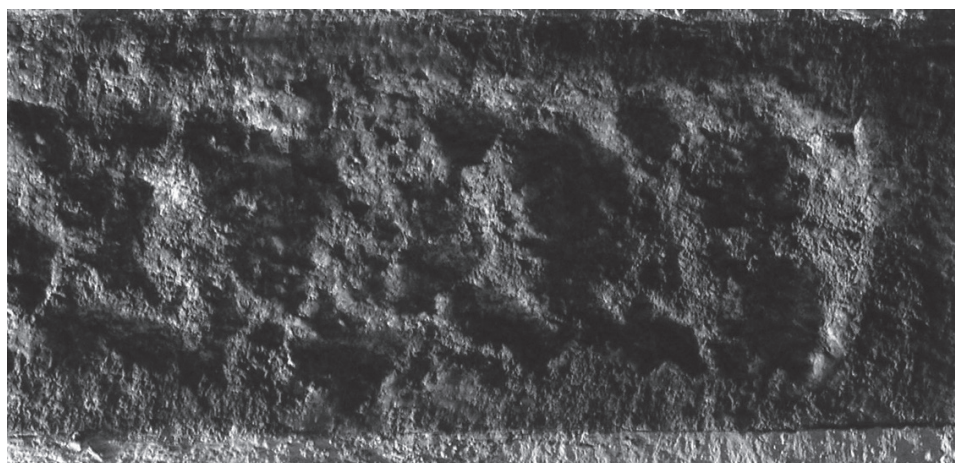
6.

7.

8.

9.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ / BIBLIOGRAPHY

Αβαγιανού 2002

Α.Α. Αβαγιανού, «Έρμη Χθονίωι: θρησκεία και άνθρωπος στη Θεσσαλία», στο: της ίδιας (εκδ.), *Λατρείες στην 'περιφέρεια' του αρχαίου ελληνικού κόσμου*, Αθήνα 65-111.

Αβρονιδάκη 2007

Χρ. Αβρονιδάκη, *Ο Ζωγράφος του Άργου*, Αθήνα.

Άγαλμα

ΑΓΑΛΜΑ. Μελέτες για την αρχαία πλαστική προς τιμήν του Γιώργου Δεσπίνη, Θεσσαλονίκη 2001.

Αδάμ-Βελένη 1993

Π. Αδάμ-Βελένη, «Χάλκινη ασπίδα από τη Βεγόρα Φλώρινας», στο: *Αρχαία Μακεδονία V*, Θεσσαλονίκη 1993, 17-28.

Αδάμ-Βελένη 1996

Π. Αδάμ-Βελένη, «Πέτρες Φλώρινας. Δώδεκα χρόνια ανασκαφής», *ΑΕΜΘ* 10Α, 1-22.

Αδάμ-Βελένη 1997

Π. Αδάμ-Βελένη, «Πέτρες Φλώρινας, πρώτη προσέγγιση στην ελληνιστική παραγωγή», στο: *Δ' ΕΠΣΕΚ*, 138-54.

Αδάμ-Βελένη 1998

Π. Αδάμ-Βελένη, Πέτρες Φλώρινας, Θεσσαλονίκη (2002²).

Αδάμ-Βελένη 2000α

Π. Αδάμ-Βελένη, «Απολλωνία η Μυγδονική», *ΑΕΜΘ* 14, 273-90.

Αδάμ-Βελένη 2000β

Π. Αδάμ-Βελένη, «Νομισματικοί θησαυροί από τις Πέτρες Φλώρινας», στο: *Οβολός* 4, 127-55.

Αδάμ-Βελένη 2001α

Π. Αδάμ-Βελένη, Θεσσαλονίκη, Νεράιδα, βασίλισσα, γοργόνα. Αρχαιολογική περιδιάβαση από την προϊστορία έως την ύστερη αρχαιότητα, Θεσσαλονίκη.

Αδάμ-Βελένη 2001β

Π. Αδάμ-Βελένη, «Οι δεκάχρονες εργασίες στην Αρχαία Αγορά Θεσσαλονίκης», στο: της ίδιας (εκδ.), *Αρχαία Αγορά, Θεσσαλονίκη*, Α', 1-17.

Αδάμ-Βελένη 2002

Π. Αδάμ-Βελένη, Μακεδονικοί βωμοί. Τιμητικοί και ταφικοί βωμοί αυτοκρατορικών χρόνων στη Θεσσαλονίκη, πρωτεύουσα της επαρχίας Μακεδονίας, και στη Βέροια, πρωτεύουσα του Κοινού των Μακεδόνων (*Δημοσιεύματα Αρχαιολογικού Δελτίου* 84), Αθήνα.

Αδάμ-Βελένη 2003α

Π. Αδάμ-Βελένη, «Οικονομία και εμπόριο στη Μακεδονία», στο: *Αρχαίες αγορικές*, 141-5.

Αδάμ-Βελένη 2003β

Π. Αδάμ-Βελένη, «Θεσσαλονίκη: Ιστορία και Πολεοδομία», στο: *Γραμμένος* 2003, 121-76.

Αδάμ-Βελένη 2003γ

Π. Αδάμ-Βελένη «Θεάματα και τέχνες στη Θεσσαλονίκη», στο: *Γραμμένος* 2003, 263-81.

Αδάμ-Βελένη 2006

Π. Αδάμ-Βελένη, Θέατρο και θέαμα στον ρωμαϊκό κόσμο, Θεσσαλονίκη.

Αδάμ-Βελένη 2007

Π. Αδάμ-Βελένη, «Θέατρα και κτήρια θεαμάτων στη Μακεδονία. Η μετάπλαση του θεατρικού φαινομένου», στο: Όλος ο κόσμος μία σκηνή, Διεθνές Συνέδριο, Βόλος 2007, Πρακτικά (υπ.έκδ.).

Αδάμ-Βελένη 2008

Π. Αδάμ-Βελένη «Η Μακεδονία από τον 7^ο αι. π.Χ. μέχρι τον 4^ο αι. μ.Χ. Ιστορικό και γεωγραφικό πλαίσιο», στο: Καλίνδοια.

Αδάμ-Βελένη 2009α

Π. Αδάμ-Βελένη, «Αγροικίες στη Μακεδονία: οι απαρχές της ‘φεουδαρχίας’;», *AEMΘ* 20 χρόνια, 1-15.

Αδάμ-Βελένη 2009β

Π. Αδάμ-Βελένη, Μακεδονία-Θεσσαλονίκη, μέσα από τις συλλογές του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, Αθήνα.

Αδάμ-Βελένη 2010

Π. Αδάμ-Βελένη, Θέατρο και θέαμα στην αρχαία Μακεδονία, Θεσσαλονίκη.

Αδάμ-Βελένη – Ιγνατιάδου 2010

Π. Αδάμ-Βελένη – Δ. Ιγνατιάδου (εκδ.), Γυάλινος Κόσμος. Κατάλογος Έκθεσης στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

Αδάμ-Βελένη – Ζωγράφου – Καλλιγά – Χατζιδάκης 2005

Π. Αδάμ-Βελένη – Η. Ζωγράφου – Δ. Καλλιγά – Ν. Χατζιδάκης, «Η μουσειολογική-μουσειογραφική μελέτη της έκθεσης στην Αρχαία Αγορά Θεσσαλονίκης», *AEMΘ* 19, 97-108.

Αδάμ-Βελένη κ.ά. 1996

Π. Αδάμ-Βελένη – Π. Γεωργάκη – Η. Ζωγράφου – Β. Καλάβρια – Κ. Μπόλη – Γ. Σκιαδαρέσης, «Αρχαία Αγορά Θεσσαλονίκης: η στρωματογραφία και τα κινητά ευρήματα», *AEMΘ* 10B, 501-32.

Αδάμ-Βελένη κ.ά. 2010

Π. Αδάμ-Βελένη – Δ. Καλλιγά – Α. Μυτούδης – Ε. Σολομών – Σ. Ζαχαριάδης – Μ. Χατζή, «Το Μουσείο της Αγοράς Θεσσαλονίκης: από τον σχεδιασμό στην υλοποίηση», *AEMΘ* 22 (υπ.έκδ.).

AEMΘ 20 χρόνια

Π. Αδάμ-Βελένη – Κ. Τζαναβάρη (εκδ.), Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη. 20 χρόνια. Επετειακός τόμος, Θεσσαλονίκη 2009.

Αθανασίου κ.ά. 1998

Φ. Αθανασίου – Β. Μάλαμα – Μ. Μίεζα – Μ. Σαραντίδου, «Η βασιλική του γαλεριανού συγκροτήματος», *AEMΘ* 12, 113-26.

Αθανασίου κ.ά. 1999

Φ. Αθανασίου – Β. Μάλαμα – Μ. Μίεζα – Μ. Σαραντίδου, «Τα λουτρά των ανακτόρων του Γαλέριου», *AEMΘ* 13, 191-206.

Αιγαίο

Ν.Χρ. Σταμπολίδης – Α. Γιαννικουρή (εκδ.), Το Αιγαίο στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, Ρόδος 1-4 Νοεμβρίου 2002, Αθήνα 2004.

Ακαμάτης 1987

Ι.Μ. Ακαμάτης, «Ξάνθος Δημητρίου και Αμαδίκας υιός», στο: *Αμητός*, Α', 13-32.

Ακαμάτης 1990

Ι.Μ. Ακαμάτης, «Η αγορά της Πέλλας», *AEMΘ* 4, 143-54.

Ακαμάτης 1993α

I.M. Ακαμάτης, «Οι πόλεις», στο: R. Ginounés (εκδ.), *Η Μακεδονία από τον Φίλιππο Β΄ έως τη ρωμαϊκή κατάκτηση*, Αθήνα, 91-7.

Ακαμάτης 1993β

I.M. Ακαμάτης, Πήλινες μήτρες αγγείων από την Πέλλα. Συμβολή στη μελέτη της ελληνιστικής κεραμικής, Αθήνα.

Ακαμάτης 1996

I.M. Ακαμάτης, «Αγορά Πέλλας: 15 χρόνια αρχαιολογικής έρευνας», στο: *Αρχαία Μακεδονία* VI.1, Θεσσαλονίκη, 23-43.

Ακαμάτης 2004

I.M. Ακαμάτης, «Το νεκροταφείο της περιοχής της Αγοράς», στο: *Λιλιμπάκη-Ακαμάτη – Ακαμάτης 2004*, 65-9.

Ακαμάτης 2006

I.M. Ακαμάτης, «Πανεπιστημιακή ανασκαφή Αρχαίας Αγοράς Πέλλας», *AEMΘ* 20, 615 -26.

Ακαμάτης 2009

I.M. Ακαμάτης, «Προϊστορική Πέλλα. Νεκροταφείο Εποχής Χαλκού», στο: *Κερμάτια*, Β΄, 193-213 .

Ακαμάτης Ν. 2008

N. Ακαμάτης, «Ερυθρόμορφη κεραμική από την Πέλλα», *AE* 2008, 1-78.

Αλλαμανή-Σουρή 1981

B. Αλλαμανή-Σουρή, «ΙΖ΄ ΕΠΚΑ. Τυχία Ευρήματα. Νομός Ημαθίας», *ΑΔ* 36, Β΄ 2, Χρονικά, 413.

Αλλαμανή-Σουρή 1983

B. Αλλαμανή-Σουρή, «Νομός Ημαθίας. Βέροια. Οδός Πλουτάρχου», *ΑΔ* 38, Β΄ 2, Χρονικά, 302-3.

Αλλαμανή-Σουρή 1987

B. Αλλαμανή-Σουρή, «Μονομαχικά μνημεία στο Μουσείο της Βέροιας», στο: *Αμνητός*, Α΄, 33-57.

Αλλαμανή-Σουρή 2003α

B. Αλλαμανή-Σουρή, «Η θέση της επαρχίας Μακεδονίας στο ρωμαϊκό imperium», στο: *Γραμμένος 2003*, 67-79.

Αλλαμανή-Σουρή 2003β

B. Αλλαμανή-Σουρή, «Η αυτοκρατορική λατρεία», στο: *Γραμμένος 2003*, 98-119.

Αλλαμανή-Σουρή 2008

B. Αλλαμανή-Σουρή, *Επιτύμβιες στήλες και ανάγλυφα από τη Βέροια και την περιοχή της (αδημ. διδ. διατρ. – Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη.*

Αλλαμανή-Σουρή 2009

B. Αλλαμανή-Σουρή, «Η στήλη μιας άγνωστης κόρης από τη Βέροια», στο: *Κερμάτια*, 369-77.

Αλλαμανή-Σουρή 2011

B. Αλλαμανή-Σουρή, «Η στήλη της Φιλοτέρας και του Κασσάνδρου από τη νότια νεκρόπολη της Βέροιας», στο: *Νάματα*, 155-64.

Αλλαμανή-Σουρή – Κουκουβού 1998

B. Αλλαμανή-Σουρή – Α. Κουκουβού, «Μίεζα. Ανασκαφικές έρευνες», *AEMΘ* 12, 371-81.

Αλλαμανή-Σουρή – Κουκουβού – Ψαρρά 2009

B. Αλλαμανή-Σουρή – Α. Κουκουβού – Ειρ. Ψαρρά, «Μίεζα, πόλη Ημαθίας», στο: *AEMΘ 20* χρόνια, 17-30.

Αλλαμανή-Σουρή – Τζαναβάρη 1990

Β. Αλλαμανή-Σουρή – Κ. Τζαναβάρη, «Πήλινες πυξίδες από τη Βέροια. Χρονολογικές ενδείξεις», στο: Β' *ΕπΣΕΚ*, 151-9.

Αλλαμανή-Σουρή – Τζαναβάρη 1994

Β. Αλλαμανή-Σουρή – Κ. Τζαναβάρη, «Σχήματα αγγείων της πρώιμης ελληνιστικής εποχής από ταφικά σύνολα της Βέροιας (Πίν. 43-49)», στο: Γ' *ΕπΣΕΚ*, 90-103.

Αλλαμανή-Σουρή – Τζαναβάρη 1999

Β. Αλλαμανή-Σουρή – Κ. Τζαναβάρη, «Τα υστεροελληνιστικά εργαστήρια της Βέροιας. Καλλιτεχνικό και κοινωνικό περιβάλλον», στο: *Αρχαία Μακεδονία* VI.1, Θεσσαλονίκη, 51-75.

Αλλαμανή-Σουρή κ.ά. 1999

Β. Αλλαμανή-Σουρή – Κ. Χατζηνικολάου – Β. Τζανακούλη – Σ. Γκαλινίκη, «Θέρμη 1999. Η ανασκαφή στο νεκροταφείο και στοιχία για την οργάνωση του χώρου του», *ΑΕΜΘ* 13, 153-66.

Αμητός

ΑΜΗΤΟΣ. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο, Α', Β', Θεσσαλονίκη 1987.

Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη 1993

Η. Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη, «Ανασκαφή Παλατιανού 1993», *ΑΕΜΘ* 7, 389-99.

Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη 1994

Η. Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη, «Ανασκαφή στο Παλατιανό Ν. Κιλκίς 1994», *ΑΕΜΘ* 8, 263-7.

Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη 1995

Η. Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη, «Ανασκαφή Παλατιανού 1995», *ΑΕΜΘ* 9, 405-9.

Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη 1996

Η. Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη, «Οι αρχαιολογικές έρευνες στο Παλατιανό», *ΑΕΜΘ* 10Α, 189-204.

Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη 1998

Η. Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη, «Παλατιανό Νομού Κιλκίς. Η πορεία της ανασκαφικής έρευνας», *ΑΑΑ* XXIII-XXVIII, 89-108.

Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη 2004

Η. Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη, «Σωστική ανασκαφή στην αρχαία Μένδη», *ΑΕΜΘ* 18, 133-40.

Ανδρειωμένου 1966

Α.Κ. Ανδρειωμένου, «Ανασκαφή ρωμαϊκού λουτρού παρά το Νησί Αλεξανδρείας», *ΠΑΕ*, 24-9.

Ανδρειωμένου 1966α

Α.Κ. Ανδρειωμένου, «Βέροια», *ΑΔ* 21, Β' 2, Χρονικά, 355-7, πίν. 380.

Ανδρειωμένου 1967

Α.Κ. Ανδρειωμένου, «Νησί Αλεξανδρείας», *ΑΔ* 22, Β' 2, Χρονικά, 412-3.

Ανδρειωμένου 1968

Α.Κ. Ανδρειωμένου, «Ανασκαφή ρωμαϊκού λουτρού παρά το Νησί Αλεξανδρείας», *ΠΑΕ*, 60-4.

Ανδρειωμένου 1974

Α.Κ. Ανδρειωμένου, «Εκ της δυτικής νεκροπόλεως της Ερέτριας», *ΑΑΑ* VII, 229-48.

Ανδρειωμένου 2001

Α.Κ. Ανδρειωμένου, «Το εργαστήριο χαλκοτεχνίας της Αχραιφίας», στο: *Καλλίστευμα*, 81-134.

Ανδρέου – Κωτσάκης 1987

Σ. Ανδρέου – Κ. Κωτσάκης, «Διαστάσεις του χώρου στην Κεντρική Μακεδονία: Αποτύπωση της ενδοκοινοτικής και διακοινοτικής χωροοργάνωσης», στο: *Αμνητός*, Α', 57-88.

Ανδρόνικος 1969

Μ. Ανδρόνικος, Βεργίνα Ι. Το νεκροταφείο των τύμβων, Αθήνα.

Ανδρόνικος 1984

Μ. Ανδρόνικος, Βεργίνα. Οι βασιλικοί τάφοι και οι άλλες αρχαιότητες, Αθήνα.

Ανδρόνικος 1988

Μ. Ανδρόνικος, «Βεργίνα 1988. Ανασκαφή στο νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 2, 1-4.

Ανδρόνικος 1994

Μ. Ανδρόνικος, Βεργίνα ΙΙ. Ο τάφος της Περσεφόνης (*Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας* 138), Αθήνα.

Ανδρόνικος – Κοτταρίδου 1988

Μ. Ανδρόνικος – Α. Κοτταρίδου, «Ανασκαφή Βεργίνας», *ΠΑΕ*, 100-7.

Άνδρος και Χαλκιδική

Α.Ν. Μπάλλας (εκδ.), Άνδρος και Χαλκιδική, Πρακτικά Συμποσίου. Άνδρος, 23.8.1997 (*Ανδριακά Χρονικά* 29), Αθήνα 1998.

Αποστόλου 1988

Μ. Αποστόλου, «Ανασκαφή στην Κυψέλη Ημαθίας», *ΑΕΜΘ* 2, 307-15.

Αποστόλου 1991

Μ. Αποστόλου, «Ανασκαφή στην Κυψέλη Ημαθίας», *ΑΕΜΘ* 5, 31-371.

Αρχαία Θράκη

Δ. Τριαντάφυλλος – Δ. Τερζοπούλου (εκδ.), Αρχαία Θράκη, Αρχαϊκοί, κλασικοί, ελληνιστικοί, ρωμαϊκοί χρόνοι, 2^ο Διεθνές Συμπόσιο Θρακικών Σπουδών, Κομοτηνή 20-27 Σεπτεμβρίου 1992, Α', Β', Κομοτηνή 1997.

Αρχαία Μακεδονία 1988

Λ. Μπρατζιώτη (εκδ.), Αρχαία Μακεδονία. Κατάλογος έκθεσης στην Αυστραλία, Μελβούρνη –Μπρίσμπειν – Σίδνεϊ, Αθήνα.

Αρχαίες Αγροικίες

Π. Αδάμ-Βελένη – Ε. Πουλάκη – Κ. Τζαναβάρη, Αρχαίες Αγροικίες σε σύγχρονους δρόμους, έκδ. ΥΠ.ΠΟ, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, ΙΣΤ' ΕΠΚΑ, Αθήνα 2003.

Αρχαίες Πόλεις

Ημερίδα με θέμα 'Αρχαίες πόλεις της Μακεδονίας και της Θράκης. Προοπτικές ανάδειξης και προβολής', Σέρρες, 11 Δεκεμβρίου 1999, Θεσσαλονίκη 2008.

Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη – Ι.Μ. Ακαμάτης – Α. Χρυσοστόμου – Π. Χρυσοστόμου, Το Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας, Αθήνα 2011.

Ασημακοπούλου-Ατζακά 1973

Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, «Κατάλογος ρωμαϊκών ψηφιδωτών δαπέδων με ανθρώπινες μορφές στον ελληνικό χώρο», *Ελληνικά* 26, 216-54.

Ασημακοπούλου-Ατζακά 1984α

Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, «Τα παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά δάπεδα του Ανατολικού Ιλλυρικού», στο: Πρακτικά 10^{ου} Συνεδρίου Χριστιανικής Αρχαιολογίας (*Ελληνικά*, παρ. 26 – *Studi di Antichità Christiana* 37), Α'. Εισηγήσεις, Θεσσαλονίκη-Città del Vaticano, 361-444.

Ασημακοπούλου-Ατζακά 1998

Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος.

III. Μακεδονία – Θράκη, 1. Τα ψηφιδωτά δάπεδα της Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

Αυλωνίτου-Τσιμπίδου 1986α

Μ. Αυλωνίτου-Τσιμπίδου, «Πολεοδομία», στο: *OEAMΘ* 1986, 24-6.

Αυλωνίτου-Τσιμπίδου 1986β

Μ. Αυλωνίτου-Τσιμπίδου, «Τα νεκροταφεία», στο: *OEAMΘ* 1986, 38-9.

Αφιέρωμα στον N.G.L. Hammond

Ι. Βοκοτοπούλου (εκδ.), Αφιέρωμα στον N.G.L. Hammond (Μακεδονικά, παρ. 7), Θεσσαλονίκη 1997.

Βαβρίτσας 1972

Α. Βαβρίτσας, «Κεντρική Μακεδονία: Θεσσαλονίκη. Τυχαία Ευρήματα», *ΑΔ* 27, Β' 2, Χρονικά 504-5.

Βαλαβάνης 1991

Π. Βαλαβάνης, Παναθηναϊκοί αμφορείς από την Ερέτρια, Αθήνα.

Βελένης 1990-1995

Γ. Βελένης, «Αρχαία Αγορά Θεσσαλονίκης», *ΑΑΑ* XXIII-XXVIII, 129-42.

Βελένης 1996

Γ. Βελένης, «Νομισματοκοπείο στην αρχαία Αγορά Θεσσαλονίκης», στο: Χαρακτήρ, Αφιέρωμα στη Μάντω Οικονομίδου, 49-60.

Βελένης 1999

Γ. Βελένης, «Επιγραφές από την Αρχαία Αγορά της Θεσσαλονίκης», στο: *Αρχαία Μακεδονία* VI.2, Θεσσαλονίκη, 1317-27.

Βελένης 2000

Γ. Βελένης, «Συμπραγματευόμενοι σε επιγραφή της Θεσσαλονίκης», *Τεκμήρια* 2, 15-21.

Βελένης – Αδάμ-Βελένη 1989

Γ. Βελένης – Π. Αδάμ-Βελένη, «Ρωμαϊκό θέατρο στη Θεσσαλονίκη», *AEMΘ* 3, 241-56.

Βελένης – Αδάμ-Βελένη 1994

Γ. Βελένης – Π. Αδάμ-Βελένη, «Ανασκαφικές και αναστηλωτικές εργασίες στην αρχαία Αγορά της Θεσσαλονίκης κατά το 1994», *AEMΘ* 8, 159-67.

Βλαβιάνου-Τσαλίκη 1981

Α. Βλαβιάνου-Τσαλίκη, «Ανασκαφή τάφων στην Ερέτρια», *ΑΔ* 36, Α', Μελέτες, 58-80.

Βοκοτοπούλου 1984

Μ. Τσιμπίδου, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Οδός Κ. Μελενίκου (επίβλ. Ι. Βοκοτοπούλου)», *ΑΔ* 39, Β', Χρονικά, 216, πίν. 100 β-γ.

Βοκοτοπούλου 1986

Ι. Βοκοτοπούλου, «Η επιγραφή των Καλινδοίων», στο: *Αρχαία Μακεδονία* IV, Θεσσαλονίκη, 87-114.

Βοκοτοπούλου 1987

Ι. Βοκοτοπούλου, «Ανασκαφικές έρευνες στη Χαλκιδική», *AEMΘ* 1, 279-94.

Βοκοτοπούλου 1988

Ι. Βοκοτοπούλου, «Ανασκαφή Μένδης 1988», *AEMΘ* 2, 331-346.

Βοκοτοπούλου 1989

Ι. Βοκοτοπούλου, «Ανασκαφή Μένδης 1989», *AEMΘ* 3, 409-23.

Βοκοτοπούλου 1990α

I. Βοκοτοπούλου, «Μένδη – Ποσείδι 1990», *AEMΘ* 4, 399-410.

Βοκοτοπούλου 1990β

I. Βοκοτοπούλου, *Οι Ταφικοί Τύμβοι της Αίνειας*, Αθήνα.

Βοκοτοπούλου 1993α

I. Βοκοτοπούλου, «Ποσείδι 1993», *AEMΘ* 7, 401-12.

Βοκοτοπούλου 1993β

I. Βοκοτοπούλου, *Θεσσαλονίκη, Από τα προϊστορικά μέχρι τα αρχαϊκά χρόνια*, Οδηγός Έκθεσης, Αθήνα.

Βοκοτοπούλου 1996

I. Βοκοτοπούλου, *Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης*, Αθήνα.

Βοκοτοπούλου 1997

I. Βοκοτοπούλου, «Τοπογραφικά Κασσάνδρας», στο: *Αφιέρωμα στον N.G.L. Hammond*, 65-77.

Βοκοτοπούλου – Μοσχονησιώτη 1990

I. Βοκοτοπούλου – Σ. Μοσχονησιώτη, «Το παράλιο νεκροταφείο της Μένδης», *AEMΘ* 4, 411-23.

Βοκοτοπούλου κ.ά. 1988

I. Βοκοτοπούλου – Μ. Παππά – Ε.Μπ. Τσιγαρίδα, «Ανασκαφές στο Πολύχρονο Χαλκιδικής 1988», *AEMΘ* 2, 317-30.

Βοκοτοπούλου κ.ά. 1989

I. Βοκοτοπούλου – Μ. Παππά – Ε.Μπ. Τσιγαρίδα, «Πολύχρονο Χαλκιδικής 1989», *AEMΘ* 3, 391-408.

Βουτυράς 1990

Ε. Βουτυράς, «*Ηφαιστίων ήρωες*», *Εγνατία* 2, 123-73.

Βουτυράς – Σισμανίδης 2007

Ε. Βουτυράς – Κ. Σισμανίδης, «*Δικαιοπολιτών Συναλλαγαί. Μια νέα επιγραφή από τη Δίκαια, αποικία της Ερέτριας*», στο: *Αρχαία Μακεδονία VII*, Θεσσαλονίκη, 253-74.

Γιαλούρης 1996

N. Γιαλούρης, *Αρχαία Ήλις: Το λίκνο των Ολυμπιακών αγώνων*, Αθήνα.

Γιαννάκης 2008

Γ. Γιαννάκης, «*Εργασίες διαμόρφωσης και ανάδειξης αρχαιολογικού χώρου Σταγείρων*», στο: *Αρχαίες Πόλεις*, 163-83.

Γιαννάκης – Βυζαντιάδου 1999

Γ. Γιαννάκης – Μ. Βυζαντιάδου, «*Τεχνικές επεμβάσεις στο χώρο των αρχαίων Σταγείρων*», *AEMΘ* 13, 259-270.

Γιαννάκης – Νιαούρης – Βυζαντιάδου – Καλογερίδης 1999

Γ. Γιαννάκης – Γ. Νιαούρης – Μ. Βυζαντιάδου – Π. Καλογερίδης, «*Εργασίες στερέωσης-αποκατάστασης κτιρίων περιοχής αγοράς αρχαίων Σταγείρων*», *AEMΘ* 13, 271-82.

Γιματζίδης 1997

Στ. Γιματζίδης, «*Άσημίζουσα*» κεραμική. Μια υπο-πρωτογεωμετρική εγχώρια κεραμική του βορειο-ελλαδικού χώρου (αδημ. μεταπτ. εργ. – Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη.

Γιματζίδης 2002

Στ. Γιματζίδης, «*Ο αποικισμός της Θάσου: η επανεξέταση της κεραμικής πρώιμων φάσεων της αρχαίας πόλης*», *AEMΘ* 16, 73-8.

Γιματζίδης 2011

Στ. Γιματζίδης, «Πρώιμοι ελληνικοί εμπορικοί αμφορείς», in: *Thasos. Métropole et colonies. Symposium International à la mémoire de Marina Sgourou*, 21-22 septembre 2006, Musée Archéologique de Thasos et «Καλογερίκό» de Thasos (υπ.έκδ.).

Γιούρη 1965

Ε. Λεβεντοπούλου-Γιούρη, «Μακεδονία: γ'. Οισύμη (Νέα Πέραμος)», *ΑΔ* 20, Β' 3, Χρονικά, 447-51.

Γιούρη 1990

Ε. Γιούρη, «Κλαζομενιανή λάρνακα από την Άκανθο», στο: *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, 151-4.

Γιούρη – Κουκούλη 1969α

Ε. Γιούρη – Χ. Κουκούλη, «Οισύμη», *ΑΔ* 24, Β' 2, Χρονικά, 349-51.

Γιούρη – Κουκούλη 1969β

Ε. Γιούρη – Χ. Κουκούλη, «Αρχαίον νεκροταφείον Οισύμης», *ΑΑΑ* II, 198-201.

Γιούρη – Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1987

Ε. Γιούρη – Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, «Ανασκαφή στην αρχαία Οισύμη», *ΑΕΜΘ* 1, 363-88.

Γκάρτζιου-Τάττη 1999

Α. Γκάρτζιου-Τάττη, «Θάνατος και ταφή του Ορφέα στη Μακεδονία και τη Θράκη», στο: *Αρχαία Μακεδονία VI.1, Θεσσαλονίκη*, 439-51.

Γκατζόλης 2000

Χ. Γκατζόλης, «Δύο ελληνιστικοί 'θησαυροί' από την Μακεδονία», στο: *Οβολός* 4, 103-26.

Γκατζόλης 2010

Χ. Γκατζόλης, Η κυκλοφορία του χάλκινου νομίσματος στη Μακεδονία (5^{ος} – 1^{ος} αι. π.Χ.), (αδημ. διδ. διατρ. – Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη.

Γουμάγιας 1994

Δ. Γουμάγιας, «11^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων: Νομός Ημαθίας», *ΑΔ* 49, Β' 2, Χρονικά, 559-62.

Γούναρη 2008

Εμμ. Γούναρη, «Τα ψηφιδωτά της νησίδας του Ιπποδρόμου στους Φιλίππους», *Εγνατία* 12, 87-124.

Γούναρης – Βελένης 1991-1992

Γ. Γούναρης – Γ. Βελένης, «Ανασκαφή Φιλίππων 1991-1992», *Εγνατία* 3, 257-80.

Γούναρης – Βελένης 1996

Γ. Γούναρης – Γ. Βελένης, «Πανεπιστημιακή ανασκαφή Φιλίππων 1988-1996», *ΑΕΜΘ* 10B, 719-33.

Γουναροπούλου – Χατζόπουλος 1998

Α. Γουναροπούλου – Μ.Β. Χατζόπουλος, *Επιγραφές Κάτω Μακεδονίας* (μεταξύ του Βερμίου όρους και του Αξιού ποταμού), Α'. Επιγραφές Βεροίας, Αθήνα.

Γραικός 2006

Ι. Γραικός, «Ταφικά ευρήματα κλασικών χρόνων από το νότιο νεκροταφείο της Βέροιας», *ΑΕΜΘ* 20, 821-32.

Γραικός 2008

Ι. Γραικός, «Σωστικά Βέροιας 2008», *ΑΕΜΘ* 22, 169-76.

Γραικός 2009

Ι. Γραικός, «Όροι και συνθήκες της μετάβασης στην κεραμική των ελληνιστικών χρόνων: το παράδειγμα της Βέροιας», στο: *Η' ΕπΣΕΚ* (υπ.έκδ.).

Γραμμένος 1983

Δ. Γραμμένος, «Μεσημέρι», *ΑΔ* 38, Β' 2, Χρονικά 271.

Γραμμένος 1997

Δ.Β. Γραμμένος, «Το κόσμημα στη νεολιθική εποχή της Ελλάδας και στην Εποχή του Χαλκού της Μακεδονίας», στο: *Κόσμημα*, 15-6.

Γραμμένος 2003

Δ.Β. Γραμμένος (εκδ.), Ρωμαϊκή Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη.

Γραμμένος 2007

Δ.Β. Γραμμένος (εκδ.), Ο Χρυσός των Μακεδόνων. Από την έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

Γραμμένος – Κώτσος 1996

Δ.Β. Γραμμένος – Σ. Κώτσος, «Ανασκαφή στον προϊστορικό οικισμό Μεσημεριανή Τούμπα Τριλόφου, περίοδοι 1992, 1994-1996», *ΑΕΜΘ* 10Α, 355-68.

Γραμμένος – Κώτσος 2002

Δ.Β. Γραμμένος – Σ. Κώτσος (εκδ.), Ανασκαφή στον προϊστορικό οικισμό 'Μεσημεριανή Τούμπα' Τριλόφου, Ν. Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

Γραμμένος κ.ά. 1997

Δ.Β. Γραμμένος – Μ. Μπέσιος – Σ. Κώτσος, Από τους προϊστορικούς οικισμούς της κεντρικής Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη.

Δάφφα-Νικονάνου 1973

Α. Δάφφα-Νικονάνου, Θεσσαλικά ιερά Δήμητρος και κοροπλαστικά αναθήματα, Βόλος.

Δεσποίνη 1980

Αικ. Δεσποίνη, «Ο τάφος της Κατερίνης», *ΑΑΑ* XIII, 198-209.

Δεσποίνη 1985

Αικ. Δεσποίνη (εκδ.), Σίνδος, Κατάλογος της έκθεσης, Θεσσαλονίκη = *Σίνδος 1985 = Sindos Catalogue*.

Δεσποίνη 1986

Αικ. Δεσποίνη, «Χρυσά σκουλαρίκια Σίνδου», στο: *Αρχαία Μακεδονία* IV, Θεσσαλονίκη, 159-69.

Δεσποίνη 1996

Αικ. Δεσποίνη, Αρχαία χρυσά κοσμήματα, Αθήνα.

Δεσποίνη 1998

Αικ. Δεσποίνη, «Χρυσά επιστόμια», στο: *Μνείας Χάριν*, 65-80.

Δεσπίνης 2000

Γ. Δεσπίνης, «Ο ημιανδριάντας του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου 6989», *Το Μουσείον* 1, 51-6.

Δεσπίνης – Στεφανίδου-Τιβεριίου – Βουτυράς 1997

Γ. Δεσπίνης – Θ. Στεφανίδου-Τιβεριίου – Εμμ. Βουτυράς (εκδ.), Κατάλογος Γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, Α', Θεσσαλονίκη.

Δεσπίνης – Στεφανίδου-Τιβεριίου – Βουτυράς 2003

Γ. Δεσπίνης – Θ. Στεφανίδου-Τιβεριίου – Εμμ. Βουτυράς (εκδ.), Κατάλογος Γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, Β', Θεσσαλονίκη.

Δεσπίνης – Στεφανίδου-Τιβεριίου – Βουτυράς 2010

Γ. Δεσπίνης – Θ. Στεφανίδου-Τιβεριίου – Εμμ. Βουτυράς (εκδ.), Κατάλογος Γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, Γ', Θεσσαλονίκη.

Δουκατά 1989

Σ. Δουκατά, «Θάσος», *ΑΔ* 44, Β' 2, Χρονικά 387-8.

Δουκατά – Ζήκος – Μπακιρτζής 1989

Σ. Δουκατά – Ν. Ζήκος – Χ. Μπακιρτζής, «Σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο ανέγερσης του νέου μουσείου Θάσου», *ΑΕΜΘ* 3, 521-34.

Δουκέλλης 2005

Π.Ν. Δουκέλλης, «Αναζητώντας το τοπίο», στο: του ίδιου (εκδ.), Το ελληνικό τοπίο. Μελέτες Ιστορικής Γεωγραφίας και Πρόσληψης του τόπου, Αθήνα, 13-31.

Δουλγέρη-Ιντζεσίσογλου – Αραχωβίτη 2000

Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίσογλου – Π. Αραχωβίτη, «Η παραγωγή 'ομηρικών' ανάγλυφων σκύφων στην αρχαία πόλη των Φερών», στο: Ελληνιστική Κεραμική από τη Θεσσαλία, Βόλος-Αθήνα, 70-81.

Δοξιάδη 1996

Ε. Δοξιάδη, Τα πορτρέτα του Φαγιούμ, Αθήνα.

Δραγούμη – Τσιομπανούδη 2004

Ε. Δραγούμη – Ε. Τσιομπανούδη (εκδ.), Γνωριμία με τη γη του Αλεξάνδρου, Η περίπτωση του Νομού Ημαθίας, Ιστορία-Αρχαιολογία, Πρακτικά Επιστημονικής Διημερίδας 7-8 Ιουνίου 2003, Θεσσαλονίκη.

Δρούγου 1990

Σ. Δρούγου, «Βεργίνα: το ιερό της Μητέρας των Θεών-Κυβέλης», *ΑΕΜΘ* 4, 5-20.

Δρούγου 1990α

Σ. Δρούγου, «Ημίτομοι σκύφοι με πλαστικές επίθετες αχιβάδες», στο: *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, 89-96.

Δρούγου 1991

Σ. Δρούγου, «Βεργίνα. Το ιερό της Μητέρας των Θεών», *ΑΕΜΘ* 5, 1-6.

Δρούγου 1991α

Σ. Δρούγου (εκδ.), Ελληνιστική κεραμική από τη Μακεδονία, πίνακας χρονολόγησης σχημάτων αγγείων της ελληνιστικής περιόδου, Θεσσαλονίκη.

Δρούγου 1992α

Σ. Δρούγου, «Βεργίνα: το ιερό της Μητέρας των Θεών», *ΑΕΜΘ* 6, 45-9.

Δρούγου 1996

Σ. Δρούγου, «Βεργίνα 1990-1997. Το ιερό της Μητέρας των Θεών», *ΑΕΜΘ* 10Α, 41-54.

Δρούγου 1997

Σ. Δρούγου, «Βεργίνα 1997. Το Μητρώον», *ΑΕΜΘ* 11, 115-20.

Δρούγου 2005

Σ. Δρούγου, Βεργίνα. Τα πήλινα αγγεία της Μεγάλης Τούμπας, Αθήνα.

Δρούγου 2009α

Σ. Δρούγου, «Η εικόνα του τέλους της πόλης των Αιγών», *Εγνατία* 13, 121-32.

Δρούγου 2009β

Σ. Δρούγου, «Εικόνες και σύμβολα περί των Αιγών», στο: *Κερμάτια*, 171-9.

Δρούγου – Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2001

Σ. Δρούγου – Χρ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, Βεργίνα. Περιδιαβάζοντας τον αρχαιολογικό χώρο, Αθήνα.

Δρούγου – Τουράτσογλου 1980

Σ. Δρούγου – Γ. Τουράτσογλου, *Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας (Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου 28)*, Αθήνα (1998²).

Δρούγου – Τουράτσογλου 1994

Σ. Δρούγου – Γ. Τουράτσογλου, «Τα χρονολογημένα σύνολα ελληνιστικής κεραμικής από τη Μακεδονία (Πίν. 72-74)», στο: Γ' *ΕπΣΕΚ*, 128-37.

Δρούγου – Τουράτσογλου 2000

Σ. Δρούγου – Γ. Τουράτσογλου, «Το ιερό της Μητέρας των θεών στη Βεργίνα. Νομισματικές ενδείξεις και κεραμική», στο: *Οβολός* 4, 307-19.

EAM = Ριζάκης – Τουράτσογλου 1985.

Εγγλέζου 2005

Μ. Εγγλέζου, *Ελληνιστική κεραμική Κρήτης*, Αθήνα.

EKM = Λ. Γουναροπούλου – Β. Χατζόπουλος 1998.

Ελληνικός Πολιτισμός

Ελληνικός Πολιτισμός, Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1993.

Ελληνιστική Κεραμική από τη Θεσσαλία.

Ντ. Ζαφειροπούλου – Ευαγγ. Κυπραίου (εκδ.), *Ελληνιστική Κεραμική από τη Θεσσαλία*, Βόλος 2000.

Εξάρχου 2004

Ο. Εξάρχου, *Η τεφρή τροχήλατη κεραμική από τον προϊστορικό οικισμό της Τούμπας Θεσσαλονίκης (αδημ. μεταπτ. εργ. – Α.Π.Θ.)*, Θεσσαλονίκη.

ΕΟΘΦ

Α. Χρυσοστόμου (εκδ.), *Εθνική οδός Θεσσαλονίκης – Φλώρινας. Σωστικές ανασκαφές κατά το 2006-2008 στο τμήμα Νέας Χαλκηδόνος – Έδεσσας*, Θεσσαλονίκη 2008.

Επιγραφές της Μακεδονίας

Ε. Βουτυράς (εκδ.), *Επιγραφές της Μακεδονίας*. Γ' Διεθνές Συμπόσιο για τη Μακεδονία, 8-12 Δεκεμβρίου 1993, Θεσσαλονίκη 1996.

ΕπΣΕΚ

Γ' κ.ε. *Επιστημονική συνάντηση για την ελληνιστική κεραμική*, Αθήνα 1994-.

Ζάγκλης 1956

Δ. Ζάγκλης, *Χαλκιδική*, Αθήνα.

Ζαφειρόπουλος 1974

Ν. Ζαφειρόπουλος, «15. Πάρος – 17. Θήρα», *Έργον*, 85-9.

Ζαφειρόπουλος 1975

Ν. Ζαφειρόπουλος, «Κάρπαθος», *Έργον*, 159-63.

Ζαφειρόπουλος 1983

Ν. Ζαφειρόπουλος, «Ευβοϊκοί αμφορείς από τη Θήρα», *ASAtene* 61, 153-69.

Ζαφειροπούλου 1985

Φ. Ζαφειροπούλου, *Προβλήματα της μηλιακής αγγειογραφίας (Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 101)*, Αθήνα.

Ζαφειροπούλου 1998

Φ. Ζαφειροπούλου, *Πάρος*, Αθήνα.

Ζαφειροπούλου 2000

Φ. Ζαφειροπούλου, «Το αρχαίο νεκροταφείο της Πάρου στη γεωμετρική και αρχαϊκή εποχή», *ΑΕ* 139, 283-93.

Ζαφειροπούλου 2001

Φ. Ζαφειροπούλου, «Κρατηρόσχημος αμφορέας του 7^{ου} αι. π.Χ. από την Πάρο», στο: *Καλλίστευμα*, 85-96.

Ζαφειροπούλου 2004

Φ. Ζαφειροπούλου, «Οι Κυκλάδες στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου ως την ύστερη αρχαϊκή εποχή», στο: *Αιγαίο*, 413-20.

Ζαφειροπούλου 2007

Φ. Ζαφειροπούλου, «Η Πάρος των πρώιμων χρόνων», στο: Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά – Ά.Α. Λαϊμού – Λ.Γ. Μενδώνη – Ν. Κούρου (εκδ.), *Αμύμονα έργα. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Βασίλη Κ. Λαμπρινουδάκη (Αρχαιογνωσία 5)*, Αθήνα, 109-18.

Ζαφειροπούλου 2008

Φ. Ζαφειροπούλου, «Ζωγραφική και ποίηση στην εποχή του Αρχιλόχου», στο: Κατσωνοπούλου – Πετρόπουλος – Κατσαρού 2008, 343-63.

Ζαφειροπούλου – Γεωργιάδου 2010

Φ. Ζαφειροπούλου – Αν. Γεωργιάδου, *Λιθοβούνι Μακρυνείας. Νεκροταφείο κλασικής και ελληνιστικής εποχής και ευρήματα μυκηναϊκού τάφου, Θεσσαλονίκη*.

Ζερβουδάκη 2000

Η. Ζερβουδάκη, *Η Συλλογή Σταθάτου στο Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα*.

Ζιαούρη – Μέλλιου 2000

Α. Ζιαούρη – Ε. Μέλλιου, «Ελληνιστική Κεραμική από τα νεκροταφεία της Λάρισας», στο: *Ελληνιστική Κεραμική από τη Θεσσαλία, Βόλος-Αθήνα*, 82-110.

Ζωγράφου 1999

Η. Ζωγράφου, *Η Μεγάλη Μητέρα και η παρουσία της μέσα από τα ειδώλια της αρχαίας αγοράς της Θεσσαλονίκης* (αδημ. μεταπτ. εργ. – Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη.

Θέμελης 1994

Π.Γ. Θέμελης, «Ο τάφος της Ηλείας Φιλημήνας (Πίν. 75-88)», στο: *Γ' ΕπΣΕΚ*, 146-158.

Θέμελης – Τουράτσογλου 1997

Π.Γ. Θέμελης – Ι.Π. Τουράτσογλου, *Οι τάφοι του Δερβενίου (Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου 59)*, Αθήνα.

Ιγνατιάδου – Σκαρλατίδου 1999

Δ. Ιγνατιάδου – Ε. Σκαρλατίδου, «Θέρμη (αρχαίο νεκροταφείο) – Οδός Ιασονίδου», *ΑΔ* 49, Β' 2, Χρονικά, 446-51.

Καθάριου 1993

Κλ. Καθάριου, *Μελέτη της χειροποίητης κεραμικής της ύστερης εποχής του Χαλκού και της εποχής Σιδήρου από τη διπλή τράπεζα της Αγκιάλου της συλλογής του Μουσείου Εκμαγείων* (αδημ. μεταπτ. εργ. – Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη.

Κακριδής 1986

Ι.Θ. Κακριδής, *Ελληνική Μυθολογία*, Αθήνα.

Καλίνδοια

Π. Αδάμ-Βελένη (εκδ.), *Τα Καλίνδοια. Μια αρχαία πόλη στη Μακεδονία. Κατάλογος περιοδικής έκθεσης. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Φεβρουάριος 2008 – Ιανουάριος 2009, Θεσσαλονίκη 2008*.

Καλλιγιάς 1990

Π.Γ. Καλλιγιάς, «Η αρχαία Σκύρος», στο: *Διαλέξεις 1986-1989 at the N.P. Goulandris Institute, Museum of Cycladic Art, Athens*, 67-88.

Καλλίνη 2007

Χρ. Καλλίνη, Ο ελληνιστικός κήρυκος (αδμ. διδ. διατρ. – Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη.

Καλλιντζή 1997α

Ντ. Καλλιντζή, «Εθιμα ταφής στα αρχαία Άβδηρα. Ταφικές πρακτικές και εθιμικές πράξεις από τα μέσα του 6^{ου} ως τα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ.», στο: *Αρχαία Θράκη*, Β', 807-40.

Καλλιντζή 1997β

Ντ. Καλλιντζή, «Άβδηρα 1997. Ανεύρεση τάφων κατά τη διάνοιξη καναλιού», *AEMΘ* 11, 633-41.

Καλλίστευμα

Α. Αλεξανδρή – Ιφ. Λεβέντη (εκδ.), ΚΑΛΛΙΣΤΕΥΜΑ. Μελέτες προς τιμήν της Όλγας Τζάχου Αλεξανδρή, Αθήνα 2001.

Καλτσάς 1996-1997

Ν. Καλτσάς, «Κλαζομενιανές σαρκοφάγοι από το νεκροταφείο της αρχαίας Ακάνθου», *ΑΔ* 51-52, Α', Μελέτες, 35-47.

Καλτσάς 1998

Ν. Καλτσάς, Άκανθος Ι. Η ανασκαφή στο νεκροταφείο κατά το 1979, Αθήνα.

Καλτσάς 2001

Ν. Καλτσάς, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Τα γλυπτά. Κατάλογος, Αθήνα.

Κανατσούλης 1953-1955

Δ. Κανατσούλης, «Το Κοινό των Μακεδόνων», *Μακεδονικά* 3, 27-102.

Κάντζια 1994

Χ. Κάντζια, «Ένα κεραμικό εργαστήριο αμφορέων του πρώτου μισού του 4^{ου} αι. π.Χ. στην Κω», στο: Γ' *ΕπΣΕΚ*, 323-54.

Καραγιάννη 1984

Ε. Καραγιάννη, Μινωικά σύνθετα σκεύη (κέρνοι;) (διδ. διατρ. – Παν/μιο Ιωαννίνων), Αθήνα.

Καραγιάννη 2010

Φλ. Καραγιάννη, Οι βυζαντινοί οικισμοί στη Μακεδονία μέσα από τα αρχαιολογικά δεδομένα, 4^{ος} – 15^{ος} αιώνας, Θεσσαλονίκη.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1985

Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, «Ο μακεδονικός τάφος στη Σπηλιά Εορδαίας», *ΑΔ* 40, Α', Μελέτες, 242-80, πίν. 117-32.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1987

Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, «Ο μακεδονικός τάφος Σπηλιάς Εορδαίας», *AEMΘ* 1, 23-36.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1988

Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, «Η νεκρόπολη της Αιανής Κοζάνης», *AEMΘ* 2, 19-26.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1989

Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, «Από την ανασκαφική έρευνα στην Αιανή, 1989», *AEMΘ* 3, 45-57.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1990

Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, «Ανασκαφή Αιανής 1990», *AEMΘ* 4, 75-92.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1999

Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Βόιον-Νότια Ορεστίς. Αρχαιολογική έρευνα και ιστορική τοπογραφία, Θεσσαλονίκη.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη 2005

Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, «Αιανή και Σπηλιά 2005», *AEMΘ* 19, 494-509.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη 2008

Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Αιανή. Αρχαιολογικοί χώροι και Μουσείο, Αιανή.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη – Κεφαλίδου 1999

Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη – Ε. Κεφαλίδου, «Τοπικά εργαστήρια αρχαϊκής και κλασικής κεραμικής από την Αιανή και τον νομό Κοζάνης», στο: *Αρχαία Μακεδονία VI.1*, Θεσσαλονίκη, 537-62.

Καραμπέρη 1990-1995

Μ. Καραμπέρη, «Ο ρόλος του Οκταγώνου στο γαλεριανό συγκρότημα και η σχέση του με το μεγάλο περιστύλιο», *ΑΑΑ XXIII-XXVIII*, 116-28.

Καραμπέρη – Χριστοδουλίδου – Καϊάφα 1996

Μ. Καραμπέρη – Ε. Χριστοδουλίδου – Α. Καϊάφα, «Το ανασκαφικό έργο στο Γαλεριανό συγκρότημα», *AEMΘ* 10B, 533-44.

Καραναστάση 1995

Π. Καραναστάση, «Ζητήματα της εικονογραφίας και της παρουσίας των Ρωμαίων αυτοκρατόρων στην Ελλάδα», *ΑΕ* 134, 209-26.

Καρδαρά 1988

Χρ.Π. Καρδαρά, Αφροδίτη Ερυκίνη, Αθήνα.

Καρύδας 1995

Ν. Καρύδας, «Ανασκαφή σε οικόπεδο στην οδό Αγίας Σοφίας 75», *AEMΘ* 9, 251-65.

Καρύδας 1996

Ν. Καρύδας, «Παλαιοχριστιανικές οικίες με τρικλίνιο στη Θεσσαλονίκη», *AEMΘ* 10B, 571-85.

Καρύδας 1997

Ν. Καρύδας, «Τοπογραφικές παρατηρήσεις και πολεοδομική οργάνωση της περιοχής νοτιοδυτικά της Ροτόντας με αφορμή τρεις νέες ανασκαφές οικοπέδων», *AEMΘ* 11, 439-53.

Καρύδας 2009

Ν. Καρύδας, «Παλαιοχριστιανικές οικίες με τρικλίνιο στη Θεσσαλονίκη, μέρος II: δέκα χρόνια μετά», στο: *AEMΘ* 20 χρόνια, 127-41.

Κατ. Σίνδου 1985 = Δεσποίνη 1985 = Σίνδος 1985.

Κατσωνοπούλου – Πετρόπουλος – Κατσαρού 2008

Ν. Κατσωνοπούλου – Ι. Πετρόπουλος – Σ. Κατσαρού (εκδ.), *Ο Αρχίλοχος και η εποχή του. Πάρος, II. Πρακτικά Β' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων*, Παροιικιά Πάρου, 7-9 Οκτωβρίου 2005, Αθήνα.

Κεραμόπουλος 1927-1928

Α.Δ. Κεραμόπουλος, «Η αρχαϊκή νεκρόπολις του Τρεμπένιστε παρά την λίμνη της Αχρίδος», *ΑΕ*, 41-112.

Κεραμόπουλος 1938

Α.Δ. Κεραμόπουλος, «Έρευναι εν Δυτική Μακεδονία», *ΠΑΕ*, 53-66.

Κεραμόπουλος 1941-52

Α.Δ. Κεραμόπουλος, «Περί των τάφων της Τρεμπένιστας και περί τα των Λιχνιδών λαών», *Μακεδονικά* 2, 488-555.

Κερμάτια

Σ. Δρούγου κ.ά. (εκδ.), ΚΕΡΜΑΤΙΑ ΦΙΛΙΑΣ. Τιμητικός τόμος για τον Ιωάννη Τουράτσογλου, Α', Β', Αθήνα 2009.

Κεφαλίδου 1998

Ε. Κεφαλίδου, «Θησαυρός νομισμάτων του 4^{ου} αι. π.Χ. από την Εορδαία», *ΑΑΑ XXIII-XXVIII*, 177-298.

Κεφαλίδου 2005-2006

Ε. Κεφαλίδου, «Καταβάσεις και άνοδοι του Διονύσου. Παρατηρήσεις στην αττική και κατωιταλιωτική αγγειογραφία», *Ευλιμένη* 6-7, 13-44.

Κεφαλίδου 2009

Ε. Κεφαλίδου, Ασώματα. Ένα αρχαϊκό νεκροταφείο στην Ημαθία, Θεσσαλονίκη.

Κιουρτζόγλου – Βαβελίδης – Σισμανίδης 1999

Ε. Κιουρτζόγλου – Μ. Βαβελίδης – Κ. Σισμανίδης, «Αρχαιομετρική μελέτη μεταλλικών αντικειμένων από τα Στάγειρα», *ΑΕΜΘ* 13, 295-304.

Κνιθάκης 1975

Γ. Κνιθάκης, «Το Οκτάγωνο της Θεσσαλονίκης. Νέα προσπάθεια αναπαραστάσεως», *ΑΔ* 30, Α', Μελέτες, 90-119.

Κόλλια 2006

Ε. Κόλλια, Ελληνιστική κεραμική Νάξου, Αθήνα.

Κορρές 1960

Γ. Σ. Κορρές, «Χρυσούς 'δεσμός' εκ Ποτειδαίας», *ΑΕ* 1960.

Κόρτη-Κόντη 1987

Σ. Κόρτη-Κόντη, «Ταφικά ευρήματα από τον Πενταπλάτανο Γιαννιτσών», στο: *Αμητός*, 417-27.

Κόρτη-Κόντη 1994

Σ. Κόρτη-Κόντη, Η κοροπλαστική της Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

Κόσμημα

Το Ελληνικό Κόσμημα. 6.000 χρόνια Παράδοση. Κατάλογος Έκθεσης, Θεσσαλονίκη, βίλα Bianca, 21/12/97 – 21/2/98, Αθήνα, 1997.

Κοσμόπουλος 2007

Μ.Β. Κοσμόπουλος, Ελληνικά μυστήρια, Αρχαιολογία και τελετουργικό των αρχαίων ελληνικών μυστηριακών λατρειών (ελλ. μτφρ. Μ. Κεχροπούλου – Ι. Σταροπούλου), Αθήνα.

Κοτταρίδη 1990

Α. Κοτταρίδη, «Βεργίνα 1990. Ανασκαφή στο νεκροταφείο και στο βορειοδυτικό τμήμα της αρχαίας πόλης», *ΑΕΜΘ* 4, 35-44.

Κοτταρίδη 2001α

Α. Κοτταρίδη, «Το έθιμο της καύσης και οι Μακεδόνες. Σκέψεις με αφορμή τα ευρήματα της νεκρόπολης των Αιγών», στο: *Σταμπολίδης* 2001, 359-71.

Κοτταρίδη 2001β

Α. Κοτταρίδη, «Τζαμάλα 1999/2000», *ΑΕΜΘ* 15, 501-7.

Κοτταρίδη 2002α

Α. Κοτταρίδη, «Η ανασκαφή στη Τζαμάλα Βερμίου το 2001. Μεγάλα έργα και αρχαιότητες», *AEMΘ* 16, 501-8.

Κοτταρίδη 2004α

Α. Κοτταρίδη, «Οι ανασκαφικές έρευνες της ΙΖ' ΕΠΚΑ στην ορεινή Μακεδονίδα και η ταύτιση της αρχαίας Λεβαίης», *AEMΘ* 18, 543-50.

Κοτταρίδη 2004β

Α. Κοτταρίδη, «Αιγαί, η πρώτη πόλη των Μακεδόνων», στο: Δραγούμη – Τσιομπανούδη 2004, 81-102.

Κοτταρίδη 2009α

Α. Κοτταρίδη, «Η νεκρόπολη των Αιγών στα αρχαϊκά χρόνια και οι βασιλικές ταφικές συστάδες», στο: *AEMΘ* 20 χρόνια, 143-53.

Κοτταρίδη 2009β

Α. Κοτταρίδη, «Η ορεινή Ημαθία στην πρώιμη Εποχή του Σιδήρου (11^{ος} – 7^{ος} αι. π.Χ.)», στο: *Κερμάτια*, Β', 215-25.

Κουκουβού 1999

Α. Κουκουβού, «Ανασκαφική έρευνα στον άξονα της Εγνατίας οδού: νομός Ημαθίας», *AEMΘ* 13, 567-78.

Κουκουβού 2000

Α. Κουκουβού, «Ανασκαφική έρευνα στον άξονα της Εγνατίας οδού: Ασώματα Βέροιας», *AEMΘ* 14, 563-74.

Κουκουβού 2001

Α. Κουκουβού, «Ανασκαφική έρευνα στον άξονα της Εγνατίας οδού: νομός Ημαθίας», *AEMΘ* 15, 575-83.

Κουκουβού 2004

Α. Κουκουβού, «Παλιομάννα Μέσης και Ασώματα Βέροιας: η έρευνα δύο νέων αρχαιολογικών θέσεων με αφορμή την κατασκευή του άξονα της νέας Εγνατίας οδού», στο: Δραγούμη – Τσιομπανούδη 2004, 55-70.

Κουκουβού 2006

Α. Κουκουβού, «Επιτύμβια στήλη θηριομάχου από τη Βέροια», *ΑΑΑ XXXIX*, 161-73.

Κουκουβού 2012

Α. Κουκουβού, Λατομεία πωρολίθου στην περιοχή της αρχαίας Βέροιας. Μελέτη για τη λατομία οικοδομικού λίθου στην αρχαιότητα, Θεσσαλονίκη.

Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1980

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, «Οι αποικίες της Θάσου στο Βόρειο Αιγαίο. Νεότερα ευρήματα», στο: Η Καβάλα και η περιοχή της. Πρακτικά Α' τοπικού συμποσίου (Καβάλα 18-20 Απριλίου 1977), Θεσσαλονίκη, 309-25.

Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1987

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, «Ανασκαφές στα αρχαία Άβδηρα», *AEMΘ* 1, 407-20.

Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1992

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πρωτοϊστορική Θάσος, Αθήνα.

Κουκούλη-Χρυσανθάκη 2002

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Καβάλα. Αρχαιολογικό Μουσείο Καβάλας, Καβάλα.

Κουκούλη-Χρυσανθάκη – Παπανικολάου 1990

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη – Αικ. Παπανικολάου, «Ανασκαφή στην αρχαία Οισύμη 1988-1990», *AEMΘ* 4, 487-502.

Κουράγιος 2002-2005

Γ. Κουράγιος, «Δεσποτικό. Ένα ιερό του Απόλλωνα», *ΑΑΑ* XXXV-XXXVIII, 37-88.

Κουράγιος 2005-2006

Γ. Κουράγιος, «Κυβόλιθος με παράσταση Απόλλωνα-Αρτέμιδος», *Ευλιμένη* 6-7, 45-54.

Κουράγιος 2006

Γ. Κουράγιος, «Δεσποτικό 2005: Η ανασκαφική δραστηριότητα στο ιερό του Απόλλωνα», στο: Σταμπολίδης 2006, 147-58.

Κουρεμπανάς 2006

Θ. Κουρεμπανάς, «Ελληνιστικά νομίσματα Θεσσαλονίκης σε θησαυρούς από την περιοχή της Δράμας», στο: *Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και Πολιτισμός, Ε΄ Επιστημονική Συνάντηση, Δράμα 18 Μαΐου 2006* (υπ.έκδ.).

Κούσουλα 1998

Α. Κούσουλα, «Ανασκαφή βυζαντινού νεκροταφείου στην κοινότητα Μεσημερίου Νομού Θεσσαλονίκης», *ΑΕΜΘ* 12, 253-58.

Κουσουλάκου 2000

Κ. Κουσουλάκου, «Περιοχή Διώρυγας», *ΑΔ* 55, Β΄ 2, Χρονικά, 703-4.

Κουσουλάκου Κ. – Κουσουλάκου 2007

Κ. Κουσουλάκου – Α. Κουσουλάκου, «Αρχαϊκό ιερό στην Ποτίδαια της Χαλκιδικής. Τα αρχαιολογικά δεδομένα και η επεξεργασία τους σε ψηφιακό περιβάλλον», στο: *Αρχαία Μακεδονία VII, Θεσσαλονίκη*, 697-714.

Κουσουλάκου – Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 2006

Ντ. Κουσουλάκου – Β. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, «Ανασκαφική έρευνα στην Ποτίδαια-Κασσάνδρεια», *ΑΕΜΘ* 20, 503-13.

Κρανιώτη 1987

Α. Κρανιώτη, «Τύμβος από τη ΒΔ νεκρόπολη των Αβδήρων», *ΑΕΜΘ* 1, 431-8.

Κρεμύδη-Σισιλιάνου 1998

Σ. Κρεμύδη-Σισιλιάνου, «Κατάλογος Νομισμάτων», στο: Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού, *Ανασκαφή Δίου, Α΄. Η Οχύρωση, Θεσσαλονίκη*, 234-46.

Κρεμύδη-Σισιλιάνου 2000

Σ. Κρεμύδη-Σισιλιάνου, «Μακεδονία και Ακαρνανία: Η χρήση μακεδονικών χαλκών για την κοπή ακαρνανικών εκδόσεων», στο: *Οβολός* 4, 61-77.

Κυριάκου 2008

Α. Κυριάκου, *Η στενόμακρη Τούμπα της Βεργίνας, Ταφικές πρακτικές στη Μακεδονία του 4^{ου} αιώ-να π.Χ., Θεσσαλονίκη*.

Κωτίτσα 2007

Ζ. Κωτίτσα, Αιγίνιο Πιερίας. Κεραμική από το νεκροταφείο στη θέση 'Μελίσσια', Θεσσαλονίκη.

Λαζαρίδη 1988

Κ. Λαζαρίδη, «ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ. Πολύγυρος. Νεκροταφείο Καστρί», *ΑΔ* 43, Β΄ 2, Χρονικά, 361.

Λαζαρίδη 1989

Κ. Λαζαρίδη, «Θέρμη. Αρχαίο Νεκροταφείο» *ΑΔ* 44, Β΄ 2, Χρονικά, 320-1.

Λαζαρίδη 1990

Κ. Λαζαρίδη, «Θέρμη», *ΑΔ* 45, Β΄ 2, Χρονικά, 308-9.

Λαζαρίδη 1990α

Κ. Λαζαρίδη, «Το γυμνάσιο της Αμφίπολης», στο: *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, 241-73.

Λαζαρίδη 1991

Κ. Λαζαρίδη, «Θέρμη. Αρχαίο Νεκροταφείο», *ΑΔ* 46, Β' 2, Χρονικά, 279-381.

Λαζαρίδη – Μοσχονησιώτη 1988

Κ. Λαζαρίδη – Σ. Μοσχονησιώτου, «Θέρμη», *ΑΔ* 43, Β' 2, Χρονικά, 359.

Λαζαρίδης 1981

Α. Λαζαρίδης, «Ζ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων: Κοπανάνκι, Δαφνιώτισσα», *ΑΔ* 36, Β' 1, Χρονικά, 151.

Λαζαρίδης 1982

Α. Λαζαρίδης, «Ζ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων: Δαφνιώτισσα», *ΑΔ* 37, Β' 1, Χρονικά, 135, πίν. 86α.

Λαζαρίδης Δ. 1960

Δ. Λαζαρίδης, Πήλινα ειδώλια Αβδήρων, Αθήνα.

Λαζαρίδης Δ. 1969

Δ. Λαζαρίδης, Νεάπολις – Χρυσούπολις – Καβάλα. Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Καβάλας, Αθήνα.

Λαζαρίδης Δ. 1981

Δ. Λαζαρίδης, «Ανασκαφές και έρευνες στην Αμφίπολη», *ΠΑΕ*, 18-25.

Λαζαρίδης Δ. 1986

Δ. Λαζαρίδης, «Οι ανασκαφές στην Αμφίπολη», στο: *Αρχαία Μακεδονία IV*, Θεσσαλονίκη, 353-64.

Λαζαρίδης Δ. 1993

Δ. Λαζαρίδης, Αμφίπολις, Αθήνα.

Λαζαρίδης Δ. – Ρωμιοπούλου – Τουράτσογλου 1992

Δ. Λαζαρίδης – Κ. Ρωμιοπούλου – Γ. Τουράτσογλου, Ο τύμβος της Νικήσιανης, Αθήνα.

Λαζάρου 1974

Αχ. Λαζάρου, «Το βασίλειο των Μακεδόνων, η κυρίως Ελλάδα και η Ρώμη: 200 – 194 π.Χ.», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος Ε', Αθήνα, 26-54.

Λεβέντη 2012

Ι. Λεβέντη, «Επιτύμβια ανάγλυφα από τη Θεσσαλία. Παρατηρήσεις στη γλυπτική της Κεντρικής Ελλάδας στα χρόνια της ρωμαιοκρατίας», στο: Στεφανίδου-Τιβεριού – Καραναστάση – Δαμάσκος 2012, 251-63.

Λεβέντη – Μητσοπούλου 2010

Ι. Λεβέντη – Χ. Μητσοπούλου (εκδ.), *Ιερά και λατρείες της Δήμητρας στον αρχαίο ελληνικό κόσμο*, Βόλος.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1989

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, «Από τα νεκροταφεία της Πέλλας», *ΑΕΜΘ* 3, 91-101.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1989-1991

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, «Ανατολικό νεκροταφείο Πέλλας. Ανασκαφή 1989», *ΑΔ* 44-46, Α', Μελέτες, 73-152.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1992

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, «Από την τοπογραφία και τα νεκροταφεία της Πέλλας», *ΑΕΜΘ* 6, 127-36.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1993

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, «Νέο εργαστήριο κεραμικής και κοροπλαστικής στην Πέλλα», *ΑΕΜΘ* 7, 171-82.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι της Πέλλας, Αθήνα.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1996α

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, «Κτιριακά συγκροτήματα στην περιοχή του καναλιού της Πέλλας», *AEMΘ* 10Α, 93-104.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1996β

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Το Θεσμοφόριο της Πέλλας, Αθήνα.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1997

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, «Συγκροτήματα εργαστηρίων και λουτρών στην Πέλλα», *AEMΘ* 11, 193-203.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1998

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, «Ανάγλυφη επιτύμβια στήλη από το ανατολικό νεκροταφείο της Πέλλας», *ΑΔ* 53, Α', Μελέτες, 257-66.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2000

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Το Ιερό της Μητέρας των Θεών και της Αφροδίτης στη Πέλλα, Θεσσαλονίκη.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2003

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, «Ανασκαφική έρευνα στην περιοχή του Φάκου της Πέλλας», *AEMΘ* 17, 465-83.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2004α

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, «Το ανατολικό νεκροταφείο και οι λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι της ελληνιστικής εποχής», στο: Λιλιμπάκη-Ακαμάτη – Ακαμάτης 2004, 71-9.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2004β

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, «Η λατρεία των θεών και τα ιερά της Πέλλας», στο: Λιλιμπάκη-Ακαμάτη – Ακαμάτης 2004, 53-63.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2005

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, «Ανασκαφική έρευνα στην Πέλλα το 2005», *AEMΘ* 19, 391-406.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2006α

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, «Το έργο της Επιτροπής Ανάδειξης Αρχαιολογικού Χώρου Πέλλας», στο: Υπουργείο Πολιτισμού-Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων: Το Έργο των Επιστημονικών Επιτροπών Αναστήλωσης, Συντήρησης και Ανάδειξης Μνημείων, Αθήνα, 443-59.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2006β

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, «Ανασκαφική έρευνα στην Πέλλα το 2006», *AEMΘ* 20, 591-614.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2007α

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, ΠΕΛΛΗΣ 1. Κιβωτιόσχημος τάφος με ζωγραφική διακόσμηση από την Πέλλα, Θεσσαλονίκη.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2007β

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, «Στοιχεία για την Πέλλα του πρώτου μισού του 4^{ου} αιώνα», στο: *Αρχαία Μακεδονία VII*, Θεσσαλονίκη, 585-604.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2008α

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, «Το Έργο της Επιτροπής Ανάδειξης του Αρχαιολογικού χώρου Πέλλας», στο: Υπουργείο Πολιτισμού-Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, Συντήρηση, Αναστήλωση, Ανάδειξη, Το έργο των Επιστημονικών Επιτροπών, Αθήνα, 118-23.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2008β

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, «Συμβολή στη μελέτη της αρχιτεκτονικής μορφής των επιτύμβιων στηλών και της προσωπογραφίας της Πέλλας», *Τεκμήρια* 9, 119-68.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2008γ

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, ΠΕΛΛΗΣ 2. Ο πολυθάλαμος τάφος της Πέλλας, Θεσσαλονίκη.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2009α

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, «Εθνικά ονόματα σε επιγραφές της Πέλλας», στο: *Κερμάτια*, Β', 23-31.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2009β

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, «Το αρχαιολογικό έργο στην Πέλλα, 1987-2007», στο: *ΑΕΜΘ 20 χρόνια*, 169-84.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη – Ακαμάτης 2004

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη – Ι.Μ. Ακαμάτης (εκδ.), *Η Πέλλα και η περιοχή της*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Λιλιμπάκη – Ακαμάτης Ν. 2007

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη – Ν. Ακαμάτης, «Το δημόσιο λουτρό της Πέλλας», *ΑΕΜΘ* 21, 99-108.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη – Ακαμάτης Ν. 2009

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη – Ν. Ακαμάτης, «Ανιχνεύοντας την Πέλλα του 4^{ου} αι. π.Χ.», *ΑΕΜΘ* 23 (υπ.έκδ.).

Λιούτας 1998

Α. Λιούτας, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Πολίχνη, Σταυρούπολη», *ΑΔ* 53, Β' 2, Χρονικά, 575.

Λιούτας – Γκιούρα 1997

Α. Λιούτας – Ε. Γκιούρα, «Τοπογραφικές αναζητήσεις ΒΔ της αρχαίας Θεσσαλονίκης με αφορμή τις ανασκαφές σε νεκροπόλεις στους δήμους Σταυρούπολης και Πολίχνης» *ΑΕΜΘ* 11, 317-26.

Λιούτας – Μανδάκη 1997

Α. Λιούτας – Μ. Μανδάκη, «Τρία σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα της εντός τειχών Θεσσαλονίκης από τις εκσκαφικές εργασίες για το δίκτυο φυσικού αερίου», *ΑΕΜΘ* 11, 365-76.

Λιούτας κ.ά. 2003

Α. Λιούτας – Μ. Μανδάκη – Ε. Ηλιοπούλου, «Τράπεζα Λεμπέτ. Οι νεκροπόλεις από τον 6^ο μέχρι τον 4^ο αι. π.Χ.», *ΑΕΜΘ* 17, 299-310.

Λυπουρλής 1979

Δ. Λυπουρλής, «Αριστοτέλης: Βίος και έργα», *Χρονικά της Χαλκιδικής* 35, 11-30.

Μακαρόνας 1950

Χ. Μακαρόνας, «Το Οκτάγωνο της Θεσσαλονίκης», *ΠΑΕ*, 303-21.

Μακαρόνας 1969

Χ. Μακαρόνας, Η Καμάρα. Το θριαμβικό τόξο του Γαλέριου στη Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη.

Μακεδονία 1993

Ι. Βοχοτοπούλου (εκδ.), *Ελληνικός πολιτισμός. Μακεδονία: το βασίλειο του Μεγάλου Αλεξάνδρου*. Κατάλογος έκθεσης στο Marché Bonsecours, Μοντρεάλ 7 Μαΐου – 19 Σεπτεμβρίου 1993, Αθήνα.

Μακρίδης 1937

Θ. Μακρίδης, «Χαλκά Μακεδονικά του Μουσείου Μπενάκη», *ΑΕ* 512-21.

Μάλαμα 2000

Π. Μάλαμα, «Νεότερα στοιχεία από το ανατολικό νεκροταφείο της Αμφίπολης στα πλαίσια του έργου 'Διαπλάτυνση του δρόμου Αμφίπολης-Μεσολακκιάς'», *ΑΕΜΘ* 14, 55-85.

Μάλαμα 2001

Π. Μάλαμα, «Νεότερα στοιχεία από το ανατολικό νεκροταφείο της Αμφίπολης», *ΑΕΜΘ* 15, 111-26.

Μάλλιος 2002

Γ. Μάλλιος, Ένα ελληνιστικό ιερό στην Άνω Πόλη Θεσσαλονίκης. Η μαρτυρία των ειδωλίων = (αδημ. μεταπτ. εργασία – Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη.

Μάλλιος 2011

Γ. Μάλλιος, Μύθος και Ιστορία. Η περίπτωση της Αρχαίας Μακεδονίας (αδημ. διδ. διατρ. – Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη.

Μανακίδου 1994

Ε. Μανακίδου, Παραστάσεις με άρματα. Παρατηρήσεις στην εικονογραφία τους (8^{ος} – 5^{ος} αι. π.Χ.), Θεσσαλονίκη.

Μανακίδου 2011

Ε. Μανακίδου, «Κρατήρας με παράσταση κυνηγιού ελαφιών από το Καραμπουρνάκι και η απεικόνιση του θέματος στην πρώιμη αρχαϊκή τέχνη», στο: *Νάματα*, 277-88.

Μανιάτης 2010

Γ. Μανιάτης, «Η χρονολόγηση πολιτισμικών φάσεων με Άνθρακα-14: εφαρμογές και συμπεράσματα στη Βόρεια Ελλάδα», στο: Αρχαιομετρικές Εφαρμογές στην Ελλάδα, Ημερίδα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 26 Φεβρουαρίου 2010 (υπ.έκδ.).

Μαρινάτος 1932

Σ. Μαρινάτος «Αι ανασκαφαί Goekoop εν Κεφαλληνία», *ΑΕ* 1932, 1-47.

Μαρκή 1992

Ε. Μαρκή, «Οδός Ολυμπιάδος 74», *ΑΔ* 47, Β' 2, Χρονικά, 430-2.

Μαρκή 1994

Ε. Μαρκή, «Οδός Ολυμπιάδος 74», *ΑΔ* 49, Β' 2, Χρονικά, 518-20.

Μαρκή – Ακριβοπούλου 2003

Ε. Μαρκή – Σ. Ακριβοπούλου, «Ανασκαφή αγρέπαυλης στο Παλιόκαστρο Ωραιοκάστρου», *ΑΕΜΘ* 17, 283-98.

Μαυροπούλου-Τσιούμη κ.ά. 1982

Χ. Μαυροπούλου-Τσιούμη – Ε. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου – Ε. Μαρκή, «9^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων», *ΑΔ* 37, Β' 2, Χρονικά, 287-92.

Μέντζος 1995-1996

Α. Μέντζος, «Το ανάκτορο και η Ροτόντα της Θεσσαλονίκης. Νέες προτάσεις για την ιστορία του συγκροτήματος», *Βυζαντινά* 18, 339-64.

Μερούσης 2002

Ν. Μερούσης, Χίος. Φυσικό περιβάλλον και κατοίκηση από τη νεολιθική εποχή μέχρι το τέλος της αρχαιότητας, Χίος.

Μέρτζος 1947

Κ. Μέρτζος, Μνημεία μακεδονικής ιστορίας, Θεσσαλονίκη.

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 1979

Β. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, «Νέα ευρήματα από τη νεκρόπολη της αρχαίας Αφύτιος», *ΑΔ* 34, Α', Μελέτες, 70-85.

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 1990

«Από το νεκροταφείο της Αρχαίας Μίεζας», *ΑΕΜΘ* 4, 127-41.

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 1994

Β. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, «Μεσημέρι», *ΑΔ* 49, Β' 2, Χρονικά, 451-2.

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 1995α

B. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, «Ανασκαφή στη Νέα Φιλαδέλφεια το 1995», *AEMΘ* 9, 311-20.

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 1995β

B. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Νέα Φιλαδέλφεια», *ΑΔ* 50, Β' 2, Χρονικά, 471.

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 1998

B. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, «Μεσημέρι», *ΑΔ* 53, Β' 2, Χρονικά, 874-5.

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 1999α

B. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Άθυτος», *ΑΔ* 54, Β' 2, Χρονικά, 554-6.

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 1999β

B. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, «Ανασκαφική έρευνα στην αρχαία Άφυτη», *AEMΘ* 13, 305-16.

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 2001

B. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, «Μια νέα επιγραφή από την Άφυτο», στο: *Μνήμη Δ. Κανατσούλη*, 79-89.

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 2003

B. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, Χάλκινα κοσμήματα αρχαϊκών χρόνων από τη Μακεδονία (αδημ. διδ. δι-ατρ. – Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη.

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 2003

B. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, «Άφυτις 2003. Ανασκαφική έρευνα στην αρχαία πόλη και το νεκροταφείο της», *AEMΘ* 17, 323-33.

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 2004

B. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, «Άφυτις 2004», *AEMΘ* 18, 115-24.

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 2006

B. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, «Ανασκαφική έρευνα στην αρχαία Άφυτι», *AEMΘ* 20, 491-502.

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 2009

B. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, «Άφυτις 1997-2006», στο: *AEMΘ 20 χρόνια*, 221-37.

Μνείας Χάριν

Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη – Κ. Τζαναβάρη (εκδ.), Μνείας Χάριν. Τόμος στη Μνήμη Μαίρης Σιγανίδου, Θεσσαλονίκη, 1998.

Μνήμη Δ. Κανατσούλη

Η. Σβέρκος (εκδ.), Α' Πανελλήνιο Συνέδριο Επιγραφικής. Στη μνήμη Δημήτριου Κανατσούλη, Θεσσαλονίκη 22-23 Οκτωβρίου 1999, Θεσσαλονίκη 2001.

Μνήμη Δ. Λαζαρίδη

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη – Ο. Picard (εκδ.), Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, Πόλις και χώρα στην Αρχαία Μακεδονία και Θράκη. Πρακτικά Αρχαιολογικού Συνεδρίου, Καβάλα 9-11 Μαΐου 1986, Θεσσαλονίκη, 1990.

Μνήμη Η. Ζερβουδάκη

Κοροπλαστική και μικροτεχνία στον αιγαιακό χώρο από τους γεωμετρικούς χρόνους έως και τη ρωμαϊκή περίοδο. Διεθνές Συνέδριο στη μνήμη της Ηούς Ζερβουδάκη, Ρόδος 26-29 Νοεμβρίου 2009 (υπ.έκδ.).

Μνήμη Μ. Ανδρόνικου

Μνήμη Μανόλη Ανδρόνικου (*Μακεδονικά*, παρ. 6), Θεσσαλονίκη 1997.

Μοσχονησιώτη 1988

Σ. Μοσχονησιώτου, «Θέρμη – Σίνδος. Ανασκαφικές παρατηρήσεις στα δύο νεκροταφεία της περιοχής Θεσσαλονίκης», *AEMΘ* 2, 283-95.

Μοσχονησιώτη 2004

Σ. Μοσχονησιώτη, «Εγγώρια Διακοσμημένη Κεραμική από το Νεκροταφείο της Αρχαίας Μένδης στη Χαλκιδική», στο: *Αιγαίο*, 277- 92.

Μοσχονησιώτη – Πεντεδέκα – Κυριατζή – Μέξη 2005

Σ. Μοσχονησιώτη – Α. Πεντεδέκα – Ε. Κυριατζή – Μ. Μέξη, «Πετρογραφικές αναλύσεις γεωμετρικής και πρώιμης αρχαϊκής κεραμικής από το νεκροταφείο της αρχαίας Μένδης», *ΑΕΜΘ* 19, 249-67.

Μοσχόπουλος 1996

Γ.Δ. Μοσχόπουλος, Ρουμλουκιώτικα Σημειώματα 1989-1995, Θεσσαλονίκη.

Μοσχόπουλος 2004

Γ.Δ. Μοσχόπουλος, Η Καμπανία (Ρουμλούκι) στα βυζαντινά χρόνια. Ιστορία – Τοπογραφία – Λαογραφία, Β', Θεσσαλονίκη.

Μουστάκα 2000

Α. Μουστάκα, «Πελοπόννησος και Μακεδονία. Παρατηρήσεις στα λεγόμενα κράνη 'ιλλυρικού τύπου'», στο: *Μύρτος*, 393-410.

Μπακαλάκης 1967

Γ. Μπακαλάκης, Ανασκαφή Στρώμης, Θεσσαλονίκη.

Μπέσιος 1982

Μ. Μπέσιος, «Μεσημέρι», *ΑΔ* 37, Β' 2, Χρονικά, 284.

Μπέσιος 1986

Μ. Μπέσιος, «ΙΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Μεθώνη», *ΑΔ* 41, Χρονικά, 142-3.

Μπέσιος 1987

Μ. Μπέσιος, «Ανασκαφές στη βόρεια Πιερία», *ΑΕΜΘ* 1, 209-18.

Μπέσιος 1988

Μ. Μπέσιος, «Ανασκαφές στην Πύδνα (1988)», *ΑΕΜΘ* 2, 181-93.

Μπέσιος 1989

Μ. Μπέσιος, «Ανασκαφή στο βόρειο νεκροταφείο της Πύδνας 1989», *ΑΕΜΘ* 3, 155-63.

Μπέσιος 1990α

Μ. Μπέσιος, «Ανασκαφή κλασικών τάφων στη Μεθώνη», στο: Δ. Τσίρου (εκδ.), *Οι αρχαιολόγοι μιλούν για την Πιερία. Συνέδριο, Καλοκαίρι 1986, Κατερίνη*, 68-83.

Μπέσιος 1990β

Μ. Μπέσιος, «Ανασκαφή στο βόρειο νεκροταφείο της Πύδνας 1989», *ΑΕΜΘ* 4, 241-6.

Μπέσιος 1991

Μ. Μπέσιος, «Ανασκαφικές έρευνες στη βόρεια Πιερία», *ΑΕΜΘ* 5, 171-8.

Μπέσιος 1992

Μ. Μπέσιος, «Ανασκαφές στη βόρεια Πιερία, 1992», *ΑΕΜΘ* 6, 245-8.

Μπέσιος 1993

Μ. Μπέσιος, «Μαρτυρίες Πύδνας. Το ψήφισμα του Απόλλωνος Δεκαδρύου», στο: *Αρχαία Μακεδονία V*, Θεσσαλονίκη, 1111-21.

Μπέσιος 1993

Μ. Μπέσιος, «Ανασκαφές στη βόρεια Πιερία 1993», *ΑΕΜΘ* 7, 201-5.

Μπέσιος 1995

Μ. Μπέσιος, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Αιγίνιο, θέση Μελίσσια», *ΑΔ* 50, Β' 2, Χρονικά, 485.

Μπέσιος 1996

Μ. Μπέσιος, «Νεκροταφεία Πύδνας», *ΑΕΜΘ* 10Α, 233-8.

Μπέσιος 2003

Μ. Μπέσιος, «Ανασκαφή Μεθώνης 2003», *ΑΕΜΘ* 17, 443-50.

Μπέσιος 2004

Μ. Μπέσιος, «Αιγίνιο. Νεκροταφείο Χώρας Μεθώνης, η ανασκαφή – τα ευρήματα», στο: Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα. Αρχαιολογική Συνάντηση Εργασίας, Επταπύργιο Θεσσαλονίκης 18-19 Σεπτεμβρίου 2003, Πρακτικά, Θεσσαλονίκη, 324-7.

Μπέσιος 2007

Μ. Μπέσιος, «Νεκροταφεία του 5^{ου} αι. π.Χ. στη Βόρεια Πιερία», στο: *Αρχαία Μακεδονία VII, Θεσσαλονίκη*, 645-50.

Μπέσιος 2010

Μ. Μπέσιος, Πιερίδων Στέφανος: Πύδνα, Μεθώνη και οι αρχαιότητες της Βόρειας Πιερίας, Κατερίνη.

Μπέσιος – Κραχτοπούλου 1994

Μ. Μπέσιος – Α. Κραχτοπούλου, «Ανασκαφή στο βόρειο νεκροταφείο της Πύδνας», *ΑΕΜΘ* 8, 147-150.

Μπέσιος – Παππά 1995

Μ. Μπέσιος – Μ. Παππά, Πύδνα, Κατερίνη.

Μπέσιος – Τριανταφύλλου 2000

Μ. Μπέσιος – Σ. Τριανταφύλλου, «Ομαδικός τάφος από το βόρειο νεκροταφείο της αρχαίας Πύδνας», *ΑΕΜΘ* 14, 385-94.

Μπέσιος κ.ά. 2004

Μ. Μπέσιος – Α. Αθανασιάδου – Ε. Γεροφωκά – Μ. Χριστάκου-Τόλια, «Μεθώνη 2004», *ΑΕΜΘ* 18, 367-76.

Μπιλούκα 1995

Α. Μπιλούκα, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Ν. Μηχανιών. Βιολογικός καθαρισμός», *ΑΔ* 50, Β' 2, Χρονικά, 468.

Μπιλούκα – Γραικός 2001

Α. Μπιλούκα – Ι. Γραικός, «Νέα Καλλικράτεια 2001: η ανασκαφική έρευνα στο ανατολικό νεκροταφείο του οικισμού», *ΑΕΜΘ* 15, 282.

Μπιλούκα – Γραικός 2009

Α. Μπιλούκα – Ι. Γραικός, «Νέα Καλλικράτεια Χαλκιδικής: η πρόσφατη σωστική ανασκαφική έρευνα (1999-2005) στην Ερετριακή αποικία των Δικαιοπολιτών στον Θερμαίο Κόλπο», στο: *ΑΕΜΘ 20 χρόνια*, 239-40.

Μπιλούκα – Τσιγαρίδα 1995

Α. Μπιλούκα – Ε.Μπ. Τσιγαρίδα, «Αγροτεμάχιο αριθ. 1004», *ΑΔ* 50, Β' 2, Χρονικά, 467.

Μπιλούκα κ.ά. 2000

Α. Μπιλούκα – Σπ. Βασιλείου – Ι. Γραικός, «Αρχαιολογικές μαρτυρίες από τη Ν. Καλλικράτεια Χαλκιδικής», *ΑΕΜΘ* 14, 299-310.

Μπιλούκα κ.ά. 2005

Α. Μπιλούκα – Ι. Γραικός – Π. Κλάγκα, «Νέα Καλλικράτεια 2005: Η ανασκαφική έρευνα στο ανατολικό νεκροταφείο του αρχαίου οικισμού», *ΑΕΜΘ* 19, 239-48.

Μπούρας 1984

Χ. Μπούρας, «Νέες παρατηρήσεις στο Οκτάγωνο της Θεσσαλονίκης», στο: Πρακτικά 10^{ου} Συνεδρίου Χριστιανικής Αρχαιολογίας (Ελληνικά, παρ. 26 – *Studi di Antichità Christiana* 37) Β'. Ανακοινώσεις, Θεσσαλονίκη-città del Vaticano, 33-43.

Μυκηναϊκός Κόσμος

Κ. Δημακοπούλου (εκδ.), Ο Μυκηναϊκός Κόσμος. Πέντε αιώνες πρώιμου ελληνικού πολιτισμού, Αθήνα 1988.

Μύρτος

Π. Αδάμ-Βελένη (εκδ.), ΜΥΡΤΟΣ. Μνήμη Ιουλίας Βοκοτοπούλου, Θεσσαλονίκη 2000.

Νάματα

Σ. Πινγκιάτογλου – Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού (εκδ.), NAMATA. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Δημήτριο Παντερμαλή, Θεσσαλονίκη 2011.

Νίγδελης 1995

Π.Μ. Νίγδελης, «Η οικογένεια των Ιταλικών Aulii Avii στη Θεσσαλονίκη: με αφορμή μια δίγλωσση αναθηματική επιγραφή», *Τεκμήρια* 1, 47-65.

Νίγδελης 2001α

Π.Μ. Νίγδελης, «Μακεδονικά επιγραφικά II», *Τεκμήρια* 6, 134-48.

Νίγδελης 2001β

Π.Μ. Νίγδελης, «Μία επίδοσις εἰς ἔλαιον από την Αμφίπολη στα τέλη του 2^{ου} αι. π.Χ. (Παρατηρήσεις στο ψήφισμα SEG 30, 1980, 546)», στο: *Μνήμη Δ. Κανατσούλη*, 91-109.

Νίγδελης 2005

Π.Μ. Νίγδελης, «Δημόσια οικοδομική δραστηριότητα στη Θεσσαλονίκη των αυτοκρατορικών χρόνων: οι επιγραφικές μαρτυρίες», στο: *Η Θεσσαλονίκη και ο ευρύτερος χώρος. Παρελθόν Παρόν-Μέλλον*, 28/2-2/3/2003, Πρακτικά Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 2005, 23-41.

Νίγδελης 2006

Π.Μ. Νίγδελης, *Επιγραφικά Θεσσαλονίκεια*. Συμβολή στην πολιτική και κοινωνική ιστορία της αρχαίας Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

Νίγδελης 2011

Π.Μ. Νίγδελης, «Αναζητώντας την αρχαία Ραϊκήλο. Αριστοτέλους, *Αθηναίων Πολιτεία* 15.2 και μια νέα επιγραφή από την Περαία της Θεσσαλονίκης», *Τεκμήρια* 10, 103-17.

Νίγδελης – Σουρής 2005

Π.Μ. Νίγδελης – Γ.Α. Σουρής, ΑΝΘΥΠΑΤΟΣ ΛΕΓΕΙ. Ένα διάταγμα των αυτοκρατορικών χρόνων για το γυμνάσιο της Βέροιας (*Τεκμήρια*, παρ. 1), Θεσσαλονίκη.

Ντάφης 1973

Σ. Ντάφης, «Ταξινόμησης της δασικής βλαστήσεως της Ελλάδος», *Επιστημονική Επετηρίς της Γεωπονικής και Δασολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 15/2, 75-91.

Ξενάκη-Σακελλαρίου 1985

Α. Ξενάκη-Σακελλαρίου Οι θαλαμωτοί τάφοι των Μυκηνών, Paris.

Ξυδόπουλος 2007

Ι. Ξυδόπουλος, Η εικόνα των Θρακών στην κλασική ιστοριογραφία, Θεσσαλονίκη.

Ξυδόπουλος 2006

Ι. Ξυδόπουλος, Κοινωνικές και πολιτιστικές σχέσεις των Μακεδόνων και των Νοτίων Ελλήνων, Θεσσαλονίκη².

Οβολός 4

Το νόμισμα στο μακεδονικό χώρο. Πρακτικά Β' επιστημονικής συνάντησης (*Οβολός 4*), Θεσσαλονίκη 2000.

ΟΕΑΜΘ 1986

Θεσσαλονίκη, από τα προϊστορικά μέχρι τα χριστιανικά χρόνια. Οδηγός της Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, Αθήνα.

Παζαράς 1996

Θ. Παζαράς, «Από την κλασική Βρέα στο μεσαιωνικό κάστρο της Βρυάς», *ΑΕΜΘ* 10Α, 313-32.

Παϊσίδου 2003

Μ. Παϊσίδου, «Περί των επί τοις κεκοιμημένοις τελουμένων. Ανασκαφή κοιμητηρίου του 4^{ου} αι. μ.Χ. στην Ξυφιστή Αλμωπίας», *ΑΕΜΘ* 17, 517-31.

Παναγιώτου 1996

Α. Παναγιώτου, «Διαλεκτικές επιγραφές της Χαλκιδικής, της Μακεδονίας και της Αμφιπόλεως», στο: *Επιγραφές της Μακεδονίας*, 124-63.

Πανταζόπουλος 1995

Δ.Α. Πανταζόπουλος, Η ιστορία του χωριού Νησίου και της Μονής των Αγίων Αναργύρων, Αλεξάνδρεια Ημαθίας.

Παντερμαλή 1981

Ε. Παντερμαλή, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Νομός Θεσσαλονίκης. Αγ. Παρασκευή (επίβλ. Κ. Ρωμιοπούλου)», *ΑΔ* 36, Β' 2, Χρονικά, 300.

Παντερμαλή 1982

Ε. Παντερμαλή, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Αγ. Παρασκευή (επίβλ. Ι. Βοκοτοπούλου)», *ΑΔ* 37, Β' 2, Χρονικά, 282-3.

Παντερμαλή 1983

Ε. Παντερμαλή, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Αγ. Παρασκευή. Ανασκαφή αρχαϊκού νεκροταφείου (επίβλ. Ι. Βοκοτοπούλου)», *ΑΔ* 38, Β' 2, Χρονικά, 270.

Παντερμαλή – Κ Τρακοσοπούλου 1994

Ε. Παντερμαλή – Ε. Τρακοσοπούλου, «Καραμπουρνάκι 1994. Η ανασκαφή της ΙΣΤ' ΕΠΚΑ», *ΑΕΜΘ* 8, 203-16.

Παντερμαλή – Τρακοσοπούλου 1995

Ε. Παντερμαλή – Ε. Τρακοσοπούλου, «Καραμπουρνάκι 1995. Η ανασκαφή της ΙΣΤ' ΕΠΚΑ», *ΑΕΜΘ* 9, 283-92.

Παντερμαλής 1972

Δ. Παντερμαλής, «Ο νέος μακεδονικός τάφος της Βεργίνας», *Μακεδονικά* 12, 147-82.

Παντερμαλής 1999

Δ. Παντερμαλής, Δίον, η Ανακάλυψη, Αθήνα.

Παντερμαλής 2000

Δ. Παντερμαλής, «Βασιλ[έως Δημητρί]ου», στο: *Μύρτος*, XVIII-XXII.

Παντή 2008

Α. Παντή, Τοπική κεραμική από τη Χαλκιδική και το μυχό του Θερμαϊκού κόλπου, Θεσσαλονίκη.

Παπάγγελος 1979

Ι. Παπάγγελος, «Τοπογραφικές παρατηρήσεις στα αρχαία Στάγειρα», *Χρονικά της Χαλκιδικής* 35, Θεσσαλονίκη, 135-58.

Παπάγγελος 1996

I. Παπάγγελος, «Ὦνὴ ἀπὸ τὴν Βοττικὴ», στο: *Επιγραφές τῆς Μακεδονίας*, 165-72.

Παπαγεωργίου 1911

Π.Ν. Παπαγεωργίου, «Εργατῶν σήματα καὶ ονόματα ἐπὶ τῶν μαρμάρων τοῦ θεάτρου τῆς Θεσσαλονίκης», *ΑΕ*, 168-73.

Παπαγεωργίου 1997

Π. Παπαγεωργίου, Το τειχόμορφο στέμμα στὴν τέχνη τῆς μέσης Ανατολῆς καὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας ἕως τὸ τέλος τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, Θεσσαλονίκη.

Παπαγιάννη 2008

Ε. Παπαγιάννη, «Αττικὲς σαρκοφάγοι στὴ Θεσσαλονίκη: οἱ πρώιμες εἰσαγωγές καὶ οἱ ἐπιδράσεις στὴν αττικὴ παραγωγή», *Εγνατία* 12, 179-93.

Παπαγιάννη 2012

Ε. Παπαγιάννη, «Ταφικὰ ἀνάγλυφα Ρωμαίων στρατιωτῶν στὴ Μακεδονία», στο: Στεφανίδου-Τιβεριίου – Καρανασάση – Δαμάσκος 2012, 385-98.

Παπαζώτος 1988

Θ. Παπαζώτος, «Ανασκαφὴ Διοκλητιανουπόλεως. Οἱ πρώτες ἐκτιμήσεις», *ΑΔ* 43, Α', Μελέτες, 195-216.

Παπαθανασόπουλος 1969

Γ.Α. Παπαθανασόπουλος, «Αρχαιότητες καὶ Μνημεῖα Ἠλείας· Ἀρχαία Ἥλις», *ΑΔ* 24, Β' 1, Χρονικά, 152-4, πίν. 149-57.

Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου 1971

Δ. Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου, *Ιστορικὴ ἐπισκόπησις καὶ μαρτυρίαι. Πέλλα I (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Εταιρείας 70)*, Ἀθῆναι.

Παπακώστα 1987

Λ. Παπακώστα, «ΣΤ' Εφορεία Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, Αἴγιο, Ὀδὸς Σοφοκλέους 8», *ΑΔ* 42, Β' 1, Χρονικά, 153.

Παπαποστόλου 1977

Ι.Α. Παπαποστόλου, «ΣΤ' Εφορεία Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, Αἴγιο, Ὀδὸς Ἀγαμέμνονος 16 (Διαμαντὴ Ράχη)», *ΑΔ* 32, Β' 1, Χρονικά 94, Β' 2, Χρονικά πίν. 63β.

Παπαχατζῆς 1986

Ν. Παπαχατζῆς, «Ὀρφέας», στο: Κακριδῆς 1986, 293-9.

Πάτης 2010

Δ. Πάτης, *Κεραμικὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν τράπεζα τῆς Γκόνας. Ἡ Πρώιμη Εποχὴ Σιδῆρου (ἀδημ. μεταπτ. ἐργ. – Α.Π.Θ.)*, Θεσσαλονίκη.

Περιστέρη – Blondé – Perreault – Brunet 1985

Κ. Περιστέρη – F. Blondé – J.Y. Perreault – M. Brunet, «Θάσος 1985. Πρώτῃ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα σ' ἓνα ἐργαστήρι ἀγγειοπλαστικῆς στὴ θέση 'Φαρί' Σκάλας Μαριών», *ΑΑΑ* XVIII, 29-38.

Περιστέρη – Blondé – Perreault 1986

Κ. Περιστέρη – F. Blondé – J.Y. Perreault, «Θάσος 1986-1987. Δεύτερη καὶ τρίτῃ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα τοῦ ἀρχαϊκοῦ ἀγγειοπλαστείου στὴ θέση Σκάλας Μαριών», *ΑΑΑ* XIX, 71-80.

Πέτκος 1989

Α. Πέτκος, «Τὸ δίκτυο υδροῦσεως τῆς Βέροιας», *ΑΑΑ* XXII, 197-210.

Πέτκος 1993

Α. Πέτκος, «Ψηφιδωτά δάπεδα Βεροίας και των περιοχών ελέγχου και επιρροής της (2^{ος} – 6^{ος} αι. μ.Χ.)», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα* 4, 30-107.

Πέτκος – Καραγιάννη 2004

Α. Πέτκος – Φ. Καραγιάννη, «Νομός Ημαθίας. Τα αρχαιολογικά ευρήματα της παλαιοχριστιανικής περιόδου», στο: *Ερατεινή Ημαθία. Δίγλωσση έκδοση της Ιεράς Μητρόπολης Ημαθίας, Βέροια-Αθήνα*, 134-71.

Πέτσας 1961

Φ.Μ. Πέτσας «Ανασκαφή αρχαίου νεκροταφείου Βεργίνης», *ΑΔ* 17, Α', Μελέτες, 218-88.

Πέτσας 1963

Φ.Μ. Πέτσας, «Αρχαιότητες και μνημεία Δυτικής Μακεδονίας», *ΑΔ* 18, Β' 2, Χρονικά, 212-23.

Πέτσας 1966α

Φ.Μ. Πέτσας, Ο τάφος των Λευκαδίων (*Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας* 57), Αθήναι.

Πέτσας 1966β

Φ.Μ. Πέτσας, «Λευκόπετρα Ημαθίας», *ΑΔ* 21, Β' 2, Χρονικά, 352-4.

Πέτσας 1967

Φ.Μ. Πέτσας, «Μακεδονία, Νομός Θεσσαλονίκης, Άγιος Αθανάσιος», *ΑΔ* 22, Β', Χρονικά, 399-400, σχ. 21.

Πέτσας 1967α

Φ.Μ. Πέτσας, «Αιανή», *ό.π.*, 413.

Πέτσας 1969

Φ.Μ. Πέτσας, «Χρονικά Αρχαιολογικά 1966-1967», *Μακεδονικά* 9, 101-223.

Πέτσας 1975

Φ.Μ. Πέτσας, «Αρχαιολογικά Χρονικά», *Μακεδονικά* 15, 248-52.

Πινγιάτογλου 1990

Σ. Πινγιάτογλου, «Το ιερό της Δήμητρας στο Δίον. Ανασκαφή 1990», *ΑΕΜΘ* 4, 205-15.

Πινγιάτογλου 1991

Σ. Πινγιάτογλου, «Το Ιερό της Δήμητρας στο Δίον. Ανασκαφή 1991», *ΑΕΜΘ* 5, 145-56.

Πινγιάτογλου 1992

Σ. Πινγιάτογλου, «Το Ιερό της Δήμητρας στο Δίον. Ανασκαφή 1992», *ΑΕΜΘ* 6, 223-33.

Πινγιάτογλου 1996

Σ. Πινγιάτογλου, «Το ιερό της Δήμητρας στο Δίον», *ΑΕΜΘ* 10Α, 225-32.

Πινγιάτογλου 1999

Σ. Πινγιάτογλου, «Η λατρεία της θεάς Δήμητρας στην αρχαία Μακεδονία», στο: *Αρχαία Μακεδονία* VI.2, Θεσσαλονίκη, 911-9.

Πινγιάτογλου 2001

Σ. Πινγιάτογλου, «Το ιερό της Δήμητρας στο Δίον. Ανασκαφή 1998-2001», *ΑΕΜΘ* 15, 355-62.

Πινγιάτογλου 2004

Σ. Πινγιάτογλου, «Αφροδίτης Άνοδοι», στο: Δ.Ι. Ιακώβ – Ε. Παπάζογλου (εκδ.), *Θυμέλη: Μελέτες χαρισμένες στον καθηγητή Ν.Χ. Χουρμουζιάδη*, Ηράκλειο, 369-88.

Πινγκιάτογλου 2010

Σ. Πινγκιάτογλου, «Το ιερό της Δήμητρος στο Δίον», στο: Λεβέντη – Μητσοπούλου 2010, 201-24.

Πούλιος 2001

Β. Πούλιος, «Συμβολή στη μελέτη της χάλκινης νομισματοκοπίας των Αντιγονιδών από τον Αντίγονο Γονατά έως τους πρώτους χρόνους του Φιλίππου Ε'. Η περίπτωση πέντε θησαυρών από την ανατολική Μακεδονία», ΑΔ 56, Α', Μελέτες, 237-96.

Προμπονάς 1977

Ι.Κ. Προμπονάς, «Μακεδονικά και Ομηρικά γλωσσικά», στο: Αρχαία Μακεδονία II, Θεσσαλονίκη, 397-407.

Ριζάκης 2004

Α. Ριζάκης, «Οικονομία και οικονομικές δραστηριότητες των ελληνικών πόλεων από την Πύδνα έως το Άκτιον», στο: ΣΤ' ΕπΣΕΚ, 17-28.

Ριζάκης – Τουράτσογλου 1985

Α. Ριζάκης – Ι. Τουράτσογλου, Επιγραφές Άνω Μακεδονίας, Α', Αθήνα.

Ριζάκης – Τουράτσογλου 2000

Α. Ριζάκης – Ι. Τουράτσογλου, «Mors Macedonica: Ο θάνατος στα επιτάφια μνημεία της Άνω Μακεδονίας», ΑΕ 139, 237-81.

Ρούσσοις – Λεβίδης 1994

Πλίνιος ο πρεσβύτερος, 'Περί της αρχαίας ελληνικής ζωγραφικής': 35^ο βιβλίο της Φυσικής Ιστορίας (ελλ. μτφρ. Τ. Ρούσσοις – Α. Λεβίδης), Αθήνα.

Ρωμιοπούλου 1971

Κ. Ρωμιοπούλου, «Ταφαί Πρωίμου Εποχής Σιδήρου», ΑΑΑ IV, 37-41.

Ρωμιοπούλου 1973

Κ. Ρωμιοπούλου, «Βέροια», ΑΔ 28, Β' 2, Χρονικά, 49-50.

Ρωμιοπούλου 1977

Κ. Ρωμιοπούλου, «Μακεδονία. Νομός Θεσσαλονίκης», ΑΔ 32, Β' 2, Χρονικά, 195-201.

Ρωμιοπούλου 1989

Κ. Ρωμιοπούλου, «Κλειστά ταφικά σύνολα υστεροκλασικών χρόνων από τη Θεσσαλονίκη», στο: Φίλια Έπη εις Γεώργιον Μυλωνά, Αθήνα.

Ρωμιοπούλου 1997α

Κ. Ρωμιοπούλου, Λευκάδια, Αρχαία Μίεζα, Αθήνα.

Ρωμιοπούλου 1997β

Κ. Ρωμιοπούλου, Ελληνορωμαϊκά γλυπτά του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου (Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου 61), Αθήνα.

Ρωμιοπούλου 1999

Κ. Ρωμιοπούλου, «Οι αποικίες της Άνδρου στο Βόρειο Αιγαίο», στο: Ν.Χρ. Σταμπολίδης (εκδ.), Φως Κυκλαδικόν. Τιμητικός τόμος στη μνήμη του Ν. Ζαφειρόπουλου, Αθήνα, 126-31.

Ρωμιοπούλου – Τουράτσογλου 2002

Κ. Ρωμιοπούλου – Γ. Τουράτσογλου, Μίεζα. Νεκροταφείο υστεροαρχαϊκών-πρωίμων ελληνιστικών χρόνων, Αθήνα.

Σαατσάγλου-Παλιαδέλη 1984

Χ. Σαατσάγλου-Παλιαδέλη, Τα επιτάφια μνημεία από τη μεγάλη Τούμπα της Βεργίνας (διδ. διατρ. – Α.Π.Θ. [ΕΕΦΣΠΘ, παρ. 50]), Θεσσαλονίκη.

Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 1987

Χ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, «Ανασκαφή στην περιοχή του ιερού της Εύκλειας στη Βεργίνα», *AEMΘ* 1, 101-8.

Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 1988

Χ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, «Νέα στοιχεία για την τεχνική των γραπτών στηλών της Βεργίνας», *AEMΘ* 2, 137-46.

Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 1990

Χ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, «Ανασκαφή στο ιερό της Εύκλειας», *AEMΘ* 4, 21-34.

Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 1996

Χ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, «Ναῶν εὐστύλων, αποσπασματική επιγραφή των κλασικών χρόνων από την Βεργίνα», στο: *Επιγραφές της Μακεδονίας*, 100-22.

Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2001

Χ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, Βεργίνα. Περιδιαβάζοντας τον αρχαιολογικό χώρο, Αθήνα.

Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004

Χ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, Βεργίνα. Ο τάφος του Φιλίππου. Η τοιχογραφία με το κυνήγι, Αθήνα.

Σαββοπούλου 1990-1995

Θ. Σαββοπούλου, «Χάλκινο κράνος από το Χωρύγι», *ΑΑΑ XXIII-XXVIII*, 163-71.

Σαββοπούλου 1992

Θ. Σαββοπούλου, «Ο Β΄ ταφικός τύμβος της Τούμπας Παιονίας», *AEMΘ* 6, 425-31.

Σακελλαρίου 1982

Μ. Σακελλαρίου (εκδ.), Μακεδονία, 4.000 χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού, Αθήνα.

Σαμαρτζίδου 1987

Στ. Σαμαρτζίδου, «Νέα ευρήματα από την αρχαία Αμφίπολη», *AEMΘ* 1, 327-41.

Σαμφών 1982

Αδ. Σαμφών, «ΙΑ΄ ΕΠΚΑ. Ψαχνά Βουλγαρικά», *ΑΔ* 37, Β΄ 1, Χρονικά, 176.

Σαπουνά-Σακελλαράκη 1983

Ε. Σαπουνά-Σακελλαράκη, «ΙΑ΄ ΕΠΚΑ. Ανασκαφικές εργασίες», *ΑΔ* 38, Β΄ 1, Χρονικά, 148-9.

Σαπουνά-Σακελλαράκη 2001

Ε. Σαπουνά-Σακελλαράκη, «Η Σκύρος στην πρώιμη Εποχή του Σιδήρου», *Αρχείον Ευβοϊκών Μελετών* 34, 163-92.

Σβέρκος 2000

Ηλ. Σβέρκος, Συμβολή στην ιστορία της Άνω Μακεδονίας των ρωμαϊκών χρόνων (πολιτική οργάνωση – κοινωνία – ανθρωπωνυμία), Θεσσαλονίκη.

Σβέρκος 2009

Ηλ. Σβέρκος, «Μία επιτάφια ενεπίγραφη στήλη από την Ορεστίδα», στο: *Κερμάτια*, Β΄, 113-19.

Σβέρκος – Τζαναβάρη 2009

Ηλ. Σβέρκος – Κ. Τζαναβάρη, «Νέα επιτύμβια μνημεία από τη Λητή», *ΑΕ* 148, 183-221.

Σγούρου κ.ά. 2004

Μ. Σγούρου – F. Blondé – A. Muller – N. Beaudry – M. Kohhl – T. Kojelj – Γ. Σανιδάς, «Παλαιοχριστιανική οικία στο λιμένα Θάσου στις βόρειες παρυφές του Αρτεμισίου. Ανασκαφή στο οικόπεδο Η. Κόκκινου 2004», *AEMΘ* 18, 43-55.

Σημαντώνη-Μπουρνιά 1990

Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά, Ανασκαφές Νάξου. Οι ανάγλυφοι πίθοι (*Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας* 113), Αθήνα.

Σημαντώνη-Μπουρνιά 2008

Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά, «Παριανές (;) επιδράσεις σε ναξιακά αγγεία», στο: Κατσωνοπούλου – Πετρόπουλος – Κατσαρού 2008, 371-6.

Σιγανίδου 1980

Μ. Σιγανίδου, «ΙΖ' ΕΠΚΑ. Πέλλα, ανατολικό νεκροταφείο», *ΑΔ* 35, Β' 2, Χρονικά, 397-8, πίν. 229δ, 230α.

Σιγανίδου 1987

Μ. Σιγανίδου, «Τα τείχη της Πέλλας», στο: *Αμητός*, Β', 765-86.

Σιγανίδου – Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1996

Μ. Σιγανίδου – Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Πέλλα. Πρωτεύουσα των Μακεδόνων, Αθήνα.

Σίνδος 1985

Σίνδος. Κατάλογος της Εκθέσεως στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Αθήνα = Δεσποίνη 1985 = *Κατ. Σίνδου* 1985 = *Sindos Catalogue*.

Σισμανίδης 1983

Κ. Σισμανίδης, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Καλαμωτό Ζαγκλιβερίου», *ΑΔ* 38, Β' 2, Χρονικά, 271.

Σισμανίδης 1984

Κ. Σισμανίδης, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Αρχαϊκό νεκροταφείο Αγ. Παρασκευής», *ΑΔ* 39, Β', Χρονικά, 216-7.

Σισμανίδης 1985

Κ. Σισμανίδης, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Αγ. Παρασκευή», *ΑΔ* 40, Β', Χρονικά, 235.

Σισμανίδης 1986

Κ. Σισμανίδης, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Κουφάλια, Αγ. Παρασκευή», *ΑΔ* 41, Β', Χρονικά, 138-9.

Σισμανίδης 1987

Κ. Σισμανίδης, «Το αρχαϊκό νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής. Πρώτη παρουσίαση και πρώτες εκτιμήσεις», στο: *Αμητός*, Β', Θεσσαλονίκη, 786-816.

Σισμανίδης 1989

Κ. Σισμανίδης, «Ανασκαφές στην Ποτίδαια», *ΑΕΜΘ* 3, 357-71.

Σισμανίδης 1990

Κ. Σισμανίδης, «Έρευνες στην αρχαία Κασσάνδρεια και στα αρχαία Στάγειρα», *ΑΕΜΘ* 4, 371-83.

Σισμανίδης 1991

Κ. Σισμανίδης, «Ανασκαφές στην αρχαία Σκιώνη και στα αρχαία Στάγειρα κατά το 1991», *ΑΕΜΘ* 5, 320-33.

Σισμανίδης 1992

Κ. Σισμανίδης, «Ανασκαφή αρχαίων Σταγείρων 1992», *ΑΕΜΘ* 6, 451-65.

Σισμανίδης 1993

Κ. Σισμανίδης, «Αρχαία Στάγειρα 1993», *ΑΕΜΘ* 7, 429-43.

Σισμανίδης 1994

Κ. Σισμανίδης, «Αρχαία Στάγειρα 1994», *ΑΕΜΘ* 8, 275-87.

Σισμανίδης 1995

Κ. Σισμανίδης, «Η συνέχεια της έρευνας στα αρχαία Στάγειρα κατά το 1995», *ΑΕΜΘ* 9, 383-93.

Σισμανίδης 1996

Κ. Σισμανίδης, «Αρχαία Στάγεια 1990-1996», *AEMΘ* 10Α, 279-95.

Σισμανίδης 1997α

Κ. Σισμανίδης, «Ανασκαφικά και αναστηλωτικά αρχαίων Σταγείρων 1997», *AEMΘ* 11, 469-79.

Σισμανίδης 1997β

Κ. Σισμανίδης, Αρχαία Στάγεια, γενέτειρα του Αριστοτέλη. Μικρός ιστοριοαρχαιολογικός Οδηγός (Εκδοση Κοινότητας Ολυμπιάδας), Θεσσαλονίκη.

Σισμανίδης 1997γ

Κ. Σισμανίδης, «Ταφικό σύνολο στην αρχαία Κασσάνδρεια», στο: *Μνήμη Μ. Ανδρόνικου*, Θεσσαλονίκη, 295-320.

Σισμανίδης 1997δ

Κ. Σισμανίδης, Κλίνες και κλινοειδείς κατασκευές των μακεδονικών τάφων, Αθήνα.

Σισμανίδης 1998α

Κ. Σισμανίδης, «Τα αποτελέσματα των πρόσφατων ανασκαφών στα αρχαία Στάγεια», στο: *Άνδρος και Χαλκιδική*, 39-72.

Σισμανίδης 1998γ

Κ. Σισμανίδης, «Η Χαλκιδική κατά τους αρχαίους, κλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους», στο: *Πρακτικά Ημερίδας με θέμα 'Η ιστορία της Χαλκιδικής'*, Σίβηρη Κασσάνδρας, 16 Νοεμβρίου 1997, Θεσσαλονίκη 1998, 55-8.

Σισμανίδης 2000α

Κ. Σισμανίδης, «Θαλαμωτός τάφος Καλαμωτού», *AEMΘ* 14, 125-36.

Σισμανίδης 2000β

Κ. Σισμανίδης, «Αρχαιολογικές έρευνες στη θέση Μαυρόλακκας της Ολυμπιάδας κατά τα έτη 1999 και 2000», *AEMΘ* 14, 347-58.

Σισμανίδης 2000γ

Κ. Σισμανίδης, «Αρχαία Στάγεια: ανασκαφική έρευνα και εργασίες ανάδειξης», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 3, 95-112.

Σισμανίδης 2003

Κ. Σισμανίδης, Αρχαία Στάγεια. Η πατρίδα του Αριστοτέλη, Θεσσαλονίκη.

Σισμανίδης 2003α

Κ. Σισμανίδης, «Η επιστημονική έρευνα στα αρχαία Στάγεια», στο: *Εκατονταετηρίδα του Παγχαλκιδικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης 'Ο Αριστοτέλης'*, Θεσσαλονίκη, 165-95.

Σισμανίδης 2003β

Κ. Σισμανίδης, «Ναός αυτοκρατορικής λατρείας στα αρχαία Καλίνδοια», *AEMΘ* 17, 143-54.

Σισμανίδης 2004

Κ. Σισμανίδης, «Η συνέχιση της έρευνας στο Σεβαστείο των Καλινδοίων», *AEMΘ* 18, 213-24.

Σισμανίδης 2005

Κ. Σισμανίδης, «Σεβαστείο Καλινδοίων. Εστιάσεις και ευωχίες», *AEMΘ* 19, 145-55.

Σισμανίδης 2006

Κ. Σισμανίδης, «Ο χώρος Ε στο συγκρότημα του Σεβαστείου των Καλινδοίων», *AEMΘ* 20, 249-62.

Σισμανίδης 2008α

Κ. Σισμανίδης, «Αρχαία Στάγειρα: Δέκα χρόνια ανασκαφών και εργασιών ανάδειξης», στο: *Αρχαίες Πόλεις*, 131-62.

Σισμανίδης 2009

Κ. Σισμανίδης, «Η μέχρι τώρα ανασκαφική έρευνα στα αρχαία Καλίνδουα», στο: *ΑΕΜΘ 20 χρόνια*, 317-28.

Σισμανίδης – Κεραμάρης 1992

Κ. Σισμανίδη – Α. Κεραμάρης, «Ανασκαφή στο Καλαμωτό Θεσσαλονίκης», *ΑΕΜΘ* 6, 395-404.

Σκαρλατίδου 1987

Ε. Σκαρλατίδου, «Ανασκαφή στο αρχαϊκό νεκροταφείο των Αβδήρων», *ΑΕΜΘ* 1, 421-30.

Σκαρλατίδου 1993

Ε. Σκαρλατίδου, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Θέρμη. Αρχαίο νεκροταφείο», *ΑΔ* 48, Β' 2, Χρονικά, 328-34.

Σκαρλατίδου 1995

Ε. Σκαρλατίδου, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Θέρμη. Αρχαίο νεκροταφείο» *ΑΔ* 50, Β' 2, Χρονικά, 461-5.

Σκαρλατίδου 1997

Ε. Σκαρλατίδου, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Θέρμη», *ΑΔ* 52, Β' 2, Χρονικά, 638-40.

Σκαρλατίδου 1998

Ε. Σκαρλατίδου, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Θέρμη», *ΑΔ* 53, Β' 2, Χρονικά, 567-71.

Σκαρλατίδου 2001

Ε. Σκαρλατίδου, «Η καύση των νεκρών στα Άβδηρα κατά την πρώιμη αρχαϊκή εποχή», στο: *Σταμπολίδης 2001*, 331-43.

Σκαρλατίδου 2007

Ε. Σκαρλατίδου, Θέρμη, Θεσσαλονίκη = *Thermi*.

Σκαρλατίδου 2009

Ε. Σκαρλατίδου, «Το νεκροταφείο της Θέρμης (πρώην Σέδες) Θεσσαλονίκης: 20 χρόνια έρευνας», στο: *ΑΕΜΘ 20 χρόνια*, 329-43.

Σκαρλατίδου 2010

Ε. Σκαρλατίδου, Το αρχαϊκό νεκροταφείο των Αβδήρων (*Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Μακεδονικών και Θρακικών Σπουδών* 9), Θεσσαλονίκη.

Σκαρλατίδου – Αλλαμανή-Σουρή 1999

Ε. Σκαρλατίδου – Β. Αλλαμανή, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Θέρμη», *ΑΔ* 54, Β' 2, Χρονικά, 532-44.

Σκαρλατίδου – Ιγνατιάδου 1996

Ε. Σκαρλατίδου – Δ. Ιγνατιάδου, «Πρώτα συμπεράσματα από την ανασκαφή του αρχαίου νεκροταφείου στη Θέρμη (Σέδες)», *ΑΕΜΘ* 10Α, 477-90.

Σκαρλατίδου – Κεραμάρης 1996

Ε. Σκαρλατίδου – Α. Κεραμάρης, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Θέρμη. Αρχαίο νεκροταφείο», *ΑΔ* 51, Β' 2, Χρονικά, 436-42.

Σουέρεφ 1994

Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης: ανασκαφή στην τράπεζα και τη γύρω περιοχή», *ΑΕΜΘ* 8, 189-98.

Σουέρεφ 1995α

Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης: ανασκαφές στην τράπεζα και το νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 9, 267-76.

Σουέρεφ 1995β

Κ. Σουέρεφ, «Λατρευτικά στοιχεία από το προκασσάνδρειο πόλισμα στην Τούμπα Θεσσαλονίκης», *ΑΑΑ XXIII-XXVIII*, 31-46.

Σουέρεφ 1996

Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 1985-1996», *ΑΕΜΘ* 10Α, 389-406.

Σουέρεφ 1997

Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 1997: ανασκαφή ανατολικά της τράπεζας και στο αρχαίο νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 11, 337-42.

Σουέρεφ 1998

Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 1998: το ανασκαφικό έργο στην τράπεζα και το νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 12, 195-204.

Σουέρεφ 1999

Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης: ανασκάπτοντας στην τράπεζα και στο αρχαίο νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 13, 177-90.

Σουέρεφ 2000

Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 2000: ανασκαφές στο αρχαίο νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 14, 215-26.

Σουέρεφ 2002α

Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης: ταφική αρχαιολογία», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 8, 9-26.

Σουέρεφ 2002β

Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 2002: το αρχαίο νεκροταφείο στην Αλάνα», *ΑΕΜΘ* 16, 277-90.

Σουέρεφ 2003

Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 2003. Ανασκαφές στην τράπεζα και το νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 17, 245-54.

Σουέρεφ 2009

Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης: ανασκαφές στην τράπεζα και το αρχαίο νεκροταφείο», στο: *ΑΕΜΘ 20 χρόνια*, 345-58.

Σουέρεφ – Χαβέλα 1999

Κ. Σουέρεφ – Κ. Χαβέλα, «Σουρωτή στον Ανθεμούντα 1999: νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 13, 123-30.

Σουέρεφ – Χαβέλα 2000

Κ. Σουέρεφ – Κ. Χαβέλα, «Σουρωτή 2000», *ΑΕΜΘ* 14, 266-74.

Σταμπολίδης 2001

Ν.Χρ. Σταμπολίδης (εκδ.), Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, Ρόδος 29 Απριλίου – 2 Μαΐου 1999, Αθήνα, 345-54.

Σταμπολίδης 2006

Ν.Χρ. Σταμπολίδης (εκδ.), Γενέθλιον. Αναμνηστικός τόμος για την συμπλήρωση είκοσι χρόνων λειτουργίας του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης, Αθήνα,

Σταυρόπουλος 1964

Φ. Σταυρόπουλος, «Ευρήματα εντός της περιφερειακής ζώνης Αθηνών», *ΑΔ* 19, Β' 1, Χρονικά, 46-64.

Στεφανή 2000

Λ. Στεφανή, «Ανασκαφή στον άξονα της Εγνατίας οδού: δύο προϊστορικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Λευκόπετρας Ημαθίας», *ΑΕΜΘ* 14, 537-54.

Στεφανή 2001

Λ. Στεφανή, «Ανασκαφές στον άξονα της Εγνατίας: η έρευνα στις περιοχές της Λευκόπετρας και της Μ. Σάντας», *AEMΘ* 15, 559-74.

Στεφανή 2002α

Λ. Στεφανή, «Η οργάνωση του χώρου σε μια ημιορεινή περιοχή του Βερμίου: το παράδειγμα της Λευκόπετρας», *AEMΘ* 16, 531-43.

Στεφανή 2002β

Λ. Στεφανή, «Από τον προϊστορικό οικισμό στην ελληνιστική κώμη: οι ανασκαφές στη Μ. Σάντα Ημαθίας», *AEMΘ* 16, 545-56.

Στεφανή 2004α

Λ. Στεφανή, «Τοπογραφία της Ημαθίας από την Εποχή του Σιδήρου μέχρι την όψιμη αρχαιότητα», στο: Δραγούμη –Τσιομπανούδη 2004, 33-54.

Στεφανή 2004β

Λ. Στεφανή, «Συστάδα αρχαϊκών τάφων στη Βέροια και νέα στοιχεία για τις πρώιμες φάσεις κατοίκησης στην πόλη», *AEMΘ* 18, 485-94.

Στεφανή 2007α

Λ. Στεφανή, «Η περιοχή της Λευκόπετρας Ημαθίας από την Εποχή του Σιδήρου ως τα χρόνια του Φιλίππου του Β'. Τα δεδομένα από τις σύγχρονες έρευνες», στο: *Αρχαία Μακεδονία VII, Θεσσαλονίκη*, 563-83.

Στεφανή 2007β

Λ. Στεφανή, «Η Ημαθία κατά την Αρχαιότητα: τα δεδομένα από σύγχρονες και παλαιότερες έρευνες», στο: *Ημαθίας Μελετήματα. Πρακτικά ημερίδας των Φίλων του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας, Βέροια 2007, Βέροια*, 15-24.

Στεφανή 2008

Λ. Στεφανή, «Η λατρεία της Μητέρας των Θεών στη Λευκόπετρα Βερμίου», στο: *Ημερίδα στη Μνήμη του Φώτιου Πέτσα, Θεσσαλονίκη Οκτώβριος 2008 (υπ.έκδ)*.

Στεφανή 2010

Λ. Στεφανή, «Εργαστήρια κεραμικής στη Λευκόπετρα», στο: *Κεραμικά Εργαστήρια στο βορειοανατολικό Αιγαίο (8^{ος} – αρχές 5^{ου} αι. π.Χ.)*, Πρακτικά Ημερίδας στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης 5/2/2010 (υπ.έκδ).

Στεφανίδου-Τιβερίου 1982

Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, *Πήλινα Ειδώλια (Μουσείο Εκμαγείων Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ), Θεσσαλονίκη*.

Στεφανίδου-Τιβερίου 1990

Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, «Τα αγάλματα των Μουσών από το ωδείο της Θεσσαλονίκης», *Εγνατία* 2, 73-109.

Στεφανίδου-Τιβερίου 1995

Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, *Το μικρό τόξο του Γαλέριου στη Θεσσαλονίκη, Αθήνα*.

Στεφανίδου-Τιβερίου 2001

Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, «Έξαιρετον πορτραίτο' εκ Ποτιδαίας», στο: *Άγαλμα*, 451-62.

Στεφανίδου-Τιβερίου 2001-2002

Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, «Δύο πορτρέτα της εποχής των Σεβήρων από εργαστήριο της Θεσσαλονίκης», *Εγνατία* 6, 239-51.

Στεφανίδου-Τιβερίου 2006α

Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, «Το ανακτορικό συγκρότημα του Γαλερίου στη Θεσσαλονίκη. Σχεδιασμός και χρονολόγηση», *Εγνατία* 10, 163-88.

Στεφανίδου-Τιβερίου 2006β

Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, «Δέκα αιώνες πλαστικής στη Μακεδονία», *AEMΘ* 20, 341-56.

Στεφανίδου-Τιβερίου 2009α

Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, «Οικοδομήματα αυτοκρατορικής λατρείας στη Θεσσαλονίκη. Ζητήματα τοπογραφίας και τυπολογίας», στο: 100 anni Scuola Archeologica Italiana di Atene 1909/1910-2009/2010, *ASAtene* 87, Serie III, 9 – Tomo I [2010], 613-31.

Στεφανίδου-Τιβερίου 2009β

Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, «Εντοιχισμένα ταφικά ανάγλυφα στη Θεσσαλονίκη. Πρώτες παρατηρήσεις», στο: *Κερμάτια*, 387-403.

Στεφανίδου-Τιβερίου – Καραναστιάση – Δαμάσκος 2012

Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου – Π. Καραναστιάση – Δ. Δαμάσκος (εκδ.), *Κλασική παράδοση και νεωτερικά στοιχεία στην πλαστική της ρωμαϊκής Ελλάδας, Θεσσαλονίκη*.

Σχοινάς 1887

Ν. Σχοινάς, *Οδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας – Ηπείρου – Νέας οριοθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, III, Αθήναι.

Τερζοπούλου 2008

Δ. Τερζοπούλου, «Λατρεύοντας τον αυτοκράτορα: Λατρεία και εξουσία στα αυτοκρατορικά χρόνια», στο: *Καλίνδοια*, 39-55.

Τζαναβάρη 1989

Κ. Τζαναβάρη, «Ανασκαφική έρευνα στο νεκροταφείο της αρχαίας Λητής», *AEMΘ* 3, 307-17.

Τζαναβάρη 1993

Κ. Τζαναβάρη, «Η λατρεία των Αιγυπτίων θεών στη Βέροια», στο: *Αρχαία Μακεδονία* V.3, Θεσσαλονίκη, 1671-82.

Τζαναβάρη 1996

Κ. Τζαναβάρη, «Δερβένι, μια νεκρόπολη της αρχαίας Λητής», *AEMΘ* 10A, 461-76.

Τζαναβάρη 1997

Κ. Τζαναβάρη, «Χρυσό διάδημα από τη Λητή», στο: *Μνήμη Μ. Ανδρόνικου*, 349-62.

Τζαναβάρη 2000

Κ. Τζαναβάρη, «Ο μακεδονικός τάφος του τύμβου του Δερβενίου», στο: *Μύρτος*, 593-617.

Τζαναβάρη 2001

Κ. Τζαναβάρη, «Μαρμάρινο αγαλμάτιο της Μητέρας των θεών από την αρχαία Λητή», στο: *Αγάλμα*, 363-75.

Τζαναβάρη 2002

Κ. Τζαναβάρη, Πήλινα ειδώλια από τη Βέροια. Ταφικά σύνολα της ελληνιστικής εποχής, Αθήνα.

Τζαναβάρη 2002α

Κ. Τζαναβάρη, «Μαρμάρινα αγαλμάτια Άρτεμης από την αρχαία Λητή», στο: *Αφιέρωμα στη μνήμη του γλύπτη Στέλιου Τριάντη*, Αθήνα, 241-61.

Τζαναβάρη 2002β

Κ. Τζαναβάρη, «Πώρινη ανθεμωτή επίστεψη από το νεκροταφείο της αρχαίας Λητής», στο: *Tiverios – Tsifaki* 2002, 129-46.

Τζαναβάρη 2003α

Κ. Τζαναβάρη, «Η λατρεία των θεών και των ηρώων στη Θεσσαλονίκη», στο: *Γραμμένος 2003*, 237-62.

Τζαναβάρη 2003β

Κ. Τζαναβάρη, «Λητή, μια πόλη της αρχαίας Μυγδονίας», στο: *Αρχαίες αγροικίες*, 71-89.

Τζαναβάρη 2003γ

Κ. Τζαναβάρη, «Περί του οίκου υπαίθρου και οίκου δομημένου χώρου. Ρωμαϊκοί χρόνοι», στο: *Αρχαίες αγροικίες*, 44-50.

Τζαναβάρη 2003δ

Κ. Τζαναβάρη, «Αγροικίες στη χώρα της αρχαίας Λητής», στο: *Αρχαίες αγροικίες*, 77-89.

Τζαναβάρη 2009

Κ. Τζαναβάρη, «Πήλινες προτομές της συλλογής Γεωργίου Παπαηλιάκη στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης», στο: *Μνήμη Η. Ζερβουδάκη* (υπ.έκδ.).

Τζαναβάρη 2010

Κ. Τζαναβάρη, «Ταφικά σύνολα κεραμικής των όψιμων αυτοκρατορικών χρόνων, από την αρχαία Λητή», στο: Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή – Ντ. Κουσουλάκου (εκδ.), *Κεραμική της Ύστερης Αρχαιότητας από τον Ελλαδικό Χώρο (3^{ος} – 7^{ος} αι. μ.Χ.)*, Θεσσαλονίκη, Β', 444-65.

Τζαναβάρη 2011

Κ. Τζαναβάρη, «Μαρμάρινο πορτρέτο του Βεσπασιανού από τη Βέροια», στο: *Στεφανίδου-Τιβεριού – Καρανασάση – Δαμάσκος 2012*.

Τζαναβάρη – Λιούτας 1993

Κ. Τζαναβάρη – Α. Λιούτας, «Τράπεζα Λεμπέτ. Μια πρώτη παρουσίαση», *AEMΘ* 7, 265-78.

Τζαναβάρη – Φίλης 2000

Κ. Τζαναβάρη – Κ. Φίλης, «Αγροτικές εγκαταστάσεις στη χώρα της αρχαίας Λητής», *AEMΘ* 14, 153-68.

Τζαναβάρη – Φίλης 2003

Κ. Τζαναβάρη – Κ. Φίλης, «Έρευνες στον οικισμό και τα νεκροταφεία της αρχαίας Λητής. Πρώτες εκτιμήσεις», *AEMΘ* 17, 155-72.

Τζαναβάρη – Φίλης 2009

Κ. Τζαναβάρη – Κ. Φίλης, «Η Λητή από την προϊστορία μέχρι την ύστερη αρχαιότητα», στο: *AEMΘ 20 χρόνια*, 369-84.

Τζαναβάρη – Φίλης 2010

Κ. Τζαναβάρη – Κ. Φίλης, «Σύνολα κεραμικής από τα νεκροταφεία της αρχαίας Λητής», *ΑΔ* 57, Α', Μελέτες, 155-212.

Τιβέριος 1981

Μ. Τιβέριος, Προβλήματα της μελανόμορφης αττικής κεραμικής, Θεσσαλονίκη.

Τιβέριος 1988

Μ. Τιβέριος, «Εγχώρια κεραμική του 6^{ου} και 5^{ου} αι. π.Χ. από τη Σίνδο», *AEMΘ* 2, 297-306.

Τιβέριος 1989

Μ. Τιβέριος, «Από τη νησιώτικη κεραμική παραγωγή των αρχαϊκών χρόνων στο βορειοελλαδικό χώρο», *AEMΘ* 3, 615-23.

Τιβέριος 1990α

Μ. Τιβέριος, «Από τα απομεινάρια ενός προελληνικού ιερού 'περί τον Θερμαίων κόλπον'», στο: *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, 71-80.

Τιβέριος 1990β

Μ. Τιβέριος, «Αρχαιολογικές έρευνες στη διπλή τράπεζα της Αγχιάλου (Σίνδος) κατά το 1990», *AEMΘ* 4, 315-32.

Τιβέριος 1991-1992

Μ. Τιβέριος, «Αρχαιολογικές έρευνες στη διπλή τράπεζα, κοντά στη σημερινή Αγχιάλο και Σίνδο (1990-1992) – Ο αρχαίος οικισμός», *Εγνατία* 3, 209-34.

Τιβέριος 1991

Μ. Τιβέριος, «Αρχαιολογικές έρευνες στη διπλή τράπεζα της Αγχιάλου (Σίνδος) κατά το 1991», *AEMΘ* 5, 235-43.

Τιβέριος 1993

Μ. Τιβέριος, «Εισαγμένη κεραμική από τη διπλή τράπεζα της Αγχιάλου κοντά στη σημερινή Σίνδο», *Παρνασσός* 35, 553-60.

Τιβέριος 1996α

Μ. Τιβέριος, Αρχαία Αγγεία, Αθήνα.

Τιβέριος 1996β

Μ. Τιβέριος, «Επτά χρόνια (1990-1996) αρχαιολογικών ερευνών στη διπλή τράπεζα Αγχιάλου-Σίνδου. Ο αρχαίος οικισμός», *AEMΘ* 10Α, 407-25.

Τιβέριος 1995-2000

Μ. Τιβέριος, «Έξι χρόνια πανεπιστημιακών ανασκαφών στο Καραμπουρνάκι Θεσσαλονίκης (1994-1999)», *Εγνατία* 5, 297-321.

Τιβέριος 2000

Μ. Τιβέριος, Μακεδόνες και Παναθηναίαι. Παναθηναϊκοί αμφορείς από τον βορειοελλαδικό χώρο, Αθήνα.

Τιβέριος 2001

Μ. Τιβέριος, «Έξι χρόνια πανεπιστημιακών ανασκαφών στο Καραμπουρνάκι Θεσσαλονίκης», *Εγνατία* 5, 297-321.

Τιβέριος 2003

Μ. Τιβέριος, «Ελευσινιακές εσχαρίδες και οι αγγειογράφοι της 'ακολουθίας του Συλέα'», στο: Δ. Δαμάσκος (εκδ.), *Επιτύμβιον Gerhard Neumann*, Αθήνα, 113-21.

Τιβέριος 2006

Μ. Τιβέριος, «Πάρος-Θάσος-Εύβοια», στο: Σταμπολίδης 2006, 73-85.

Τιβέριος 2010

Μ. Τιβέριος, «Η παρουσία των Ευβοέων στο βορειοελλαδικό χώρο και οι μύθοι του Ηρακλή», στο: Α. Καραπασχλίδου (εκδ.), *Η Εύβοια κατά την αρχαιότητα. Όψεις του δημόσιου και ιδιωτικού βίου* (υπ.έκδ).

Τιβέριος – Μαννακίδου – Τσιαφάκη 1999

Μ. Τιβέριος – Ε. Μαννακίδου – Δ. Τσιαφάκη, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1999: ο αρχαίος οικισμός», *AEMΘ* 13, 167-76.

Τιβέριος – Μαννακίδου – Τσιαφάκη 2001

Μ. Τιβέριος – Ε. Μαννακίδου – Δ. Τσιαφάκη, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 2001: ο αρχαίος οικισμός», *AEMΘ* 15, 255-62.

Τιβέριος – Μαννακίδου – Τσιαφάκη 2002

Μ. Τιβέριος – Ε. Μαννακίδου – Δ. Τσιαφάκη, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 2002: ο αρχαίος οικισμός», *AEMΘ* 16, 257-66.

Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη 2003

Μ. Τιβέριος – Ε. Μανακίδου – Δ. Τσιαφάκη, «Πανεπιστημιακές ανασκαφές στο Καραμπουρνάκι Θεσσαλονίκης (2000-2002)», *Εγνατία* 7, 327-51.

Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη 2003α

Μ. Τιβέριος – Ε. Μανακίδου – Δ. Τσιαφάκη, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 2003: ο αρχαίος οικισμός», *ΑΕΜΘ* 17, 191-9.

Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη 2006

Μ. Τιβέριος – Ε. Μανακίδου – Δ. Τσιαφάκη, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 2006: ο αρχαίος οικισμός», *ΑΕΜΘ* 20, 263-70.

Τουράτσογλου 1970

Ι. Τουράτσογλου, «Δύο νέοι επιγραφικά μαρτυρία περί του Κοινού των Μακεδόνων κατά τον τρίτον μεταχριστιανικόν αιώνα», στο: *Αρχαία Μακεδονία* I, Θεσσαλονίκη, 280-90.

Τουράτσογλου 1977

Ι. Τουράτσογλου, «Από την πολιτεία και την κοινωνία της αρχαίας Βέροιας: επιγραφικές σημειώσεις», στο: *Αρχαία Μακεδονία* II, Θεσσαλονίκη, 481-93.

Τουράτσογλου 1987

Ι. Τουράτσογλου, «Ο Πομπήιος στη Θεσσαλονίκη: η νομισματική μαρτυρία», στο: *Αμητός*, 885-90.

Τουράτσογλου 1989

Ι. Τουράτσογλου, «Ο 'θησαυρός' Αδάμ Ζαγκλιβερίου/1983 στο Μουσείο Θεσσαλονίκης», *NomKhron* 8, 7-27.

Τουράτσογλου 1993

Ι. Τουράτσογλου, Η Νομισματική Κυκλοφορία στην Αρχαία Μακεδονία (περ. 200 π.Χ. – 268-286 μ.Χ.). Η μαρτυρία των θησαυρών, Αθήνα.

Τουράτσογλου 2009

Ι. Τουράτσογλου, «Ο Αύγουστος των Αιγών», στο: 100 anni Scuola Archeologica Italiana di Atene 1909/1910-2009/2010, *ASAtene* 87, Serie III, 9 – Tomo I [2010], 479-487

Τουράτσογλου 2010

Ι. Τουράτσογλου, Συμβολή στην οικονομική ιστορία του βασιλείου της αρχαίας Μακεδονίας (6^{ος}-3^{ος} αι. π.Χ.), Αθήνα.

Τουράτσογλου – Ριζάκης 2001

Ι. Τουράτσογλου – Α. Ριζάκης, «Mors Macedonica», *AE*, 237-81.

Τουφεξής 1994

Γ. Τουφεξής, «Ανασκαφή στον νεολιθικό οικισμό Κρεμαστός του νομού Γρεβενών», *ΑΕΜΘ* 8, 17-26.

Τρακατέλλη 2009

Α.-Λ. Τρακατέλλη, Η κατηγορία των λεγόμενων 'ψευδοκυπριακών' αμφορέων (αδημ. διδ. διατρ. – Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1987

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «Αρχαία Άκανθος: πόλη και νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 1, 295-304.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1988

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «Ανασκαφή στον Άη Γιάννη Νικήτης», *ΑΕΜΘ* 2, 347-56.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1989

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Ιερισσός (Η ανασκαφή στα οικόπεδα 77, 8-β και 161)», *ΑΔ* 44, Β' 2, Χρονικά, 328-9.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1990

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Ιερισσός (Η ανασκαφή στα οικόπεδα 154, 27 και 161)», ΑΔ 45, Β' 2, Χρονικά, 320-1.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1991

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Ιερισσός (Η ανασκαφή στα οικόπεδα 68, 135, 139 και 140)», ΑΔ 46, Β' 2, Χρονικά, 289-90.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1992

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Ιερισσός (Η ανασκαφή στα οικόπεδα 121, 122 και 140)» ΑΔ 47, Β' 2, Χρονικά, 386-7.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1993α

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «Από τις ανασκαφές της Ανατολικής Χαλκιδικής», ΑΕΜΘ 7, 413-28.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1993β

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Ιερισσός (Η ανασκαφή στα οικόπεδα 74 και 115)», ΑΔ 48, Β' 2, Χρονικά, 348-9.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1994

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Ιερισσός (Η ανασκαφή στα οικόπεδα 134, 137 και 159)», ΑΔ 49, Β' 2, Χρονικά, 460-1.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1995α

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Καλαμαριά: Καραμπουρνάκι, Ιερισσός», ΑΔ 50, Β' 2, Χρονικά, 460-1.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1995β

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Ιερισσός. Νεκροταφείο Ακάνθου (Η ανασκαφή στα οικόπεδα 180, 212 και οδού Σωκράτους). Αρχαιολογικός χώρος Ακάνθου», ΑΔ 50, Β' 2, Χρονικά, 481-3.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1996α

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «Αρχαία Άκανθος», ΑΕΜΘ 10Α, 297-312.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1996β

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Ιερισσός. Νεκροταφείο (Η ανασκαφή στα οικόπεδα 159 και 180). Πόλη», ΑΔ 51, Β' 2, Χρονικά, 451-82.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1997α

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Ιερισσός. Νεκροταφείο Ακάνθου (Η ανασκαφή στα οικόπεδα 180, 212 και 44). Οικισμός», ΑΔ 52, Β' 2, Χρονικά, 655-6.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1997β

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «Κατάδεσμοι από την Άκανθο», στο: Α.-Φ. Χριστίδης – D. Jordan (εκδ.), Γλώσσα και Μαγεία. Κείμενα από την αρχαιότητα, Αθήνα, 153-69.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1998α

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Ιερισσός. Νεκροταφείο (Η ανασκαφή στα οικόπεδα 112 και 113). Οικισμός», ΑΔ 53, Β' 2, Χρονικά, 584-5.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1998β

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «Αρχαία Άκανθος. Πτυχές της Ιστορίας με βάση τα αρχαιολογικά ευρήματα», στο: Άνδρος και Χαλκιδική, 93-137.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1998γ

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, Άκανθος. Κεραμική από το αρχαϊκό νεκροταφείο (αδημ. μεταπτ. εργ. – Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1999α

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «Από την επείσασκτη κεραμική της αρχαϊκής Ακάνθου», στο: *Αρχαία Μακεδονία* VI.2, Θεσσαλονίκη, 1197-217.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1999β

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Ιερισσός. Νεκροταφείο (Η ανασκαφή στα οικόπεδα 119, 109 και 95). Οικισμός», *ΑΔ* 54, Β' 2, Χρονικά, 558-61.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 2001

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «Καύσεις νεκρών στην Άκανθο», στο: Σταμπολίδης 2001, 345-54.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 2004α

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «Άκανθος. Το ανασκαφικό έργο της χρονιάς του 2004», *ΑΕΜΘ* 18, 157-66.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 2004β

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «Κεραμικοί κλίβανοι Ακάνθου», *ΑΕΜΘ* 18, 167-79.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 2004γ

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, «Η Άκανθος στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου», στο: *Αιγαίο*, 265-76.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου – Καρανίκα 1980

Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου – Β. Καρανίκα, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ», *ΑΔ* 35, Β' 2, Χρονικά, 368.

Τριαντάφυλλος 1983

Δ. Τριαντάφυλλος, «Αρχαϊκό νεκροταφείο στη Δυτική Θράκη», *ASAtene* 61, 178-207.

Τριαντάφυλλος 1997

Δ. Τριαντάφυλλος, «Σαρκοφάγος κλαζομενιακού τύπου από τα Άβδηρα», στο: *Αρχαία Θράκη*, 741-74.

Τσιγαρίδα 1992

Ε.Μπ. Τσιγαρίδα, «Ελληνιστικό σπίτι στη Βεργίνα, 1992», *ΑΕΜΘ* 6, 85-91.

Τσιγαρίδα 1994

Ε.Μπ. Τσιγαρίδα, «Ανασκαφική έρευνα στην αρχαία Αίνεια», *ΑΕΜΘ* 8, 217-22.

Τσιγαρίδα 1996

Ε.Μπ. Τσιγαρίδα, «Ανασκαφική έρευνα στην περιοχή της αρχαίας Σάνης-Ουρανούπολης 1990-1996», *ΑΕΜΘ* 10Α, 333-46.

Τσιγαρίδα 1997

Ε.Μπ. Τσιγαρίδα, «Το κόσμημα από τη γεωμετρική εποχή έως την όψιμη αρχαιότητα. 9^{ος} π.Χ. – 4^{ος} μ.Χ.», στο: *Κόσμημα*, 61-70.

Τσιγαρίδα 1998α

Ε.Μπ. Τσιγαρίδα, «Ανασκαφική έρευνα στην 'Ουρανιδών πόλιν'», *ΑΑΑ* XXIII-XXVIII, 47-55.

Τσιγαρίδα 1998β

Ε.Μπ. Τσιγαρίδα, «Πρώτες ανασκαφικές μαρτυρίες για την αρχαία Σάνη», στο: *Άνδρος και Χαλκιδική*, 79-92.

Τσιγαρίδα 1999

Ε.Μπ. Τσιγαρίδα, «Παρατηρήσεις πάνω στα μετάλλινα στεφάνια της Μακεδονίας», στο: *Αρχαία Μακεδονία* V.3, Θεσσαλονίκη, 1631-43.

Τσιγαρίδα 2009

Ε.Μπ. Τσιγαρίδα, «Τύποι χρυσών ενωτίων της όψιμης κλασικής και της ελληνιστικής εποχής από τη Β. Πιερία», στο: *Κερμάτια*, 549-59.

Τσιγαρίδα – Ιγνατιάδου 2000

Ε.Μπ. Τσιγαρίδα – Δ. Ιγνατιάδου, Ο Χρυσός των Μακεδόνων. Κατάλογος της Έκθεσης στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Αθήνα.

Τσιγαρίδα – Μανταζή 2003

Ε.Μπ. Τσιγαρίδα – Δ. Μανταζή, «Ανασκαφική έρευνα στην περιοχή της Ν. Σκιώνης Χαλκιδικής – 2003», *ΑΕΜΘ* 17, 369-78.

Τσιγαρίδα – Τσολάκης 2004

Ε.Μπ. Τσιγαρίδα – Σ. Τσολάκης, «Ανασκαφή στη Σάνη της Ακτής», *ΑΕΜΘ* 18, 191-7.

Τσιγαρίδα – Χαντάντ 1993

Ε.Μπ. Τσιγαρίδα – Ν. Χαντάντ, «Ανασκαφική έρευνα στη Βεργίνα 1993. Ελληνιστικό σπίτι με εξώστη», *ΑΕΜΘ* 7, 69-76.

Τσιλιπάκου 2010

Α.Δ. Τσιλιπάκου, «Μεταβυζαντινοί ναοί της Επισκοπής Καμπανίας, μάρτυρες Ιστορίας και Πολιτισμού», στο: ΙΣΤ' Παύλεια, Ημερίδα Τοπικής Ιστορίας και Λαογραφίας. Ο Θεσμός της Εκκλησίας στο Ρουμλούκι, Αλεξάνδρεια, 21 Ιουνίου 2010 (υπ.έκδ.).

Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1989

Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, «Τάφοι κλασικών χρόνων στην Επανωμή», *ΑΕΜΘ* 3, 319-29.

Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1992

Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, «Ταφικός τύμβος στον Αγ. Αθανάσιο Θεσσαλονίκης: Νέα ανασκαφικά στοιχεία», *ΑΕΜΘ* 6, 369-82.

Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1993α

Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, «Ταφικός τύμβος στον Άγιο Αθανάσιο Θεσσαλονίκης: Η ολοκλήρωση της έρευνας», *ΑΕΜΘ* 7, 251-64.

Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1993β

Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, «ΙΣΤ' ΕΠΚΑ. Αγ. Αθανάσιος», *ΑΔ* 48, Β' 2, Χρονικά, 334-6.

Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1994

Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, «Σύνολα κεραμικής από το ελληνιστικό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης (Πίν. 38-42)», Γ' *ΕπΣΕΚ*, 80-9.

Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2000

Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, «'Λάρνακ' ἐς ἀργυρέην ...' (Ιλ. Σ, 413)», στο: *Μύρτος*, 543-75.

Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005

Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, Μακεδονικοί τάφοι στον Φοίνικα και στον Άγιο Αθανάσιο Θεσσαλονίκης, Αθήνα.

Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2009

Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, «Φοίνικας 2005. Η μαρτυρία του κιβωτιόσχημου τάφου 4», στο: *Κερμάτια*, 251-9.

Τσιραμπίδης 1996

Α. Τσιραμπίδης, Τα ελληνικά μάρμαρα και άλλα διακοσμητικά πετρώματα, Θεσσαλονίκη.

Τσούγγαρης 1998

Χ. Τσούγγαρης, Γκρίζα κεραμική από το αρχαϊκό νεκροταφείο Θέρμης Θεσσαλονίκης (αδημ. μεταπτ. εργ. – Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη.

Τσούγγαρης 2005-2006

Χ. Τσούγγαρης, «Κανθαροειδείς κοτύλες και εξάλειπτρα από το αρχαίο νεκροταφείο Θέρμης Νομού Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* 35, 1-38.

Τσούγγαρης 2009

Χ. Τσούγγαρης, «Παιονική ασπίδα», στο: *Κερμάτια*, Β', 579-89.

Χαβέλα 2004

Κ. Χαβέλα, «Τεφρόχρωμη Τροχήλατη Κεραμική της Εποχής του Σιδήρου από την Τούμπα Θεσσαλονίκης» στο: *Αιγαίο*, 329-38.

Χαβέλα 2006

Κ. Χαβέλα, Η χωροχρονική διάσταση του αρχαίου πολισματος στην Τούμπα Θεσσαλονίκης. Η κεραμική ως πιλότος ερμηνείας (αδημ. διδ. διατρ. – Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη.

Χατζηνικολάου 2011

Κ.Γ. Χατζηνικολάου, Οι λατρείες των θεών και των Ηρώων στην Άνω Μακεδονία κατά την αρχαιότητα: Ελίμεια, Εορδαία, Ορεστίδα, Λυγκηστίδα, Θεσσαλονίκη.

Χατζής 2008

Ν. Χατζής, Κεραμική γεωμετρικών χρόνων από τον αρχαίο οικισμό στο Καραμπουρνάκι. Μια μελέτη των κατώτερων στρωμάτων της τομής 23-13α (αδημ. μεταπτ. εργ. – Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη.

Χατζόπουλος 1990

Μ.Β. Χατζόπουλος, «Χώρα και κώμες της Βέροιας», στο: *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, 57-67.

Χατζόπουλος 2008

Μ.Β. Χατζόπουλος, «Οι επιγραφές της Ηράκλειας της Μυγδονικής (Άγιος Αθανάσιος – Γέφυρα) μεταξύ αρχαιολογίας και αρχαιοκαπηλίας», στο: *Ηλ. Σβέρκος* (εκδ.), *Πρακτικά Β' Πανελληνίου Συνεδρίου Επιγραφικής* (Θεσσαλονίκη, 24-25 Νοεμβρίου 2001), Θεσσαλονίκη, 237-53.

Χατζόπουλος – Λουκοπούλου 1992

Μ.Β. Χατζόπουλος – Α.Δ. Λουκοπούλου, *Φίλιππος Βασιλεύς Μακεδόνων*, Αθήνα.

Χιονίδης 1960

Γ.Χ. Χιονίδης, *Ιστορία της Βέροιας* (της πόλεως και της περιοχής), Α', Η Βέροια επί Μακεδόνων, Η Βέροια επί Ρωμαίων, Βέροια.

Χιονίδης 1970

Γ.Χ. Χιονίδης, *Ιστορία της Βέροιας* (της πόλεως και της περιοχής), Β'. Βυζαντινοί χρόνοι, Βέροια.

Χονδρογιάννη-Μετόκη 2009

Α. Χονδρογιάννη-Μετόκη, «Αλιάκμων 1985-2005. Η αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου (κοιλάδα μέσου ρου Αλιάκμονα), αποτελέσματα και προοπτικές», στο: *ΑΕΜΘ 20 χρόνια*, 449-62.

Χοχλιούρος 2005

Σ. Χοχλιούρος, Χλωριδική και φυτοκοινωνιολογική έρευνα του όρους Βερμίου – Οικολογική προσέγγιση (αδημ. διδ. διατρ. – Τμήμα Βιολογίας Πανεπ. Πατρών), Πάτρα.

Χριστοδούλου 2000

Π. Χριστοδούλου, Ελληνιστική ζωφόρος στο Δίον με ανάγλυφες παραστάσεις όπλων (αδημ. διδ. διατρ. – Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη.

Χρυσοστόμου 1991

Α. Χρυσοστόμου, «Νεκροταφείο της Εποχής Σιδήρου στην Αγροσυκιά Γιαννιτσών», *ΑΕΜΘ* 5, 127-36.

Χρυσοστόμου 1996

Α. Χρυσοστόμου, «Η Έδεσσα στα ανασκαφικά ευρήματα της τελευταίας δεκαετίας», *ΑΕΜΘ* 10Α, 173-86.

Χρυσοστόμου 1996/7

Α. Χρυσοστόμου, «Στοιχεία καθημερινής ζωής και λαϊκής λατρείας από την Πέλλα των ελληνιστικών χρόνων. Η σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο Γεωργίου Παππά», *ΑΔ* 51/52, Α', Μελέτες, 197-230.

Χρυσοστόμου 1998

Α. Χρυσοστόμου, «Ταφικά ευρήματα από τον αρχαίο οικισμό στη Νέα Ζωή Ν. Πέλλας», στο: *Μνείας Χάριν*, 317-28.

Χρυσοστόμου 2000

Α. Χρυσοστόμου, Αρχαία Έδεσσα: Τα νεκροταφεία (αδημ. διδ. διατρ. – Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη.

Χρυσοστόμου 2008α

Α. Χρυσοστόμου, «Αγροτικές εγκαταστάσεις στη νότια παράκλιση της Έδεσσας», στο: *ΕΟΦΘ*, 89-101.

Χρυσοστόμου 2008β

Α. Χρυσοστόμου, «Έδεσσα 2007-08. Στα τρίστρατα της Νότιας Παράκλισης», στο: *ΕΟΦΘ*, 105-23.

Χρυσοστόμου – Χρυσοστόμου Π. 2000

Α. Χρυσοστόμου – Π. Χρυσοστόμου, «Τα νεκροταφεία του Αρχοντικού Γιαννιτσών», *ΑΕΜΘ* 14, 473-85.

Χρυσοστόμου – Χρυσοστόμου Π. 2001

Α. Χρυσοστόμου – Π. Χρυσοστόμου, «Ανασκαφή στη δυτική νεκρόπολη του Αρχοντικού Πέλλας», *ΑΕΜΘ* 15, 477-88.

Χρυσοστόμου – Χρυσοστόμου Π. 2002

Α. Χρυσοστόμου – Π. Χρυσοστόμου, «Ανασκαφή στη δυτική νεκρόπολη του Αρχοντικού Πέλλας κατά το 2002», *ΑΕΜΘ* 16, 465-78.

Χρυσοστόμου – Χρυσοστόμου Π. 2003α

Α. Χρυσοστόμου – Π. Χρυσοστόμου, «Δυτική νεκρόπολη του Αρχοντικού Πέλλας: συστάδα τάφων αριστοκρατικής οικογένειας των αρχαϊκών χρόνων», *ΑΕΜΘ* 17, 505-56.

Χρυσοστόμου – Χρυσοστόμου Π. 2003β

Α. Χρυσοστόμου – Π. Χρυσοστόμου «Γυναικείες ταφές των αρχαϊκών χρόνων στη δυτική νεκρόπολη του Αρχοντικού Πέλλας», στο: Ε. Τσιομπανούδη (εκδ.), Γνωριμία με τη Γη του Αλεξάνδρου, Πρακτικά Επιστημονικής Διημερίδας, Θεσσαλονίκη 15-16 Ιουνίου 2002, 81-99.

Χρυσοστόμου – Χρυσοστόμου Π. 2004

Α. Χρυσοστόμου – Π. Χρυσοστόμου, «Ανασκαφή στη δυτική νεκρόπολη του Αρχοντικού κατά το 2004», *ΑΕΜΘ* 18, 561-72.

Χρυσοστόμου – Χρυσοστόμου Π. 2005α

Α. Χρυσοστόμου – Π. Χρυσοστόμου, «Ανασκαφή στη δυτική νεκρόπολη του Αρχοντικού Πέλλας κατά το 2005», *ΑΕΜΘ* 19, 435-47.

Χρυσοστόμου – Χρυσοστόμου Π. 2005β

Α. Χρυσοστόμου – Π. Χρυσοστόμου, «Κεραμική ύστερων κλασικών πρώιμων ελληνιστικών χρόνων από τη Δυτική Νεκρόπολη του αρχαίου οικισμού στο Αρχοντικό Πέλλας», στο: *Ζ' ΕπΣΕΚ* (υπ.έκδ.).

Χρυσοστόμου – Χρυσοστόμου Π. 2006

Α. Χρυσοστόμου – Π. Χρυσοστόμου, «Σωστική ανασκαφή στο δυτικό νεκροταφείο του Αρχοντικού Πέλλας κατά το 2006», *ΑΕΜΘ* 20, 703-12.

Χρυσοστόμου – Χρυσοστόμου Π. 2007α

Α. Χρυσοστόμου – Π. Χρυσοστόμου, «Τάφοι πολεμιστών των αρχαϊκών χρόνων από τη δυτική νεκρόπολη του Αρχοντικού Πέλλας», στο: *Αρχαία Μακεδονία VI*, Θεσσαλονίκη, 113-32.

Χρυσοστόμου – Χρυσοστόμου Π. 2007β

Α. Χρυσοστόμου – Π. Χρυσοστόμου, «Ανασκαφή στο δυτικό νεκροταφείο του Αρχοντικού Πέλλας κατά το 2007: Η ταφική συστάδα του πολεμιστή με τη χρυσή μάσκα και άλλες ταφικές συστάδες», *AEMΘ* 21, 83-90.

Χρυσοστόμου – Χρυσοστόμου Π. 2008

Α. Χρυσοστόμου – Π. Χρυσοστόμου, «Σωστική ανασκαφή στο Δυτικό νεκροταφείο του αρχαίου οικισμού στο Αρχοντικό Πέλλας κατά το 2008», *AEMΘ* 22, 119-28.

Χρυσοστόμου – Χρυσοστόμου Π. 2009α

Α. Χρυσοστόμου – Π. Χρυσοστόμου, «Τα νεκροταφεία του αρχαίου οικισμού στο Αρχοντικό Πέλλας», στο: *AEMΘ* 20 χρόνια, 477-89.

Χρυσοστόμου – Χρυσοστόμου Π. 2009β

Α. Χρυσοστόμου – Π. Χρυσοστόμου, «Δυτικό νεκροταφείο του αρχαίου οικισμού στο Αρχοντικό Πέλλας: η σωστική ανασκαφική έρευνα του 2009», *AEMΘ* 23 (υπ.έκδ.).

Χρυσοστόμου – Χρυσοστόμου Π. 2009γ

Α. Χρυσοστόμου – Π. Χρυσοστόμου, «Πήλινα και φαγεντιανά πλαστικά αγγεία και ειδώλια των αρχαϊκών χρόνων από το Δυτικό Νεκροταφείο του Αρχοντικού Πέλλας», στο: *Μνήμη Η. Ζερβουδάκη* (υπ.έκδ.).

Χρυσοστόμου Ε. 2009

Ε. Χρυσοστόμου, «Σιδερένια ομοιώματα αγροτικών αμαξών σε αρχαϊκούς τάφους του δυτικού νεκροταφείου Αρχοντικού Πέλλας», στο: Δ. Ιγνατιάδου (εκδ.), Σίδηρος, Ημερίδα Συντήρησης ΑΜΘ 2008, Θεσσαλονίκη, 115-24.

Χρυσοστόμου Π. 1989

Π. Χρυσοστόμου, «Η λατρεία της Συρίας Θεάς (Αταργάτιδος) στη Δυτική Μακεδονία», *AEMΘ* 3, 103-17.

Χρυσοστόμου Π. 1990

Π. Χρυσοστόμου, «Η τοπογραφία της βόρειας Βοττιαίας: Η Πέλλα, η αποικία της Πέλλας και οι χώρες τους», στο: *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, 205-38.

Χρυσοστόμου Π. 1989-1991

Π. Χρυσοστόμου, «Η λατρεία του Δία ως καιρικού θεού στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία», *ΑΔ* 44-46, Α', Μελέτες, 21-72.

Χρυσοστόμου Π. 1992

Π. Χρυσοστόμου, «Ο Μακεδονικός τάφος Β' της Πέλλας», *AEMΘ* 6, 137-49.

Χρυσοστόμου Π. 1995α

Π. Χρυσοστόμου, «Ανασκαφή στη ρωμαϊκή και βυζαντινή Πέλλα», *AEMΘ* 9, 117-36.

Χρυσοστόμου Π. 1995β

Π. Χρυσοστόμου, «Ανασκαφικές έρευνες στους τύμβους της Πέλλας κατά το 1995», *AEMΘ* 9, 143-54.

Χρυσοστόμου Π. 1996α

Π. Χρυσοστόμου, «Το ανάκτορο της Πέλλας», *AEMΘ* 10Α, 105-42.

Χρυσοστόμου Π. 1996β

Π. Χρυσοστόμου, «ΙΖ' ΕΠΚΑ. Συνοικισμός Πενταπλάτανου», *ΑΔ* 51, Β' 2, Χρονικά, 514, πίν. 143γ.

Χρυσοστόμου Π. 1997

Π. Χρυσοστόμου, «Ιστορική τοπογραφία της βόρειας Βοττιαίας», στο: *Αφιέρωμα στον Ν.Γ.Λ. Hammond*, 491-507.

Χρυσοστόμου Π. 2001

Π. Χρυσοστόμου, «Παρατηρήσεις σε παλαιές και νέες επιγραφές από την Κεντρική Μακεδονία (Βόρεια Βοττιαία)», στο: *Μνήμη Δ. Κανατσούλη*, Θεσσαλονίκη, 171-206.

Χρυσοστόμου 2003

Π. Χρυσοστόμου, «Η ρωμαϊκή αποικία της Πέλλας», στο: *Λιλιμπάκη-Ακαμάτη – Ακαμάτης 2004*, 92-7.

Χρυσοστόμου Π. 2006

Π. Χρυσοστόμου, «Σωστική ανασκαφή στο δυτικό Νεκροταφείο της Πέλλας κατά το 2006: οι ελληνιστικοί τάφοι», *ΑΕΜΘ* 20, 641-57.

Χρυσοστόμου Π. 2008

Π. Χρυσοστόμου, «Σωστική ανασκαφή στο Δυτικό νεκροταφείο της Πέλλας κατά το 2006: Οι ελληνιστικοί τάφοι», στο: *ΕΟΘΦ*, 51-69.

Χρυσοστόμου Π. 2009

Π. Χρυσοστόμου, «ΔΟΛΟΣ ΗΟ ΚΑΛΙΟΣ-ΚΑΛΙΟΣ ΕΜΙ ΤΗΣ ΔΟΛΙΟ. Δύο ενεπίγραφοι κάνθαροι των αρχαϊκών χρόνων από τη Μακεδονία», στο: *Κερμάτια*, Β', 417-25.

Χρυσοστόμου Π. – Ζαρογιάννης 2005

Π. Χρυσοστόμου – Α. Ζαρογιάννης, «Μεσιανό Γιαννιτσών: ένα νέο νεκροταφείο του οικισμού στο Αρχοντικό Πέλλας», *ΑΕΜΘ* 19, 427-34.

Abadie-Reynal 2003

C. Abadie-Reynal (ed.), *Les céramiques en Anatolie aux époques hellénistique et romaine*, Istanbul-Paris.

Abadie-Reynal 2007

C. Abadie-Reynal, *La céramique romaine d' Argos (fin du IIe siècle av. J. C.-fin du IVe siècle après J-C)*, Paris.

ABV

J.D. Beazley, *Attic Black-figure Vase-Painters*, Oxford 1956.

Acheson – Davis 2005

Ph.E. Acheson – J.L. Davis, «Περιφερειακές μελέτες, αρχαιολογική επιφανειακή έρευνα και αρχαιολογία του τοπίου στην Ελλάδα», στο: Π.Ν. Δουκέλλης (εκδ.), *Το ελληνικό τοπίο. Μελέτες Ιστορικής Γεωγραφίας και Πρόσληψης του τόπου*, Αθήνα, 33-58.

Adams 1983

W.L. Adams, “The dynamics of internal Macedonian politics in the time of Cassander”, in: *Αρχαία Μακεδονία III, Θεσσαλονίκη*, 17-30.

Addenda

T.H. Carpenter – T. Mannack – M. Mendonca, Beazley Addenda. Additional References to ABV, ARV2 & Paralipomena, Oxford 1989.

AE

L' Année épigraphique. Revue des publications épigraphiques, 1 (1888)- .

Agora = *Athenian Agora*.

Akamatis 2009

I.M. Akamatis, “The Pella Archaeological Site Development Project and the Latest Archaeological Findings”, in: R. Einicke *et al.* (eds), *Zurück zum Gegenstand. Festschrift für A. Furtwängler, II, Langenweißbach*, 525-9.

Alcock 1993

S.E. Alcock, *Graecia Capta. The Landscapes of Roman Greece*, Cambridge.

Alcock 1994

S.E. Alcock, “Breaking up the Hellenistic world: survey and society”, in: I. Morris (ed.), *Greece: Ancient Histories and Modern Archaeologies*, Cambridge, 171-90.

Alcock – Cherry – Davis 1994

S.E. Alcock – J.F. Cherry – J.L. Davis, “Intensive Survey, Agricultural Practice, and the Classical Landscape of Greece”, *op.cit.*, 137-70.

Alexandridou 2009

A.-F. Alexandridou, “Offering Trenches and Funerary Ceremonies in the Attic Countryside”, in: T. Fischer-Hansen – B. Poulsen (eds), *From Artemis to Diana: the Goddess of man and beast, Revised versions of papers presented at a conference held at University of Copenhagen in March 2005 (Acta Hypoborea 12)*, Copenhagen, 497-522.

Allison 1997

R.M. Allison, “Roman Households: an archaeological perspective”, in: H.M. Parkins (ed.), *Roman Urbanism*, London, 112-46.

Almar 1990

K.P. Almar, *Inscriptiones Latinae. Eine illustrierte Einführung in die lateinische Epigraphik*, Odense.

Alroth 1987

B. Alroth, “Visiting Gods – Who and Why?”, in: T. Linders – G.C. Nordquist (eds), *Gifts to the Gods: Proceedings of the Uppsala Symposium 1985*, Uppsala, 9-19.

Alzinger – Bammer 1971

W. Alzinger – A. Bammer, Das Monument des C. Memmius, *FiE* 7, Wien.

Amandry 1963

P. Amandry, Collection Hélène Stathatos, III. Objets antiques et byzantins, Strasbourg.

Amandry 1984

P. Amandry, “Os et coquilles”, in: *L’Antre Corycien (BCH Suppl. 9)*, Paris, 347-80.

Amyx 1988

D.A. Amyx, *Corinthian Vase Painting of the Archaic Period, I-III*, Berkeley.

Anderson-Stojanovic 1987

V.R. Anderson-Stojanovic, “The Chronology and Function of Ceramic Urgentaria”, *AJA* 91, 105-22.

Anderson-Stojanovic 1992

V.R. Anderson-Stojanovic, *Stobi. The Hellenistic and Roman Pottery*, Princeton.

Andreae 1980

B. Andreae, Die römischen Jagdsarkophage, *ASR* I 2, Berlin.

Andreiomenou 1997

A.K. Andreiomenou, “Observations on the Bronze Jewellery from the Cemetery of Akraiphia”, in: J. L. Bintliff (ed.), *Recent Developments in History and Archaeology, Proceedings of the 6th International Boeotian Conference*, Oxford, 81-134.

Andreou – Kotsakis 1994

S. Andreou – K. Kotsakis, “Prehistoric rural communities in perspective: the Langadas survey project”, in: P.N. Doukellis – L.G. Mendoni (eds), *Structures rurales et sociétés antiques*, Paris, 17-25.

Andronikos 1968

M. Andronikos, Totenkult, *Archeologia Homerica* 3 W, Göttingen.

Antonaccio 2001

C. Antonaccio, “Ethnicity and Colonization”, in: I. Malkin (ed.), *Ancient Perceptions of Greek Ethnicity*, Cambridge, Mass.-London, 112-57.

Archibald 2000

Z.H. Archibald, “Space, Hierarchy, and Community in Archaic and Classical Macedonia, Thessaly, and Thrace”, in: R. Brock – S. Hodkinson (eds), *Alternatives to Athens. Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, Oxford, 212-33.

Archibald 2005

Z.H. Archibald, “Markets and Exchange: The Structure and Scale of Economic Behavior in the Hellenistic Age”, in: Archibald – Davies – Gabrielsen, 2005, 1-26.

Archibald – Davies – Gabrielsen 2005

Z.H. Archibald – J.K. Davies – V. Gabrielsen (eds), *Making, Moving, and Managing. The New World of Ancient Economies 323-31 BC*, Oxford, 233-52.

ARV²

J.D. Beazley, *Attic Red-figure Vase-painters*, Oxford 1963².

Ashton 1998

R.H.J. Ashton, “The Coins of the Macedonian Kings, Lysimachos and Eupolemos in the Museum of Fatiye and Afyon”, in: A. Burnett – U. Wartenberg – R. Witschonke (eds), *Coins of Macedonia and Rome: Essays in honour of Charles Hersch*, London, 19-48.

Athenian Agora

The Athenian Agora. Results of the excavations conducted by the American School at Athens, N.J., 1953- .

Atzaka-Assimakopoulou 1984β

P. Atzaka-Assimakopoulou, "I mosaici pavimentali paleocristiani in Grecia. Contributo allo studio ed alle relazioni tra i laboratori", *Corsi* 31, 13-75.

Austin 1981

M.M. Austin, *The Hellenistic World from Alexander to Roman Conquest*, Cambridge.

Aytaçlar 2004

N. Aytaçlar, "The Early Iron Age at Klazomenai", in: A. Moustaka *et al.* (eds), *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony*, Thessaloniki, 17-41.

Badian 1982

E. Badian, "Greeks and Macedonians", in: B. Barr-Sharrar – E.N. Borza (eds), *Macedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times (Studies in the History of Art 10)*, Washington, 33-51.

Bailey 1975

D.M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum, I: Greek, Hellenistic and Early Roman Lamps*, London.

Baldini Lippolis 2001

I. Baldini Lippolis, *La Domus tardoantica. Forme e Rappresentazioni dello spazio domestico nelle città del Mediterraneo*, Bologna.

Baratte 2009

F. Baratte, "La chasse dans l'iconographie des sarcophages", in: Trinquier – Vendries 2009, 53-64.

Barbert 1990

A. Barbert, "La représentation des gladiateurs dans la peinture murale romaine", in: C. Domerque – C. Landes – J.-M. Pailler (eds), *Spectacula I. Gladiateurs et amphitheatres. Actes du colloque tenu Toulouse et Lattes mai 1987 (Bibliothèque de l'Ecole des Hautes Etudes 238)*, Toulouse-Lattes, 69-74.

Barr-Sharrar 1987

B. Barr-Sharrar, *Hellenistic and Early Imperial Decorative Busts*, Mainz a.Rh.

Barr-Sharrar 2008

B. Barr-Sharrar, *The Derveni Krater: Masterpiece of Classical Greek Metalwork (Ancient Art and Architecture in Context 1)*, Princeton.

Barr-Sharrar – Borza 1982

B. Barr-Sharrar – E.N. Borza (eds), *Macedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times*, Washington.

Barth 1969

F. Barth, "Introduction", in: *id.* (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, Boston.

Beazley 1931

J. D. Beazley, *Der Pan Maler*, Berlin.

Beazley 1956

J. D. Beazley, *Attic Black-figure Vase Painters*, Oxford².

Beazley 1963

J. D. Beazley, *Attic Red-figure Vase Painters*, Oxford.

Beazley 2003

J.D. Beazley, *Η εξέλιξη του μελανόμορφου ρυθμού (ελλ. μτφρ. Η. Ανδρεάδη)*, Αθήνα.

Bell 1981

M. Bell, *Morgantina Studies I. The Terracottas*, Princeton.

Bengtson 1981

H. Bengtson, Kaiser Augustus. Sein Leben und seine Zeit, München.

Béquignon 1935

Y. Béquignon, "Études thessaliennes", *BCH* 59, 514-9.

Bérard 1970

C. Bérard, L'Hérôon à la porte de l'ouest. *Eretria* III, Berne.

Bérard 1974

C. Bérard, Anodoi: Essai sur l'imagerie des passages chthoniens, Neuchâtel.

Bergemann 1990

J. Bergemann, Römische Reiterstatuen. Ehrendenkmäler im öffentlichen Bereich, Mainz a.Rh.

Bergmann 1999

B. Bergmann, "Introduction: The Art of Ancient Spectacle", in: B. Bergmann – Chr. Kondoleon (eds), *The Art of Ancient Spectacle*, New Haven-London, 9-35.

Bernabé 2004

A. Bernabé, *Poetae epici graeci testimonia et fragmenta. Pars II. Orphicorum et orphicis similium testimonia et fragmenta*, fasc. 1, Monachii et Lipsiae.

Bernabé 2005

A. Bernabé, *op.cit.*, fasc. 2.

Bernabé 2007

A. Bernabé, *op.cit.*, fasc. 3.

Bernabé – Jiménez San Cristóbal 2007

A. Bernabé – A.I. Jiménez San Cristóbal, Instructions for the Netherworld: The Orphic Gold Tablets, with iconographical appendix by R. Olmos and illustrations by S. Olmos, transl. M. Chase (*Religions in the Graeco-Roman World* 162), Leiden.

Bernard 1995

P. Bernard, "Paysages et toponymie dans le Proche-Orient hellénisé", *Τόποι* 5, 382-408.

Berns 2003

Ch. Berns, Untersuchungen zu den Grabbauten der frühen Kaiserzeit in Kleinasien (*Asia Minor Studien* 51), Bonn.

Berve 1926

H. Berve, Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage, München.

Beschaouch 1966

A. Beschauch, "Mosaique de chasse decouverte à Smirat", *CRAI*, 134-57.

Beschi 1969/70

L. Beschi, "Divinità Funerarie Cirenaiche", *ASAtene* 47/48 n.s. 31/32, 315-24.

Beschi 1994α

L. Beschi, «Η ιστορική σημασία του ιερού των Καβείρων στη Λήμνο», στο: Χρ. Μπουλώτης (εκδ.), *Λήμνος Φιλτάτη. Δήμος Μυρηναίων: Πρακτικά του 1^{ου} Συνεδρίου για το Αιγαίο, Μύρινα 21-24 Αυγούστου 1992*, Αθήνα, 65-77.

Beschi 1994β

L. Beschi, «Το ιερό των Καβείρων στη Λήμνο», *Αρχαιολογία* 50, 31-7.

Beschi 2005α

L. Beschi, "La ceramica subgeometrica di Troia VIII e di Lemnos", in: B. Adembri (ed.), *AEIMNE-STOS. Miscellanea di scritti in memoria di Mauro Cristofani (Prospettiva II Suppl.)*, Firenze, 58-63.

Beschi 2005β

L. Beschi, "Libazioni funerarie e ctonie", in: M. Sapelli-Ragni (ed.), *Studi di archaeologia in memoria di Lillian Mercando*, Torino, 31-41.

Beschi 2007

L. Beschi, "Importazioni di ceramica arcaica a Lemno", *ASAtene* 85, 119-80.

Betegh 2004

G. Betegh, *The Derveni Papyrus: Cosmology, Theology, and Interpretation*, Cambridge.

Beyer – von Graeve – Sinn 1976

I. Beyer – V. von Graeve – V. Sinn, "Grabung am Anaktoron von Demetrias", in: V. Miložić – D. Theodoridis (eds), *Demetrias I*, Bonn, 59-73.

Bianco 1990

S. Bianco, *Le necropoli enotrie della Basilicata meridionale*, *BA* 1-2, 7-16.

Bianco 1996

S. Bianco, *Il Museo Nazionale della Siritide. Il territorio di Policoro*, Taranto.

Bianco 1999

S. Bianco, "Gli Enotri delle vallate dell' Agri e del Sini", in: D. Adamesteano (ed.), *Storia della Basilicata, I: L' antichità*, Roma-Bari, 359-90.

Bianco – Tagliente 1985

S. Bianco – M. Tagliente, *Il Museo Nazionale della Siritide di Policoro*, Roma-Bari.

Bianco *et al.* 1996

S. Bianco *et al.*, *Greci, Enotri e Lucani nella Basilicata meridionale*, Napoli.

Bieber 1961

M. Bieber, *The Sculpture of the Hellenistic Age*, New York.

Bielefeld 1968

F. Bielefeld, *Schmuck*, *ArchHom* I. C, Göttingen.

Bignasca 2000

A.M. Bignasca, *I kernoi circolari in Oriente e in occidente: strumenti de culto e immagini cosmiche*, Freiburg-Göttingen.

Bintliff 2000α

J.L. Bintliff, "Landscape Change in Classical Greece: A Review", in: F. Vermeulen – M. De Dapper (eds), *Geoarchaeology of the Landscapes of Classical Antiquity: International Colloquium Ghent, 23-24 October 1998*, *Géoarchéologie des Paysages de l'Antiquité Classique: Colloque International Gand, 23-24 octobre 1998 (BABesch Suppl.)*, Leiden, 49-70.

Bintliff 2000β

J.L. Bintliff, "The concepts of 'site' and 'off-site' archaeology in surface artefact survey", in: M. Pasquinucci – F. Trément, (eds), *Non-Destructive Techniques Applied to Landscape Archaeology (Archaeology of Mediterranean Landscapes 4)*, Oxford, 200-15.

Bintliff 2007

J.L. Bintliff, "Emergent Complexity in Settlement Systems and Urban Transformations", in: U. Fellmeth – P. Guyot – H. Sonnabend (eds), *Historische Geographie der Alten Welt: Grundlagen, Erträge, Perspektiven. Festgabe für Eckart Olshausen aus Anlass seiner Emeritierung (Spudasmata. Studien zur Klassischen Philologie und ihren Grenzgebieten 114)*, Zürich-New York, 43-82.

Bintliff 2008

J.L. Bintliff, "'In Praise of the Ancestors'. Catchment and Territory in Agricultural Landscapes: Revisiting the Birth of a Concept in the Light of Current Research in Landscape Archaeology", in: C. Gallou – M. Georgiadis – G. M. Muskett (eds), *Dioskouroi. Studies presented to W.G. Cavanagh and C.B. Mee on the Anniversary of their 30-year Joint Contribution to Aegean Archaeology (BAR-IS 1889)*, Oxford, 216-27.

Bintliff – Snodgrass 1985

J.L. Bintliff – A.M. Snodgrass, “The Cambridge/Bradford Boeotia Expedition: The First Four Years”, *Journal of Field Archaeology* 12, 123-62.

Blakeway 1935

A. Blakeway, “Demaratus. A study in some aspects of the earliest hellenisation of Latium and Etruria”, *JRS* 25, 129-49.

Blegen *et al.* 1964

Blegen – H. Palmer – R. Young, *Corinth XIII. The North Cemetery*, Princeton.

Blondé – Perreault – Péristéri 1992

F. Blondé – J.Y. Perreault – C. Péristéri, “Un atelier de potier archaïque à Phari (Thasos)”, in : F. Blondé et J.Y. Perreault (eds): *Les ateliers de potiers dans le monde grec aux époques géométrique, archaïque et classique. Actes de la Table Ronde organisée à l'Ecole française d'Athènes, 2 et 3 octobre (BCH Suppl. 23)*, Paris, 24-9.

Blondé *et al.* 1985

F. Blondé – A. Muller – D. Mulliez, “Chronique de fouilles. Thasos”, *BCH* 109, 874-85.

Blondé *et al.* 1987

F. Blondé – A. Muller – D. Mulliez, “Une nouvelle place publique à Thasos”, *RA*, 25-39.

Boardman 1952

J. Boardman, “Pottery from Eretria”, *BSA* 47, 1-48.

Boardman 1956

J. Boardman, “Chian and Naucratis”, *BSA* 51, 55-62.

Boardman 1967

J. Boardman, ‘Excavations in Chios 1952-1955’. *Greek Emporio*, Oxford.

Boardman 1974

J. Boardman, *Athenian Black Figure Vases*, London.

Boardman 1975

J. Boardman, *Athenian Red Figure Vases. The Archaic Period*, Oxford-London.

Boardman 1980

J. Boardman, *The Greeks Overseas. Their Early Colonies and Trade*, London³.

Boardman 1986

J. Boardman, “Archaic Chian Pottery at Naucratis”, in: J. Boardman – C.E. Vaphopoulou-Richardson (eds), *Chios. A Conference at the Homereion in Chios 1984*, Oxford, 251-8.

Boardman – Griffin – Murray 1996

J. Boardman – J. Griffin – O. Murray (εκδ.), *Η Ελλάδα και ο Ελληνιστικός Κόσμος (ελλ. μτφρ.)*, Αθήνα.

Bol 1998

P.C. Bol (ed.), *Forschungen zur Villa Albani. Katalog der antiken Bildwerke*, V, Berlin.

Bol 2004

P.C. Bol (ed.), *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst, II. Klassische Plastik*, Mainz a.Rh.

Bol 2007

P.C. Bol (ed.), *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst, III. Hellenistische Plastik, I, II*, Mainz a.Rh.

Bomgardner 2000

D. Bomgardner, *The Story of the Roman Amphitheatre*, London.

Bomgardner 2009

D. Bomgardner, "The Magerius Mosaic Revised", in: T. Wilmott (ed.), *Roman Amphitheatres and Spectacula: a 21st-Century Perspective*, Papers from an international conference held at Chester, 16-18th February 2007 (BAR-IS 1946), Oxford, 165-83.

Bommelje 1987

S. Bommelje, *Aetolia and the Aetolians: Towards the Interdisciplinary Study of a Greek Region*, Utrecht.

Bosworth 1971

A.B. Bosworth, "Philip II and Upper Macedonia", *CQ* 21, 93-105.

Bouley 2001

E. Bouley, *Jeux Romains*, Paris.

Bouraselis 1982

K. Bouraselis, *Das hellenistische Makedonien und die Ägäis: Forschungen zur Politik des Kassandros und der drei ersten Antigoniden im ägäischen Meer und im Westkleinasien (Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und der Antiken Rechtsgeschichte 73)*, München.

Bourgeois 2007

Br. Bourgeois, "Pratiques artisanales de la couleur", in: Jeammet 2007, 81-9.

Bousquet 1959

J. Bousquet, "Inscriptions des Delphes", *BCH* 83, 152.

Bouzek 1973

J. Bouzek, *Graeco-Macedonian Bronzes*, Praha.

Bouzek 1974

J. Bouzek, *Megarian Bowls*, Anatolian Collection of Charles University, Prag.

Boven 1852

G.F. Boven, *Mount Athos, Thessaly and Epirus*, London.

Bowersock 1965

G.W. Bowersock, *Augustus and the Greek World*, Oxford.

Bowra 1934

C.M. Bowra, "Homeric Words in Cyprus", *JHS* 54, 54-74.

Boyd – Jameson 1981

T.D. Boyd – M.H. Jameson, "Urban and Rural Land Division in Ancient Greece", *Hesperia* 50, 327-42.

Brands – Rutgers 2005

G. Brands – L.V. Rutgers, «Κατοίκηση στην ύστερη αρχαιότητα», στο: W. Hoepfner (εκδ.), *Ιστορία της κατοικίας 5000 π.Χ. – 500 μ.Χ.* (ελλ. μτφ. Η. Τσιριγκάκης), *Θεσσαλονίκη*, 767-826.

Braudel 2005

F. Braudel, *Γραμματική των Πολιτισμών* (ελλ. μτφρ. Α. Αλεξάκης), Αθήνα.

Braun 1998

K. Braun, *Katalog der Antikensammlung des Instituts für klassische Archäologie der Universität des Saarlandes, Möhnesee*.

Brea – Cavalier 1959

B. Brea – M. Cavalier, *Mylai*, Novara.

Brecoulaki 2006

H. Brécoulaki, *La peinture funéraire de Macédoine: Emplois et fonctions de la couleur, IVe-IIe s. av. J.-C., I-II (MEΛETHMATA 48)*, Athènes (summ.: "La peinture funéraire de Macédoine [pl. 5556]", in: Guimier-Sorbets – Hatzopoulos – Morizot 2006, 47-61).

Bremmer 2002

J.N. Bremmer, *The Rise and Fall of the Afterlife. The 1995 Read-Tuckwell Lectures at the University of Bristol*, London.

Brixhe 1996

Cl. Brixhe, *Phonétique et phonologie du grec ancien (BCILL 82)*, Louvain-la-Neuve.

Brixhe – Panayotou 1988

Cl. Brixhe – A. Panayotou, “L’atticisation de la Macédoine: l’une des sources de la koiné”, *Verbum* 11, 245-60.

Brixhe – Panayotou 1992

Cl. Brixhe – A. Panayotou, “Une inscription très courtisée: SEG XXIV 548 (Pella)”, *ZPE* 91, 129-35.

Brocas-Deflassieux 1999

L. Brocas-Deflassieux, *Αρχαία Βέροια. Μελέτη τοπογραφίας, Βέροια*.

Brown 1992

S. Brown, “Death as decoration: scenes from the arena on Roman domestic mosaic”, in: A. Richlin (ed.), *Pornography and Representation in Greece and Rome*, Oxford, 180-211.

Brumfield 1997

A. Brumfield, “Cakes in the Liknon. Votives from the Sanctuary of Demeter and Kore on Acrocorinth”, *Hesperia* 66, 147-72.

Bruneau 1969

Ph. Bruneau, “Prolongements de la technique des mosaïques de galets en Grèce”, *BCH* 93, 308-32.

Brunet 2005

M. Brunet, «Τα αγροτικά τοπία της αρχαίας Ελλάδας», στο: Π.Ν. Δουκέλλης (εκδ.), *Το ελληνικό τοπίο. Μελέτες Ιστορικής Γεωγραφίας και Πρόσληψης του τόπου*, Αθήνα, 79-104.

Brunt 1990

P. A. Brunt, “The Romanization of the Local Ruling Classes in the Roman Empire”, in: *id.* (ed.), *Roman Imperial Themes*, Oxford, 267-81.

Buchner – Ridgway 1993

G. Buchner – D. Ridgway, *Pithekoussai I. La necropolis, tombe 1-723 scavate dal 1952 al 1961*, Roma.

Budde 1953

L. Budde, “Istanbuler Reiterrelief”, *Belleten* 17, 475-82.

Burkert 1985

W. Burkert, *Αρχαία ελληνική θρησκεία* (ελλ. μτφρ. Ν.Π. Μπεζαντάκος – Α. Αβαγιαννού), Αθήνα 1993.

Burkert 1993

W. Burkert, “Bacchic Teletai in the Hellenistic Age”, in: Carpenter – Faraone 1993, 259-75.

Burkert 1994

W. Burkert, *Μυστηριακές λατρείες της αρχαιότητας* (ελλ. μτφρ. Έ. Ματθαίου), Αθήνα.

Burkert 2009

W. Burkert, *Βαβυλών, Μέμφις, Περσέπολις* (ελλ. μτφρ. Π. Κουμούτση), Αθήνα.

Burns 1981

J. Burns, “Boreas and Oreithyia in Greek Vase Painting”, *ŽAnt* 31, 215-25.

Burr-Thompson 1963

D. Burr-Thompson, *Troy: The Terracotta Figurines of the Hellenistic Period*, Princeton.

Byvanck-Quarles van Ufford 1949-51

H.L. Byvanck-Quarles van Ufford, "Le skyphos de Tibère", *BABesch* 24-26, 21-5.

Calcani 1996-1997

G. Calcani, "I tondi adrianei e l'Arco di Costantino", *RIA* 19-20, 175-201.

Calcani 2001

G. Calcani, "Le serie dei tondi da Adriano a Costantino", in: *Confronto* 2001, 78-102.

Callaghan 1978

P.J. Callaghan, "Macedonian Shields, 'Shield Bowls' and Corinth: A Fixed Point in Hellenistic ceramic Chronology?", *AAA* XI.1, 53-60.

Carpenter – Faraone 1993

T.H. Carpenter – C.A. Faraone (eds), *Masks of Dionysus*, Ithaca, N.Y.-London.

Cartledge 1993

P. Cartledge, *The Greeks: A Portrait of Self and Others*, Cambridge (ελλ. μτφρ. Π. Μπουρλάκης, Αθήνα 2002).

Casson 2003

L. Casson, *Το ταξίδι στον αρχαίο κόσμο* (ελλ. μτφρ. Λ. Σταματιάδη), Αθήνα.

Catling 1998

R.W.V. Catling, "The typology of the Protogeometric and Subprotogeometric Pottery from Troia and its Aegean context", *Stud. Troica* 8, 151-87.

CH

Coin Hoards, London 1975-

Chamoux 1953

Fr. Chamoux, *Cyrène sous la monarchie des Battiades*, Paris.

Chang 1992

C. Chang, "The Ethnoarcheology of Pastoral Land Use in the Grevena Province of Greece", in: J. Ros-signol – L.-A. Wandsnider (eds), *Space, Time, and Archaeological Landscapes*, New York, 65-89.

Chang – Koster 1986

C. Chang – H. Koster, "Beyond bones: toward an archaeology of pastoralism", in: M.B. Schiffer (ed.), *Advances in Archaeological Method and Theory* 9, Arizona, 97-148.

Chang – Tourtellotte 1993

C. Chang – P. Tourtellotte, "Ethnoarchaeological Survey of Pastoral Transhumance Sites in the Grevena Region, Greece", *Journal of Field Archaeology* 20.3, 249-64.

Chantraine 1933

P. Chantraine, *La formation des noms en grec ancien*, Collection Linguistique publiée par la SLP – XXXVIII, Paris.

Charneaux 1966

P. Charnoux, "Liste argienne de théarodoques", *BCH* 90, 156-239.

Chatzinikolaou 2010

K.G. Chatzinikolaou, "Zeus Hypsistos – Un dieu d'origine macédonienne ou bien orientale? Remarques sur la redatation de trois reliefs votifs inscrits de la Haute Macédoine", in: M. Dalla Riva – H. Di Giuseppe (eds), *Meetings between Cultures in the Ancient Mediterranean*, Proceedings of the XVIIth International Congress of Classical Archeology, Roma 22-26 sett. 2008 (*Bolletino di Archaeologia on line* I/ volum. Speciale B/B 7/ 7) Roma, 17-21.

Chausson 2006

Fr. Chausson, "Antonin le Pieux, Éphèse et les Parthes", in: Seipel 2006, 33-69.

Cherry – Davis – Mantzourani 1991

J.F. Cherry – J.L. Davis – E. Mantzourani, *Landscape Archaeology as Long-Term History: Northern Keos in the Cycladic Islands from the Earliest Settlement until Modern Times*, Los Angeles.

Chesterman 1974

J. Chesterman, *Classical Terracotta Figures*, London.

Christof 2001

E. Christof, *Das Glück der Stadt. Die Tyche von Antiochia und andere Stadtttychen*, Frankfurt a.M.

Chryssanthaki-Nagle 2006

K. Chryssanthaki-Nagle, “La monnaie funéraire dans les nécropoles de Macédoine”, in: Guimier-Sorbets – Hatzopoulos – Morizot 2006, 89-103.

Classen – Steup 1914

J. Classen – J. Steup. *Thukydides*, II, Berlin⁵.

Clinton 1992

K. Clinton, *Myth and Cult: The Iconography of the Eleusinian Mysteries*, Stokholm.

Coarelli 1996

F. Coarelli, “Commercio delle opera d’ arte in età tardo-republicana”, in: *id.* (ed.), *Revixit Ars. Arte e ideologia a Roma. Dai modelli Ellenistici alla tradizione repubblicana*, Roma, 312-26.

Cole 1993

S.G. Cole, “Voices from Beyond the Grave: Dionysus and the Dead”, in: Carpenter – Faraone 1993, 276-95.

Collignon 1911

M. Collignon, *Les statues funéraires dans l’art grec*, Paris.

Comstock – Vermeule 1976

M.B. Comstock – C.C. Vermeule, *Sculpture in Stone. The Greek, Roman and Etruscan Collections of the Museum of Fine Arts Boston*, Boston.

Confronto 2001

M.L. Confronto *et al.*, *Adriano e Costantino. Le due fasi dell’ arco nella vale del Colosseo*, Milano.

Cooper 2008

C. Cooper, “The riddle of the sphinx: a Protocorinthian vase from Perachora and the sphinx in Corinthian art”, in: D. Kurtz *et al.* (eds), *Essays in classical archaeology for Eleni Hatzivassiliou 1997-2007 (BAR-IS 1796)*, Oxford.

Corinth

Corinth. Results of the Excavations conducted by the American School at Athens, Cambridge, Mass. 1932- .

Cormack 2004

S. Cormack, *The Space of Death in Roman Asia Minor*, Wien.

Couilloud 1974

M.-Th. Couilloud, *Les monuments funéraires de Rhénée (EADélos XXX)*, Paris.

Coulié 1996

A. Coulié, «Το θασιακό εργαστήριο μελανόμορφων αγγείων. Γιατί θασιακό;», *AEMΘ* 10B, 825-34.

Coulié 2000

A. Coulié, “Les vases à reliefs thasiens de l’époque archaïque”, *BCH* 124, 99-160.

Coulié 2002

A. Coulié, *La céramique thasienne à figures noires (EtThas XIX)*, Paris.

Coulié 2008

A. Coulié, "Archiloque et la colonisation de Thasos: L'apport de la céramique", in: Ντ. Κατσωνοπούλου – Ι. Πετρόπουλος – Στ. Κατσαρού (εκδ.), *Ο Αρχίλοχος και η Εποχή του. Πρακτικά Β' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων, Παροιικιά Πάρου, 7-9 Οκτωβρίου 2005*, Αθήνα, 427-47.

Coulston 2009

J. Coulston, "Victory and Defeat in the Roman Arena: The Evidence of Gladiatorial Iconography", in: T. Wilmott (ed.), *Roman Amphitheatres and Spectacula: a 21st-Century Perspective*, Papers from an international conference held at Chester, 16-18th February, 2007 (*BAR-IS 1946*), Oxford, 195-210.

Courby 1922

F. Courby, *Les Vases à reliefs*, Paris 1922.

Cousinery 1831

E. M. Cousinery, *Voyage en Macédoine*, II, Paris.

Cremer 1991

M. Cremer, *Hellenistisch-römische Grabstelen im nordwestlichen Kleinasien, I. Mysien (Asia Minor Studien 4.1)*, Bonn.

Croisille 2005

J.M. Croisille, *La peinture romaine*, Paris.

Croissant 1983

F. Croissant, *Les Protomés féminines archaïques*, I-II, Paris.

Ćurčić 1993

Sl. Ćurčić, "Late Antique Palaces: The meaning of Urban Context", *Ars Orientalis* 23, 67-90.

Curtis 1886

C. G. Curtis, "Ἐπιγραφὰι ἐν Μακεδονίᾳ συλλεγεῖσθαι", *Ο ἐν Κωνσταντινουπόλει ελληνικός φιλολογικός Σύλλογος*, Παρ. ΙΖ', 159-60.

d' Agostino 1970

B. d' Agostino, "Tombe della prima età del ferro a S. Marzano", *MEFRA* 82, 571-604.

Dalongeville – Rougemont 1993

R. Dalongeville – G. Rougemont (eds), *Recherches dans les Cyclades. Résultats des travaux de la RCP 583*, Lyon-Paris.

Davies 2000

J.K. Davies, "A Wholly Non-Aristotelian Universe", in: R. Brock – S. Hodkinson (eds), *Alternatives To Athens. Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, Oxford, 234-58.

Davis 1991

J.L. Davis, "Contributions to a Mediterranean Rural Archaeology. Historical Case Studies from the Ottoman Cyclades", *Journal of Mediterranean Archaeology* 4, 1991, 131-216.

De Caro 1994

St. De Caro, *Il Museo Archeologico nazionale di Napoli*, Napoli.

De Juliis 1985

E.M. De Juliis, *Gli Ori di Taranto in Età Ellenistica*, Milano.

Delacoulonche 1859

A. Delacoulonche, "Mémoire sur le berceau de la puissance macédonienne des bords de l'Haliakmon à ceux de l'Axius", *Archives des missions scientifiques et littéraires* 8, 67-288.

DELG

P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, Paris 1968-1980.

Délos = Exploration Archéologique de Délos

Demakopoulou 1990

K. Demakopoulou (ed.), *Troy, Mycenae, Tiryns, Orchomenos. H. Schliemann: The 100th Anniversary of his Death*, Athens.

Demisch 1977

H. Demisch, *Die Sphinx: Geschichte ihrer Darstellung von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Stuttgart.

Denoyelle – Iozzo 2009

M. Denoyelle – M. Iozzo, *La céramique grecque d'Italie méridionale et de Sicile*, Paris.

Dentzer 1967

J.M. Dentzer, *Les témoignages sur l'histoire de la peinture italique dans la tradition littéraire latine et le problème de la peinture murale en Italie (MEFRA 79)*, Paris.

Deppert-Lippitz 1985

B. Deppert-Lippitz, *Griechischer Goldschmuck*, Mainz a.Rh.

Descamps-Lequime 2007

S. Descamps-Lequime, *La peinture funéraire de Macédoine*, Paris-Milan.

Despini 2009

Aik. Despini, "Gold funerary masks", *AntK* 52, 20-1.

Despinis 2003

G. Despinis, *Hochrelieffriese des 2. Jahrhunderts n. Chr. aus Athen*, München.

Dessene 1960

A. Dessene, "Le Sphinx, d'après l'iconographie jusqu'à l'archaïsme grec", in: O. Eissfeldt *et al.* (eds), *Éléments orientaux dans la religion grecque ancienne. Colloque de Strasbourg 22-24 mai 1958*, Paris.

Detienne 2003

M. Detienne, *The Writing of Orpheus: Greek Myth in Cultural Contact* (engl. transl. J. Lloyd), Baltimore, MD.

Dewailly 2007

M. Dewailly, "Une collection tanagréenne pour Artémis dans le sanctuaire de Claros", in: Jeammet 2007, 133-54.

DGE

Diccionario Griego – Español, ed. Fr. Adrados, Madrid, 1980 -.

Dickie 1995

M.W. Dickie, "The Dionysiac Mysteries in Pella", *ZPE* 109, 81-6.

Dickmann 2005

J.-A. Dickmann, «Η περίπτωση της Πομπηίας: κατοίκηση σε μια μικρή πόλη», στο: W. Hoepfner (εκδ.), *Ιστορία της κατοικίας 5000 π.Χ. – 500 μ.Χ.* (ελλ. μτφρ. Η. Τσιριγκάκης), *Θεσσαλονίκη*, 639-708.

Dion 1990

R. Dion, "La part de la géographie et celle de l'histoire dans l'explication de l'habitat rural du Bassin Parisien", in: *id.* (ed.), *Le paysage et la vigne. Essais de géographie historique*, Paris, 75-149.

Djuknic – Jovanovic 1966

M. Djuknic – B.B. Jovanovic, "Illyrian Princely Tombs in Western Serbia", *Archaeology* 19, 43-51.

Dohan 1942

E.H. Dohan, *Italic Tomb Groups*, Philadelphia.

Dohrn 1960

T. Dohrn, *Die Tyche von Antiochia*, Berlin.

Drougou 2000

St. Drougou, "Krieg und Frieden im Athen des späten 5 Jahrhunderts v. Chr. Die rotfigurige Hydria aus Pella", *MDAI(A)* 115, 147-216.

Drougou 2012

St. Drougou, "Basileia und Agora in den Hauptstädten Makedoniens", in: A. Γιαννικουρή (εχδ.), *Η Αγορά στη Μεσόγειο από τους ομηρικούς έως τους ρωμαϊκούς χρόνους*, Κως 14-17/4/2011, Ρόδος, 255-67.

Drougou – Touratsoglou 1991

St. Drougou – I. Touratsoglou, "Hellenistische Keramik aus Makedonien", *AntK* 34.1, 13-27.

Drougou – Touratsoglou 2011

St. Drougou – I. Touratsoglou, *Die hellenistische Keramik außer Makedonien*, Berichte eines Kongresses, Köln (in pr.).

Dubois 2000

L. Dubois, "Hippolytos and Lysippos: Remarks on some Compounds in 'Ἴππο-, -ἵππος", in: S. Hornblower – E. Matthews (eds), *Greek Personal Names. Their Value as Evidence (Proceedings of the British Academy 104)*, Oxford, 41-52.

Duchesne – Bayet 1876

L. Duchesne – Ch. Bayet, *Mémoire sur une mission du Mont Athos*, Paris.

Dunbanbin 1978

K. Dunbanbin, *The Mosaics of Roman North Africa. Studies in Iconography and Patronage*, Oxford.

Durugönül 1989

S. Durugönül, *Die Felsreliefs im Rauhen Kilikien (BAR-IS 511)*, Oxford.

Dyggve 1958

E. Dyggve, *La région palatiale de Thessalonique*, Acta Congressus Madvigiani, Proceedings of the Second International Congress of Classical Studies, I, Copenhagen, 353-65.

Dyggve – Poulsen – Rhomaios 1934

E. Dyggve – Fr. Poulsen – K. Rhomaios, *Das Heroon von Kalydon*, Levin-Munksgaard.

EADélos

Exploration Archéologique de Délos, faites par l'Ecole française d'Athènes, Paris 1909- .

EBGR

A. Chaniotis *et al.*, "Epigraphic Bulletin for Greek Religion 1987", *Kernos* 4 (1991).

Edmonds 1999

R.G. Edmonds III, "Tearing Apart the Zagreus Myth: A Few Disparaging Remarks on Orphism and Original Sin", *ClAnt* 18, 35-73.

Edmonds 2004

R.G. Edmonds III, *Myths of the Underworld Journey: Plato, Aristophanes, and the 'Orphic' Gold Tablets*, Cambridge.

Edmonds 2011

R.G. Edmonds III (ed.), *Further Along the Path: Recent Approaches to the 'Orphic' Gold Tablets*, Cambridge.

Edwards 1975

E. Edwards, *Corinth VII. Hellenistic Pottery*, Princeton.

Ehrhardt 1973

C. Ehrhardt, "The Coins of Cassander", *JNFA* 2, 25-32.

Ekroth 2001

G. Ekroth, "Altars on attic vases: the identification of *bomos* and *eschara*", in: C. Scheffer (ed.), *Ceramics in context. Proceedings of the Internordic Colloquium on Ancient Pottery-Stockholm 1997*, 115-26.

Elias 1969

N. Elias, *Die Höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königtums (Soziologie und Geschichtswissenschaft. Soziologische Texte 54.4)*, Neuwied-Berlin.

Ellis 1988

S.P. Ellis, "The End of the Roman House", *AJA* 92, 565-76.

Ellis 1992

J.R. Ellis, «Μακεδονία του Φιλίππου», στο: Χατζόπουλος – Λουκόπουλος 1992, 146-65.

Erbse 1975

H. Erbse, *Studia Graeca in Homeri Iliadem*, IV, Berlin.

Erickson 2010

B. Erickson, "Roussa Ekklesia, Part 2: Lamps, Drinking Vessels and Kernoï", *AJA* 114, 217-52.

Fabrizius 1999

J. Fabricius, *Die hellenistischen Totenmahlreliefs. Grabpräsentation und Wertvorstellungen in ostgriechischen Städten*, München.

Feissel – Sève 1979

D. Feissel – M. Sève, "La Chalcidique vue par Ch. Avezou (avril-mai 1914)", *BCH* 103, 229-326.

Filow 1927

B. Filow, *Die archaische Nekropole von Trebenischte am Ochrida-See*, Berlin-Leipzig.

Filow 1934

B. Filow, *Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien*, Sofia.

Fiorentini 1983

G. Fiorentini, "Gela Protoarcaica", *ASAtene* 61, 71-3.

Fittschen 1999

K. Fittschen, *Prinzenbildnisse antoninischer Zeit*, Mainz a.Rh.

Fittschen 2006

K. Fittschen, "Die Porträts am sogenannten Parthermonument", in: Seipel 2006, 71-87.

Fleischer 1984

LIMC II (Zürich – München), s.v. 'Artemis: Ephesia', coll. 755-763 (R. Fleischer).

Fol – Lichardus 1988

A. Fol – J. Lichardus (eds), *Macht, Herrschaft und Gold. Das Gräberfeld von Varna. Catalogue for the exhibition at Saarbrücken*, Saarbrücken.

Follmann 1968

A.-B. Follmann, *Der Pan-Maler*, Bonn.

Forbes 1995

H. Forbes, "The identification of pastoralist sites within the context of estate-based agriculture in Ancient Greece. Beyond the 'Transhumance versus Agro-pastoralism' Debate", *BSA* 90, 325-38.

Foti – Pugliese Carratelli 1974

G. Foti – G. Pugliese Carratelli, "Un sepolcro di Hipponion e un nuovo testo orfico", *PP* 29, 91-126.

Fox 1996

L. Fox, «Ελληνιστικός πολιτισμός και λογοτεχνία», στο J. Boardmann – J. Griffin – O. Murray (εκδ.), *Η Ελλάδα και ο Ελληνιστικός κόσμος* (ελλ. μτφρ. Α. Τσοτσρού-Μύστακα), Αθήνα (Oxford 1986), 487-527.

Franke 1958

P.R. Franke, "Θεσσαλικά. Zwei signierte Werke des Bildhauers Euandros", *RhM* 101, 336-7.

Frantz – Thompson – Traulos 1969

A. Frantz – H.A. Thompson – J. Traulos, "The Temple of Apollo Pythios on Sikinos", *AJA* 73, 397-422.

Fredericksmeyer 1966

A.C. Fredericksmeyer, "The Ancient Rites of Alexander the Great", *CPh* 61, 179-84.

Frenz 1977

H.G. Frenz, *Untersuchungen zu den frühen römischen Grabreliefs*, Frankfurt a.M.

Frézouls 1977

Ed. Frézouls, "La toponymie de l'Orient syrien et l'apport des éléments macédoniens", in: T. Fahd et al. (eds), *La toponymie antique. Actes du Colloque de Strasbourg, 12-14 juin 1975 (Travaux du centre de recherche sur le Proche-orient et la Grèce antiques 4)*, Leyden.

Friesen 1993

S.J. Friesen, *Twice Neokoros. Ephesus, Asia and the Cult of the Flavian Imperial Family*, Leiden-New York-Köln.

Fuchs 2009

M. Fuchs, "Zur Historizität des Parthermonuments von Ephesos", *JdI* 124, 347-78.

Fuchs W. 1969

W. Fuchs, *Die Skulptur der Griechen*, München.

Furtwängler 1993

A. Furtwängler, "Zur Geldpolitik Philipps II. und der Antigoniden", in: *Αρχαία Μακεδονία* V.1, Θεσσαλονίκη, 459-70.

Futrell 1997

A. Futrell, *Blood in the Arena*, London.

Gaebler 1935

H. Gaebler, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, III, Berlin.

Gaertringen von – Wilski 1904

H. von Gaertringen – P. Wilski, *Thera, III. Stadtgeschichte von Thera*, Berlin.

Galinsky 1996

K. Galinsky, *Augustan Culture. An Interpretative Introduction*, Princeton.

García Ramón 2007

J.-L. García Ramón, "Thessalian Personal Names and the Greek Lexicon", in: E. Matthews (ed.), *Old and New Worlds in Greek Onomastics (Proceedings of the British Academy 148)*, Oxford, 29-67.

Gardthausen 1964

V. Gardthausen, *Augustus und seine Zeit*, I-II, Stuttgart.

Garlan 1965

Y. Garlan, "Sondage Tokatlis G. Daux", *BCH* 89, 935-48.

Garraffori – Funari 2009

R. Garraffori – P. Funari, "Reading Pompeii's Walls, A Social Archaeological Approach to Gladiatorial Graffiti", in: T. Wilmott (ed.), *Roman Amphitheatres and Spectacula: a 21st Century Perspective*, Papers from an international conference held at Chester, 16-18th February, 2007 (*BAR-IS 1946*), Oxford, 185-91.

Gauthier 1989

Ph. Gauthier, *Nouvelles inscriptions de Sardis II*, Genève.

Gauthier – Hatzopoulos 1993

Ph. Gauthier – M.B. Hatzopoulos, La loi gymnasiarchique de Béroia (*ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 16), Athènes.

Gautier 1993

J. Gautier, “‘Les Cyclades antiques’. Caractérisation de centres de productions céramiques par microscopie optique”, in: Dalongeville – Rougemont 1993, 167-204.

Gehrke 2000

J. Gehrke, *Ιστορία του ελληνιστικού κόσμου* (ελλ. μτφρ. Άγγ. Χανιώτης), Αθήνα (München 1991).

Gesell 1976

G.C. Gesell, “The Minoan Snake Tube: A Survey and Catalogue”, *AJA* 80, 247-59.

Geyer 1930

F. Geyer, *Makedonien bis zur Thronbesteigung Philipps*, vol. II. [*HZ* 19], München.

Ghali-Kahil 1960

L. Ghali-Kahil, La céramique grecque (Fouilles 1911-1956) (*EtThas* VII), Paris.

Ghilardi 2007

M. Ghilardi, *Dynamiques spatiales et reconstitutions paléogéographiques de la plaine de Thessalonique (Grèce) à l’Holocène récent* Val de Marne, Paris.

Ghilardi *et al.* 2008

M. Ghilardi – E. Fouache – F. Queyrel – G. Syrides – K. Vouvalidis – S. Kunesch – M. Styllas – S. Stiros, “Human Occupation and Geomorphological Evolution of the Thessaloniki Plain (Greece) Since the Mid Holocene”, *JAS* 35, 111-25.

Gimatidis 2010

St. Gimatidis, *Die Stadt Sindos. Eine Siedlung von der späten Bronze bis zur Klassischen Zeit am Thermaischen Golf in Makedonien* (*Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 26), Rahden/Westfalen.

Gimatidis 2011

St. Gimatidis, “Counting sherds at Sindos: Pottery consumptions and construction of identities in the Iron Age”, in: S. Verdan – Th. Theurillat – A. Knezelmänn-Pfyffer (eds), *Early Iron Age Pottery. A Quantitative Approach. Proceedings of the International Round Table organized by the Swiss School of Archaeology in Greece, Athens November 28-30, 2008* (*BAR-IS* 2254), Oxford, 97-110.

Giovannini 1977

Ad. Giovannini, “Le statut des cités de Macédoine sous les Antigonides”, in: *Αρχαία Μακεδονία II, Θεσσαλονίκη*, 465-72.

Girtzy 2001

M. Girtzy, *Historical Topography of Ancient Macedonia. Cities and other Settlements-sites in the late Classical and Hellenistic Period*, Thessaloniki.

Giuliano 1953-54

A. Giuliano, “Busti Femminili da Palestrina”, *MDAI(R)*, 60/61, 172-83.

Goldman 1950

H. Goldman, *Excavations at Gözlü Kule. Tarsus I*, Princeton.

Golvin – Landes 1990

J.C. Golvin – Chr. Landes, *Amphithéâtres and gladiateurs*, Paris.

Gomme 1956

A.W. Gomme, *A Historical Commentary on Thucydides*, II. Books II-III, Oxford.

Grabow 1998

E. Grabow, *Schlangenbilder in der griechischen schwarzfigurigen Vasenkunst*, Münster.

Graepler 1997

D. Graepler, Tonfiguren im Grab. Fundkontexte hellenistischer Terrakotten aus der Nekropole von Tarent, München.

Graf 1993

F. Graf, "Dionysiac and Orphic Eschatology: New Texts and Old Questions", in: Carpenter – Faraone 1993, 239-58.

Graf – Johnston 2007

F. Graf – S.I. Johnston, Ritual Texts for the Afterlife: Orpheus and the Bacchic Gold Tablets, London-New York.

Graham 2002

A.J. Graham, "The Colonization of Samothrace", *Hesperia* 71, 231-60.

Greco 1992

G. Greco, Archeologia della Magna Grecia, Bari-Roma.

Greenhalg 1973

P.A.L. Greenhalg, Early Greek warfare: horsemen and chariots in the Homeric and Archaic Ages, Cambridge.

Greenwalt 2007

W.S. Greenwalt, "The Development of Middle Class in Macedonia", in: *Αρχαία Μακεδονία VII, Θεσσαλονίκη*, 87-96.

Gr.Gr

E. Schwyzer, Griechische Grammatik, I. Allgemeiner Teil, Lautlehre, Wortbildung, Flexion, München 1953.

Grimanis *et al.* 1977

A.M. Grimanis – M. Vassilaki-Grimani – M. I. Karayannis, "Instrumental Neutron Activation Analysis of 'Melian' Potsherds", *Journal of Radioanalytical Chemistry* 39, 21-31.

Gropengiesser 1980

H. Gropengiesser, "Ein Achilleus-Becher in Mannheim", in: H.A. Cahn – E. Simon (eds), *Tainia. Festschrift für R. Hampe*, Mainz a.Rh., 307-32.

Gruen 1974

E. Gruen, "The Last Years of Philipp V", *GRBS* 15, 221-46.

Guarducci 1974

M. Guarducci, "Laminette auree orfiche: alcuni problemi", *Epigraphica* 36, 7-32.

Guimier-Sorbets – Hatzopoulos – Morizot 2006

A.-M. Guimier-Sorbets – M. Hatzopoulos – Y. Morizot (eds), Rois, cités, nécropoles: institutions, rites et monuments en Macédoine, actes des colloques de Nanterre, décembre 2002 et d'Athènes, janvier 2004 (*MEΛΕΤΗΜΑΤΑ* 45), Athènes.

Guimier-Sorbets – Morizot 2006

A.-M. Guimier-Sorbets – Y. Morizot, "Construire l'identité du mort: L'architecture funéraire en Macédoine (pl. 45-53)", in: Guimier-Sorbets – Hatzopoulos – Morizot 2006, 117-30.

Guldager Bilde 1996

P. Guldager Bilde, "Moldmade bowls, Centers and peripheries in the Hellenistic world", in: P.G. Bilde *et al.* (eds), Centre and periphery in the Hellenistic world, Aarhus, 192-209.

Günay Tuluk 2001

G. Günay Tuluk, "Hellenistische Reliefbecher im Museum von Ephesos", in: Fr. Krzinger (ed.), Studien zur hellenistischen Keramik in Ephesos, Wien.

Guthrie 1993

W.K.C. Guthrie, Orpheus and Greek Religion: A Study of the Orphic Movement, Princeton, N.J.

Gutsfeld 2000

A. Gutsfeld, "Hadrian als Jäger. Jagd als Mittel kaiserlicher Darstellung", in: Martini 2000, 79-99.

Habicht 1987

Chr. Habicht, Demetrias, V, Bonn.

Hafner 1965

G. Hafner, "Frauen-und Mädchenbilder aus Terracotta im Museo Gregoriano Etrusco", *RhM* 72, 41-61.

Hafner 1980

G. Hafner, "Das Brustbildnis eines Mannes in Berlin", in: R.A. Stucky – I. Jucker (eds), *EIKONES*, Studien zum griechischen und römischen Bildnis. Hans Jucker zum sechzigsten Geburtstag gewidmet (*Antike Kunst*, Beih. 12), Bern, 130-4.

Hajnal 2007

I. Hajnal (ed.), *Die altgriechischen Dialekte. Wesen und Werden. Akten des Kolloquiums Freie Universität Berlin, 19.-22. September 2001. Unter Mitwirkung von B. Stefan herausgegeben (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft 126)*, Innsbruck.

HAL

Hesychii Alexandrini Lexicon, III. Π-Σ, Recensuit et emendavit Peter Allan Hansen (*Sammlung Griechischer und Lateinischer Grammatiker* 11/3), Berlin-New York 2005.

Halfmann 1986

H. Halfmann, *Itinera Principum. Geschichte und Typologie der Kaiserreisen im Römischen Reich*, Stuttgart.

Hall 1997

J.M. Hall, *Ethnic Identity in Greek Antiquity*, Cambridge.

Hall 2002

J.M. Hall, *Hellenicity: Between Ethnicity and Culture*, Chicago.

Hall E. 1989

E. Hall, *Inventing the Barbarian. Greek Self-definition through Tragedy*, Oxford.

Halm-Tisserant 1994

M. Halm-Tisserant, "Les Yeux d'Argos", *AA*, 375-81.

Hammond 1967

N.G.L. Hammond, *Epirus*, Oxford.

Hammond 1972

N.G.L Hammond, *A History of Macedonia, I*, Oxford.

Hammond 1982

N.G.L Hammond, «Ίδρυση και εδραίωση του μακεδονικού βασιλείου», στο: Μ.Β. Σακελλαρίου (εκδ.), *Μακεδονία. 4.000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα, 64-80.

Hammond 1989

N.G.L. Hammond, *Alexander the Great*, Cambridge.

Hammond 1989α

N.G.L. Hammond, *The Macedonian State*, Oxford.

Hammond 1994

N.G.L. Hammond, «Ο πνευματικός βίος», στο: Μ.Β. Σακελλαρίου (εκδ.), *Μακεδονία. 4.000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα, 88-91.

Hammond 1995

N.G.L Hammond, *Το θαύμα που δημιούργησε η Μακεδονία*, Αθήνα.

Hammond – Griffith 1979

N.G.L. Hammond – G.T. Griffith, *A History of Macedonia*, II, Oxford (ελλ. μτφρ. Γ. Φωτιάδης, Θεσσαλονίκη 1995).

Hammond – Walbank 1988

N.G.L. Hammond – F.W. Walbank, *A History of Macedonia*, III, Oxford. (ελλ. μτφρ. Θ. Γεωργιάδης, Θεσσαλονίκη 1995).

Hannestadt 2001

L. Hannestadt, “Greek Pottery and Greek Identity”, in: Ch. Scoffer (ed.), *Ceramics in Context: proceedings of the Internordic Colloquium on Ancient Pottery*, held at Stockholm, 13-15 June 1997 (*Acta Universitatis Stockholmiensis/Stockholm Studies in Classical Archaeology* 12), Stockholm, 9-17.

Hansen – Nielsen 2004

M.H. Hansen – T.H. Nielsen (eds), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford.

Hardwick 2001

N. Hardwick, “The Coins”, in: A. Cambitoglou – J. K. Papadopoulos – O. T. Jones (eds), *Torone I. The excavations of 1975, 1976 and 1978 (Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 206-208)*, Αθήνα, 773-83.

Haspel 1936

C.H.E. Haspel, *Attic Black figured Lekythoi*, Paris.

Hasselin Rous – Laugier – Martinez 2009

I. Hasselin Rous – L. Laugier – J.-L. Martinez (eds), *D’Izmir à Smyrne. Découverte d’une cité antique*, Paris.

Hatzopoulos 1986

M.B. Hatzopoulos, “Succession and Regency in Classical Macedonia”, in: *Αρχαία Μακεδονία IV, Θεσσαλονίκη*, 279-92.

Hatzopoulos 1987

M.B. Hatzopoulos, “Strepsa: a reconsideration or new evidence on the road system of Lower Macedonia”, in: *id.* – L.D. Loukopoulou (eds), *Two Studies in Ancient Macedonian Topography (ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 3)*, Athens, 21-60.

Hatzopoulos 1993

M.B. Hatzopoulos, “Epigraphie et villages en Grèce du Nord”, in: A. Calbi – A. Donati – G. Poma (eds), *L’ epigrafia del villaggio*, Faenza, 151-72.

Hatzopoulos 1994

M.B. Hatzopoulos, *Cultes et rites de passage en Macédoine (ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 19)*, Athènes.

Hatzopoulos 1996

M.B. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions under the Kings. I. A Historical and Epigraphic Study (ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 22)*, Athènes-Paris.

Hatzopoulos 1997

M.B. Hatzopoulos, “L’Etat macédonien antique: un nouveau visage”, *CRAI*, 7-25.

Hatzopoulos 2000

M.B. Hatzopoulos, “‘L’histoire par les noms’ in Macedonia”, in: S. Hornblower – E. Matthews (eds), *Greek Personal Names. Their Value as Evidence*, Oxford, 99-117.

Hatzopoulos 2001

M.B. Hatzopoulos, *L’organisation de l’armée macédonienne (ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 30)*, Athènes.

Hatzopoulos 2003

M.B. Hatzopoulos, “Polis, Ethnos and Kingship in Northern Greece”, in: K. Buraselis – K. Zoumboulakis (eds), *The idea of European Community in History*, II, Athens, 51-64.

Hatzopoulos 2004

M.B. Hatzopoulos, "Macedonia", in: Hansen – Nielsen 2004, 794-809.

Hatzopoulos 2005

M.B. Hatzopoulos, "Cités en Macédoine", in: M. Reddé *et al.* (eds), *La naissance de la ville dans l'Antiquité*, Paris, 127-40.

Hatzopoulos 2006

M.B. Hatzopoulos, "De la vie à trépas: Rites de passage, lamelles dionysiaques et tombes macédoniennes (pl. 57)", in: Guimier-Sorbets – Hatzopoulos – Morizot 2006, 131-41.

Hatzopoulos 2007

M.B. Hatzopoulos, "Μακεδονικά παραλειπόμενα: le cheval, le loup et la source", in: *id.* (ed.), *Φωνήs χαρακτήρ ἔθνικός*. Actes du Ve Congrès International de Dialectologie Grecque (Athènes 28-30 septembre 2006) (*ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 52), Athènes, 227-35.

Hatzopoulos 2011

M.B. Hatzopoulos, "A List of Sales from Mieza and the Constitution of Extensive Landed Properties in the Central Macedonian Plan", *Τεκμήρια* 10, 47-69.

Hatzopoulos – Loukopoulou 1987

M.B. Hatzopoulos – L.D. Loukopoulou, Two Studies in Ancient Macedonian Topography (*ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 3), Athènes.

Hatzopoulos – Loukopoulou 1992

M.B. Hatzopoulos – L.D. Loukopoulou, Recherches sur les marches orientales des Téménides, I (*ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 11), Athènes.

Hausmann 1959

V. Hausmann, Hellenistische Reliefbecher aus attischen und böotischen Werkstätten, Stuttgart.

Hayes 1996

J. Hayes, "Recent Work on Roman Imported and Local Pottery from the Athenian Agora and the Isthmian Sanctuary", in: M. Herfort-Koch *et al.* (eds), *Hellenistische und kaiserliche Keramik des östlichen Mittelmeeres Gebietes*, Frankfurt a.M. 1995, Frankfurt a.M., 7-17.

Hayes 2008

J. Hayes, *Roman Pottery. Fine Ware Imports (Athenian Agora XXII)*, Princeton.

Haynes 1975

S. Haynes, "Eine Bronzeattasche in Form eines Frauenkopfes", *RhM* 82, 257-61.

Helly 1992

B. Helly, "Stèles funéraires de Démétrias: Recherches sur la chronologie des remparts et des nécropoles méridionales de la ville", in: *Διεθνές Συνέδριο για την Αρχαία Θεσσαλία, στη μνήμη του Δημήτρη Ρ. Θεοχάρη*, Πρακτικά Βόλος, 29/10-1/11/1987. Αθήνα, 349-65.

Helly 2006

B. Helly, "La Thessalie au 3e siècle av. J.C.", *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας* 2, 339-68.

Helly 2007

B. Helly, "Le dialecte thessalien, un autre modèle de développement", in: Hajnal 2007, 198-200.

Helmann 1994

M.-Ch. Helmann, "La maison grecque: les sources épigraphiques", *Τόποι* 4/1, 131-46.

Hepding 1910

H. Hepding, "Die Arbeiten zu Pergamon 1908-1909, II. Die Inschriften", *MDAI(A)* 35, 401-88.

Hermansen 1982

G. Hermansen, *Ostia. Aspects of Roman City Life*, Edmonton.

Herrmann 1990

J.J. Herrmann, Jr., "Thasos and the Ancient Marble Trade: Evidence from American Museums", in: M. True – J. Podany (eds), *Marble. Art Historical and Scientific Perspectives on Ancient Sculpture*, Symposium Held at the J. Paul Getty Museum, April 28-30, 1988, Malibu, 73-100.

Herrmann 1992

J.J. Herrmann, Jr., "Exportation of dolomitic Marble from Thasos", in: M. Waelkens – N. Herz – L. Moens (eds), *Ancient Stones: Quarrying, Trade and Provenance* [Second Meeting of the Association for the Study of Marble and Other Stones Used in Antiquity, Leuven, October 16-20th, 1990 (*ASMOSIA* 2)], Leuven, 93-9.

Heuß 1962

A. Heuß, "Hellas", in: G. Mann – A. Heuß (eds), *Griechenland. Die hellenistische Welt, Propyläen Weltgeschichte* III, Berlin-Frankfurt a.M.-Wien, 69-400.

Higgins 1967

R.A. Higgins, *Greek Terracottas*, London.

Higgins 1980

R.A. Higgins, *Greek and Roman Jewellery*, London².

Higgins 1986

R.A. Higgins, *Tanagra and the Figurines*, London.

Hochstetter 1984

A. Hochstetter, *Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979. Die handgemachte Keramik, Schichten 19 bis 1* (*Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 3), Berlin.

Hoffmann 1906

O. Hoffmann, *Die Makedonen. Ihre Sprache und ihr Volkstum*, Göttingen.

Holleaux 1933

M. Holleaux, "Une inscription de Séleucie-de-Piérie", *BCH* 57, 6-67.

Holleaux 1938-1968

M. Holleaux, *Etudes d'épigraphie et d'histoire grecque*, I-IV, Paris (1969²).

Hönle – Henze 1981

A. Hönle – A. Henze, *Römische Amphitheater und Stadien, Gladiatorenkämpfe und Circusspiele*, Basel.

Hornblower 1991

S. Hornblower, *A Commentary on Thucydides*, I, Oxford.

Hornblower 2008

S. Hornblower, "Greek Identity in the Archaic and Classical periods", in: K. Zacharia (ed.), *Hellenisms. Culture, Identity, and Ethnicity from Antiquity to Modernity*, Hampshire, 37-58.

Højte 2005

J.M. Højte, *Roman Imperial Statue Bases from Augustus to Commodus* (*Aarhus Studies in Mediterranean Antiquity* 7), Aarhus-Oxford.

Howgego 1995

C. Howgego, *Ancient History from Coins*, London.

Howland 1958

R.I. Howland, *Greek Lamps and Their Survivals* (*Athenian Agora* IV), Princeton.

HPN

F. Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Halle 1917.

Iakov 2010

D. Iakov, "Milk in the Gold Tablets from Pelinna", *Trends in Classics* 2, 64-76.

IC

Inscriptiones Creticae ed. M. Guarducci, opera et consilio Friderici Halbherr collectae, I-IV, Rome 1935-1950.

IG

Inscriptiones Graecae, editio altera, Berolini 1903- .

IGCH

M. Thompson – O. Mørkholm – C.M. Kraay, *An Inventory of Greek Coin Hoards*, N. York 1973.

Ilieva 2007

P. Ilieva, “Thracian-Greek συμβίωσις on the Shore of the Aegean”, in: Α. Ιακωβίδου (εκδ.), *Η Θράκη στον Ελληνο-ρωμαϊκό Κόσμο. Πρακτικά του 10^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Θρακολογίας* (Thrace in the Graeco-Roman world. Proceedings of the 10th International Congress of Thracology), Αθήνα/Athens, 212-26.

Ilieva 2009

P. Ilieva, “‘G 2-3 Ware’ and the non-Greek Populations on the North Aegean Coast. (Some Preliminary Notes on its Distribution Pattern and Contextual Characteristics)”, in: Ζ. Μπόνιας – J.Y. Perreault (εκδ.), *Έλληνες και Θράκες. Έλληνες και Θράκες στην παράλια ζώνη και στην ενδοχώρα της Θράκης στα χρόνια πριν και μετά τον μεγάλο αποικισμό. Πρακτικά του διεθνούς Συμποσίου, Θάσος, 26-27 Σεπτεμβρίου 2008*, Θάσος, 109-21.

Immerwahr 1990

H.R. Immerwahr, *Attic Script. A Survey*, Oxford.

Isthmia

Isthmia. Excavations by the University of Chicago under the auspices of the American School at Athens, Princeton, N.J.

Jacopi 1929α

G. Jacopi, Scavi nella necropolis di Jalisso, 1924-1928, *Clara Rhodos* III, Rhodi.

Jacopi 1929β

G. Jacopi, Scavi nella necropoli Camiresi, 1929-1930, *Clara Rhodos* IV, Rhodi.

Jameson – Runnels – van Andel 1994

M.H. Jameson – C.N. Runnels – T. van Andel, *A Greek Countryside: The Southern Argolid from Pre-history to the Present Day*, Stanford.

Jeammet 2007

V. Jeammet (ed.), *Tanagras. De l’objet de collection à l’objet archéologique*, Paris.

Jeammet – Mathieux 2010

V. Jeammet – N. Mathieux, “The figurines as a reflection of beliefs and rites”, in: V. Jeammet (ed.), *Tanagras. Figurines for Life and Eternity. The Musée du Louvre’s Collection of Greek Figurines*, Balencia.

Jennison 1937

G. Jennison, *Animals for show and pleasure in ancient Rome*, Manchester 1937.

Jevtovic 1990

J. Jevtovic (ed.), *Masters of Silver. The Iron Age in Serbia*, Belgrade.

Jockey 1979

Ph. Jockey, “Neither School or Koine: The Local Workshops of Delos and their Unfinished Sculpture 177-184”, in: O. Palagia – W. Coulson (eds), *Regional Schools in Hellenistic Sculpture*, Exeter.

Johnson 1938

F.P. Johnson, “Red-figured Pottery at Chicago”, *AJA* 42, 345-61.

Josifovska 1958

B. Josifovska, “грчки натпис с осигнатура на уметникот ”Αδυμος Εὐάνδρου”, *ŽAnt* 8, 295-300 (p. 300, ‘resumé’: “Inscription grecque avec la signature de l’artiste ΑΔΥΜΟΣ ΕΥΑΝΔΡΟΥ”).

Jucker 1961

H. Jucker, Das Bildnis im Blätterkelch, Geschichte und Bedeutung einer römischen Porträtform, Lausanne-Freiburg.

Jung 2002

R. Jung, Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979. Die Drehscheibenkeramik der Schichten 19 bis 11 (*Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 18), Kiel.

Kabus-Preissshofen 1989

R. Kabus-Preissshofen, Die hellenistische Plastik der Insel Kos (*MDAI[A]* Beih. 14), Berlin.

Kahil – Icard 1984

LIMC II (Zürich – München), s.v. ‘Artemis’, coll. 618-753 (L. Kahil – N. Icard).

Kähler 1965

H. Kähler, Der Fries vom Reiterdenkmal des Aemilius Paulus in Delphi (*MAR* 5), Berlin.

Kakoulli 2009

I. Kakoulli, Greek Painting Techniques and Materials from the Fourth to the First Century BC, London.

Kalaïtzi 2007

M. Kalaïtzi, Figured Tombstones from Macedonia, Fifth-First Cent. BC (unpubl. diss. – Oxford).

Kalléris 1988

J. Kalléris, Les Anciens Macédoniens, I-II.1 (*Collection de l’Institut français d’Athènes* 81), Athènes 1954, 1976 (repr.).

Kaltsas – Shapiro 2008

N. Kaltsas – A. Shapiro (eds), Worshipping Women. Ritual and Reality in Classical Athens (Catalogue of the Exhibition), Athens.

Kamptz 1982

H. von Kamptz, Homerische Personennamen: Sprachwissenschaftliche und historische Klassifikation, Göttingen.

Kankeleit 1994

A. Kankeleit, Kaiserzeitliche Mosaiken in Griechenland (Diss. München), München.

Kanowski 1984

M.G. Kanowski, Containers of Classical Greece. A Handbook of Shapes, St. Lucia-London-New York.

Karali-Giannakopoulou 1999

L. Karali-Giannakopoulou, Shells in Aegean Prehistory, Oxford (*BAR-IS* 761), Oxford.

Karamitrou-Mentessidi 2007

G. Karamitrou-Mentessidi, “The Late Bronze Age in Aiani”, in: B. Athanassov – R. Krauß – Vl. Slavčev (eds), Aegeo-Balkan Prehistory, publicized in 16th March (www.aegeobalkanprehistory.net).

Kassab Tezgör 2007

D. Kassab Tezgör, Tanagréennes d’Alexandrie. Figurines de terre cuite hellénistiques des nécropoles orientales (*Etudes Alexandrines* 13), Paris-Caire.

Kasulke 2000

T. Kasulke, “Hadrian und die Jagd im Spiegel der zeitgenössischen Literatur”, in: Martini 2000, 101-27.

Kefalidou 2001

E. Kefalidou, “Late archaic polychrome pottery from Aiani”, *Hesperia* 70, 183-219.

Keil – Swoboda 1935

J. Keil – H. Swoboda, Denkmäler aus Lykaonien, Pamphylien und Isaurien, Wien.

Kennel 2001

N. Kennel, "Most Necessary for the Bodies of Men: Oil and its By-products in the Later Greek Gymnasium", in: M. Joyal (ed.), *In Altum. Seventy-Five Years of Classical Studies in Newfoundland*, St. John Newfoundland, 119-33.

Kienast 1982

D. Kienast, *Augustus. Princeps und Monarch*, Darmstadt.

Kienast 1990

D. Kienast, *Römische Kaisertabelle*, Darmstadt.

Kistler 1998

E. Kistler, Die 'Opferrinne-Zeremonie': Bankettideologie am Grab, Orientalisierung und Formierung einer Adelsgesellschaft in Athen, Stuttgart.

Kleiner 1984

G. Kleiner, *Tanagrafiguren. Untersuchungen zur hellenistischen Kunst und Geschichte* (*JdI* Erg. 15, 1942' Neuauflage durch K. Parlasca – A. Linfert, 1984), Berlin.

Kleinknecht 1966

H. Kleinknecht, "Herodot und die makedonische Urgeschichte", *Hermes* 94, 134-46.

Koch 1975

G. Koch, *ASR* XII 6. Die mythologischen Sarkophage. Meleager, Berlin.

Koch – Sichtermann 1982

G. Koch – H. Sichtermann, *Römische Sarkophage*, München.

Kockel 1993

V. Kockel, *Porträtreiefs stadtrömischer Grabbauten*, Mainz a.Rh.

Koeppel 1986

G. Koeppel, "Die historischen Reliefs der römischen Kaiserzeit, 4", *Bjlb* 186, 1-90.

Kondoleon 1999

Chr. Kondoleon, "Timing Spectacles: Roman Domestic Art and Performance", in: B. Bergmann – Chr. Kondoleon (eds), *The Art of Ancient Spectacle*, New Haven-London.

Korkut 1999-2000

T. Korkut, "Überlegungen zum Aufkommen der Halbfiguren auf kleinasiatischen Grabstelen vom Hellenismus bis zur römischen Kaiserzeit", *Adalya* 4, 181-94.

Kosmidou 2006

E. Kosmidou, "Greek Coins from the Eastern Cemetery of Amphipolis", *NC* 166, 415-31.

Kostial 1997

M. Kostial, *Kelten im Osten. Gold und Silber der Kelten in Mittel und Osteuropa* (Sammlung Lanz), München.

Kotitsa 1996

Z. Kotitsa, *Hellenistische Tonpyxiden*, Mainz a.Rh.

Kotitsa 1998

Z. Kotitsa, *Hellenistische Keramik im Martin von Wagner Museum der Universität Würzburg*, Würzburg.

Kottaridi 2002β

A. Kottaridi, "Discovering Aegae, the old Macedonian Capital", in: M. Stamatopoulou – M. Yeroulanou (eds), *Excavating Classical Culture. Recent Archaeological Discoveries in Greece*, Oxford, 75-81.

Kottaridi 2004β

A. Kottaridi, "The Lady of Aigai", in: D. Pandermalis (ed.), *Alexander the Great. Treasures of an Epic Era of Hellenism*, New York, 139-47.

Kottaridi 2006

A. Kottaridi, "Couleur et sens: L'emploi de la couleur dans la tombe de la reine Eurydice (pl. 59-62)", in: Guimier-Sorbets – Hatzopoulos – Morizot 2006, 155-68.

Koukouli-Chrysanthaki 1970

Ch. Koukouli-Chrysanthaki, "Sarcophages d'Abdère", *BCH* 94, 327-60.

Koukouli-Chrysanthaki *et al.* 1992

LIMC VI, s.v. 'Heros Equitans', coll. 1019-73 (Ch. Koukouli-Chrysanthaki – V. Machaira – P.A. Pantos).

Koukouli-Chrysanthaki 2002

Ch. Koukouli-Chrysanthaki, "Excavating Classical Amphipolis", in: Stamatopoulou – M. Yeroulanou (eds), *Excavating Classical Culture. Recent Archaeological Discoveries in Greece*, Oxford, 57-73.

Koukouli-Chrysanthaki 2006

Ch. Koukouli-Chrysanthaki, "Les nécropoles de la Pérée thasienne: Oisymé et Galepsos", in: Guimier-Sorbets – Hatzopoulos – Morizot 2006, 169-84.

Koukouvou – Stefani 2002

A. Koukouvou – E. Stefani, "Archaeological research and major public works", in: 8th EAA Annual Meeting (24-29 September 2002), Abstracts book, 152.

Kouremenos – Parássoglou – Tsantsanoglou 2006

Th. Kouremenos – G.M. Parássoglou – K. Tsantsanoglou, *The Derveni Papyrus*, edited with introduction and commentary (*Studi e Testi per il Corpus dei Papiri Filosofici Greci e Latini* 13), Florence.

Kourempanas 2009

Th. Kourempanas, "The Chronology of the Hellenistic Coinage in the Name of the Macedonian Cities Thessaloniki, Pella and Amphipolis", in: N. Holmes (ed.), *Acts of the XIVth International Numismatic Congress, Glasgow 2009* (in pr.).

Kourempanas 2011

Th. Kourempanas, "Les monayes de bronze en Macédoine après la fin de la monarchie", in: Th. Faucher – M.-Chr. Marcellesi – O. Picard (eds), *Nomisma: La circulation monétaire dans le monde grec* (*BCH Suppl.* 53), Paris, 199-211.

Kozenkova 1992

V.I. Kozenkova, *Serzen'-Jurt. Ein Friedhof der späten Bronze- und Eisenzeit im Nordostkaukasus* (*AVA-Materialien* 48), Mainz.

Kramer 1994

S. Kramer, "Das Grabmonument des T. Flavius Mikkalus aus Perinth", *KölnJb* 27, 99-116.

Kroll 1993

J.H. Kroll, *The Greek Coins* (*The Athenian Agora* XXVI), Baltimore, Princeton.

Künzl 1988

E. Künzl, *Der Römische Triumph*, Bonn.

Kurtz 1975

D.C. Kurtz, *Athenian White Lekythoi*, Oxford.

Kyle 2001

D. Kyle, *Spectacles of Death in ancient Rome*, London-New York².

Kyrieleis 1975

H. Kyrieleis, *Bildnisse der Ptolemäer* (*Archäologische Forschungen* 2), Berlin.

Lagogianni-Georgakarakos 1998

M. Lagogianni-Georgakarakos, *Die Grabdenkmäler mit Porträts aus Makedonien* (*CSIR Griechenland* III.1 – Akademie von Athen), Athen.

Laks – Most 1997

A. Laks – Most (eds), *Studies on the Derveni Papyrus*, Oxford.

Landskron 2006α

A. Landskron, “Repräsentantinnen der orbis Romanus auf dem sog. Partherdenkmal von Ephesos”, in: Seipel 2006, 103-27.

Landskron 2006β

A. Landskron, “Das ‘Partherdenkmal’ von Ephesos. Ein Monument für die Antoninen”, *JÖAI* 75, 143-83.

Landucci Gattinoni 2003

F. Landucci Gattinoni, *L’ arte del potere. Vita e opere di Cassandro di Macedonia (Historia Einzelschr. 171)*, Stuttgart.

La Rocca *et al.* 2010

E. La Rocca *et al.* (eds), *I Giorni di Roma. L’ età della Conquista*, Roma.

Larousse 1874

P. Larousse, *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*, XIV, Paris.

Laubscher 1975

H.P. Laubscher, *Der Reliefschmuck des Galeriusbogens in Thessaloniki*, Berlin.

Laumonnier 1977

A. Laumonnier, *La céramique hellénistique à reliefs I. Ateliers Ioniens (EADélös XXXI)*, Paris.

Lavan – Özgenel – Sarantis 2007

L. Lavan – L. Özgenel – A. Sarantis (eds), *Housing in Late Antiquity. From Palaces to Shops*, Leiden-Boston.

Lavin 1962

I. Lavin, “The House of the Lord. Aspects of the Role of Palace Triclinia in the Architecture of Late Antiquity and the Middle Ages”, *The Art Bulletin* 44, 1-27.

Lazaridis 1971

D. Lazaridis, *Thasos and its Peraia*, Athens.

Leake 1835

M.W. Leake, *Travels in Northern Greece*, III, London.

Le Bohec-Bouhet 2006

S. Le Bohec-Bouhet, “Réflexions sur la place de la femme dans la Macédoine antique”, in: Guimier-Sorbets – Hatzopoulos – Morizot 2006, 187-98.

Lejeune 1972

M. Lejeune, *Phonétique historique du mycénien et du grec ancien*, Paris.

Lefkandi III

M.R. Popham – I.S. Lemos, *Lefkandi* III. The Toumba Cemetery, Oxford 1996.

Lemos 1991

A. Lemos, *Archaic Pottery of Chios. The Decorated Styles*, Oxford.

Lémos 1992

A. Lémos, “Un atelier archaïque chiote en Macédoine orientale”, in: J.-Y. Perreault – F. Blondé (eds), *Les ateliers de potiers dans le monde grec aux époques géométrique, archaïque et classique (BCH Suppl. 23)*, Paris, 157-73.

Lemos 1997

A. Lemos, “Rizari. A cemetery in Chios town”, in: O. Palagia (ed.), *Greek Offerings. Essays on Greek Art in Honour of John Boardman*, London, 73-85.

Lentini 2009

M.C. Lentini, *Mosaici Mediterranei*, Palermo.

Leriche 2003

P. Leriche, "Peut on étudier la Syrie séleucide", in: F. Prost (ed.), *L'Orient méditerranéen: de la mort d'Alexandre aux campagnes de Pompée; cités et royaumes à l'époque hellénistique*. Actes du colloque international de la SOPHAU à Rennes en avril 2003, PUR-Pallas, Rennes, 117-48.

Le Roux 2009

Le Roux, "L'empereur romain et la chasse", in: Trinquier – Vendries 2009, 23-35.

Leschhorn 1984

W. Leschhorn, *Der Gründer der Stadt*, Stuttgart.

Lesuisse 1961

L. Lesuisse, "Le titre de *Caesar* et son évolution au cours de l'histoire de l'empire", *LEC* 29, 271-87.

Lesure 2003

R.G. Lesure, "Archaeologists and The Site", in: J.K. Papadopoulos – R.M. Leventhal (eds), *Theory and Practice in Mediterranean Archaeology: Old World and New World Perspectives (Cotsen Advanced Seminars 1)*, Los Angeles, 199-202.

Lewis 1986

D.M. Lewis, "Temple Inventories in Ancient Greece", in: M. Vickers (ed.), *Pots and Pans. A Colloquium on Precious Metals and Ceramics in the Muslim, Chinese and Graeco-Roman Worlds*, Oxford 1985 (*Oxford Studies in Islamic Art* 3), Oxford, 71-82.

Leyenaar-Plaisier 1979

P. Leyenaar-Plaisier, *Les terres cuites grecques*. Catalogue de la collection du Musée des Antiquités de Leiden, Leiden.

LGPN IV

P. M. Fraser – E. Matthews (eds), *A Lexicon of Greek Personal Names, IV. Macedonia, Thrace, Northern Regions of the Black Sea*, Oxford 2005.

Lhôte 2007

E. Lhôte, "Typologie des anthroponymes en -υς", in: M. B. Hatzopoulos (ed.), *Φωνῆς χαρακτήρ ἔθνικος*. Actes du Ve Congrès International de Dialectologie Grecque, Athènes 28-30 septembre 2006 (*MEΛΕΤΗΜΑΤΑ* 52), Athènes, 271-94.

Liampi 1994

K. Liampi, "Argilos. History and Coinage", *NomKhron* 13, 7-36.

Liampi 1998α

K. Liampi, *Der makedonische Schild*, Bonn-Athen.

Liampi 1998β

K. Liampi, "A Hoard of Bronze Coins of Alexander the Great", in: R. Ashton – S. Hurter (eds), *Studies in Greek Numismatics in Memory of Martin Jessop Price*, London, 247-53.

Liampi 2000

K. Liampi, "The circulation of bronze Macedonian royal coins in Thessaly", in: C.C. Mattusch – A. Brauer – S.E. Knudsen (eds), *From the parts to the whole*, vol. 1, Acta of the 13th International Bronze Congress, held at Cambridge, Massachusetts, May 28 – June 1, 1996, Portsmouth, Rhode Island, 220-25.

Liampi 2002

K. Liampi, "Die Einführung des Kultes des Zeus Eleutherios in Makedonien. Die numismatischen Zeugnisse aus dem Hortfund von Serres", *MDAI(A)* 117, 203-20.

Liampi 2005

K. Liampi, *Argilos. A Historical and Numismatic Study*, KERMA I, *Λυδία Αίθος*, Society for the Study of Numismatics and Economic History, Athens.

Liedtke 2005

C. Liedtke, *Ρώμη και Όστια: μια πρωτεύουσα και το επίνειό της*, στο: W. Hoepfner (εκδ.), *Ιστορία της κατοικίας 5000π.Χ. – 500μ.Χ.* (ελλ. μτφρ. Η. Τσιριγκάκης), *Θεσσαλονίκη*, 709-63.

Lim 1999

R. Lim, "In the 'Temple of Laughter' Visual and Literary Representations of Spectators at Roman Games", in: B. Bergmann – Chr. Kondoleon, *The Art of Ancient Spectacle*, New Haven-London, 343-65.

LIMC

J. Boardmans (ed.), *Lexicon Iconographicum Mythologiae Graecae*, I-X, Zürich 1981-2009.

Ling 1992

R. Ling, *Roman Painting*, Cambridge².

Lönnqvist 1997

K. Lönnqvist, *Studies on the Hellenistic Coinage of Athens: The Impact of Macedonia on the Athenian Money Market in the 3rd Century B.C.* (*Papers and Monographs of the Finnish Institute at Athens* 6), Athens.

LSJ

H.G. Liddel – R. Scott – H. Stuart Jones, *A Greek – English Lexicon*, Oxford 1940⁹; With a Supplement (1968); Revised Supplement, ed. P.G.W. Glare, Oxford.

Lund 2005

J. Lund, "An Economy of Consumption. The **Eastern Sigillata. An Industry in the Late Hellenistic Period**", in: Archibald – Davies – Gabrielsen 2005, 233-52.

Lullies 1971

R. Lullies, "Der Dinos des Berliner Malers", *AntK* 14, 44-55.

Lyons 1996

C.L. Lyons, *The Archaic Cemeteries (Morgantina Studies 5)*, Princeton.

Maderna 2004

C. Maderna, "Die letzten Jahrzehnte der spätklassischen Plastik. Form und Raum", in: P.C. Bol (ed.), *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst II. Klassische Plastik*, Mainz a.Rh., 303-82.

Malamidou 2005

V. Malamidou, *Roman Pottery in Context. Fine and Coarse wares from fine sites in north-eastern Greece (BAR-IS 1386)*, Oxford.

Malfitana 2002

D. Malfitana, "Eastern Terra Sigillata in the Eastern Mediterranean. Notes on an initial quantitative analysis", in: F. Blondé *et al.* (ed.), *Céramiques hellénistiques et Romaines*, Lyon, 133-57.

Malkin 1998

I. Malkin, *The Returns of Odysseus. Colonization and Ethnicity*, Berkeley-Los Angeles.

Mallios 2004

G.K. Mallios, "A Hellenistic Sanctuary at Ano Poli, Thessaloniki. The Terracotta Figurines", *Εγνατία* 8, 239-66.

Maniatis *et al.* 2010

Y. Maniatis – D. Tambakopoulos – E. Dotsika – Th. Stefanidou-Tiveriou, "Marble provenance investigation of Roman sarcophagi from Thessaloniki", *Archaeometry* 52.1, 45-58.

Marangou 1975

L. Marangou, "Collection Dolly Gouladriss I. Bijoux en or", *BCH* 99, 365-78.

Marasco 1988

G. Marasco, *Economia, commerci e politica nel Mediterraneo fra il III e il II secolo A.C.*, Firenze.

Marcadé 1969

J. Marcadé, *Au Musée de Délos. Etude sur la sculpture hellénistique en ronde bosse découverte dans l'île*, Paris.

Marchet 2008

G. Marchet, "Mittere mapam", in: J. Nelis-Clément – J.-M. Roddaz (eds), *Le cirque romain et son image*, Bordeaux.

Marinatos 1967

S. Marinatos, *Kleidung. Haar- und Basttracht. ArchHom I, A-B*, Göttingen.

Martini 2000

W. Martini (ed.), *Die Jagd der Eliten in den Erinnerungskulturen von der Antike bis in die frühe Neuzeit*, Göttingen.

Martini – Schernig 2000

W. Martini – E. Schernig, "Das Jagdmotiv in der imperialen Kunst hadrianischer Zeit", in: Martini 2000, 129-55.

Massar 2008

N. Massar, "Les thymiatèria dans le monde grec. Etat des lieux", in: A. Verbanck-Pierard *et al.* (eds), *Parfums de l'Antiquité*, Marienmont, 191-205.

Masson 1959

O. Masson, "Notes d'anthroponymie grecque et asianique", *BeitrNamF* 10, 159-81 (= *OGS* I, 19-37).

Masson 1990

O. Masson, "Remarques sur la transcription du *w* par *beta* et *gamma*", in: H. Eichner – H. Rix (eds), *Sprachwissenschaft und Philologie. Jacob Wackernagel und die Indogermanistik heute. Kolloquium der Indogermanischen Gessellschaft*, Basel 13. 15. Okt. 1988, Wiesbaden, 202-12.

Masson 1992

O. Masson, "L'apport de l'anthroponymie grecque à l'étymologie et à l'histoire des mots", in: F. Letoublon (ed.), *La langue et les textes en grec ancien, Actes du colloque Pierre Chantraine*, Amsterdam, 257-65 (= *OGS* III, 140-8).

Masson 1993

O. Masson, "Quand le nom Πτολεμαῖος était à la mode", *ZPE* 98, 157-67 (= *OGS* III, 149-59).

Matheson 1994

S.B. Matheson, *An Obsession with Fortune. Tyche in Greek and Roman Art (Yale University Art Gallery Bulletin 1994)*, New Haven.

Maul-Mandelarzt 1990

E. Maul-Mandelarzt, *Griechische Reiterdarstellungen in agonistischem Zusammenhang*, Frankfurt a.M.

McGing 2008

Br. McGing, "Subjection and Resistance to the Death of Mithridates", in: A. Erskine (ed.), *A Companion to the Hellenistic World*, Oxford, 71-89.

Mauri 1953

A. Mauri, *La peinture romaine*, Genève.

Megaw 1936

H. Megaw, "Archaeology in Greece 1935-1936: Macedonia", *JHS* 56, 147-9.

Meloni 1953

P. Meloni, *Perseo e la fine della Monarchia Macedone*, Roma.

Mendel 1914

G. Mendel, *Musées impériaux Ottomans. Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines*, II, Constantinople.

Messerschmidt 2003

W. Messerschmidt, *Prosopopoia. Personifikationen politischen Charakters in spätklassischer und hellenistischer Kunst*, Köln-Weimar-Wien.

Metzger 1944-45

H. Metzger, "Dionysos Chthonien d'après les monuments figurés de la période classique", *BCH* 68-69, 296-339.

Meyer 1980

H. Meyer, "Die Frieszyklen am sogenannten Triumphbogen des Galerius in Thessaloniki", *JdI* 95, 374-444.

Meyer 1991

H. Meyer, Antinoos, München.

Meyer M. 1998

M. Meyer, "Eine hellenistische Marmorstatuette mit Mauerkrone. Tyche oder Kybele", in: R. Rolle – K. Schmidt (eds), *Archäologische Studien in Kontaktzonen der antiken Welt*, Göttingen, 287-90.

Meyer M. 2006α

M. Meyer, *Die Personifikation der Stadt Antiocheia. Ein neues Bild für eine neue Gottheit* (*JdI* Ergh. 33), Berlin-New York.

Meyer M. 2006β

M. Meyer, "Der Kaiser, Apollon-Helios und die Stadt", in: Seipel 2006, 129-41.

Meyer-Schlichtmann 1988

C. Meyer-Schlichtmann, *Die Pergamenische Sigillata aus der Stadtgrabung von Pergamon* (*PergF* 61), Berlin.

Mikkola 2008

M. Mikkola, "Heroa as Described in the Ancient Written Sources", in: L. Pietilä-Castrén - Vesa Vahtikari (eds), *Grapta poikila II. Saints and Heroes (Papers and monographs of the Finnish Institute at Athens 14)*, Helsinki, 1-32.

Millar 1987

F. Millar, "The Problem of Hellenistic Syria", in: A. Kurt – S. Sherwin-White (eds), *Hellenism in the East: the Interaction of Greek and non Greek Civilization from Syria to Central Asia after Alexander*, London.

Miller 1974

S. Miller, "A Family of Halikarnassians in North-Central Greece", *AJA* 78, 151-2.

Miller 1988

S. Miller, "The Theorodokoi of the Nemean Games", *Hesperia* 75, 147-63.

Miller 1993

S.G. Miller, *The Tomb of Lyson and Kallikles: a Painted Macedonian Tomb*, Mainz a.Rh.-New York.

Miller 2000

S.G. Miller, "Macedonians at Delphi", in: A. Jacquemin (ed.), *Delphes cent ans après la Grande fouille. Essai de bilan. Actes du colloque international organisé par l'EFA, 17-20 septembre 1992* (*BCH Suppl.* 36), Paris, 263-81.

Miller-Ammerman 2002

R. Miller-Ammerman, *The Sanctuary of Santa Venera at Paestum II. The Votive Terracottas*, Ann Arbor-Michigan.

Mitford 1991

T.B. Mitford, "Inscriptiones Ponticae-Sebastopolis", *ZPE* 87, 192.

Mitrevski 2005

Dr. Mitrevski (ed.), *Vardarski Rid I*, Skopje.

Mitsopoulos-Leon 1991

V. Mitsopoulos-Leon, Die Basilica am Staatsmarkt in Ephesos, Teil I. Keramik hellenistischer und römischer Zeit, Wien.

Mitsopoulos-Leon 1993

V. Mitsopoulos-Leon, "The Statue of Artemis at Lousoi: Some Thoughts", in: O. Palagia – W. Coulson (eds), Sculpture from Arcadia and Laconia. Proceedings of an International Conference held at the American School of Classical Studies at Athens, April 10-14, 1992, Oxford, 33-9.

Mitsopoulos-Leon – Lang-Auinger 2007

V. Mitsopoulos-Leon – Cl. Lang-Auinger, Die Basilica am Staatsmarkt in Ephesos, Teil 2. Funde klassischer bis römischer Zeit, Wien.

Mollard-Besques 1963

S. Besques, Musée National du Louvre. Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs et romains, II. Myrina, Paris.

Mollard-Besques 1972

S. Besques, Musée National du Louvre. Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs, étrusques et romains, III. Epoque hellénistique et romaine. Grèce et Asie Mineure, Paris.

Mollard-Besques 1986

S. Besques, *op.cit.*, IV.1.

Mollard-Besques 1992

S. Besques, *op.cit.*, IV.2.

Mollard-Besques 1994

S. Besques, Figurines et reliefs grecs en terre cuite, Paris.

Mommsen – Hertel – Mountjoy 2001

H. Mommsen – D. Hertel – P. Mountjoy, Neutron Activation Analysis of the Pottery from Troy in the Berlin Schliemann Collection, AA, 169-211.

Moret 1990

J.-M. Moret, "Ιὼ ἀποταυρουμένη", RA, 3-26.

Moretti 1982

L. Moretti, "Sulle legge ginnasiarchica di Berea", RIFC 110, 62.

Moretti M. 1962

M. Moretti, Il Museo Nazionale di Villa Giulia, Roma.

Morris 1997

I. Morris, Ταφικά τελετουργικά έθιμα και κοινωνική δομή στην κλασική αρχαιότητα (ελλ. μτφρ. Κ. Μαντέλη), Ηράκλειο.

Morris S. 1984

S. Morris, The Black and White Style. Athens and Aigina in the Orientalizing Period, New Haven.

Muellner – Nagy – Papadopoulou – Schironi 2008

L. Muellner – G. Nagy – I. Papadopoulou – F. Schironi (eds), Center for Hellenic Studies Derveni Papyrus Conference Proceedings, Washington DC, July 7-9, 2008, Washington, DC, Cambridge, Mass. (in pr.).

Muller 1996

A. Muller, Les terres cuites votives du Thesmophorion. De l'atelier au sanctuaire (*EtThas* XVII), Paris.

Muller 1999

A. Muller, "'Copillage' et 'bidouillage' d'images dans l'antiquité. L'exemple de la terre cuite grecque", in: D. Mulliez (ed.), La transmission de l'image dans l'antiquité (*Cahiers de la Maison de la Recherche, Université Charles-de-Lille 3*), Ateliers 21, 65-77.

Müller-Karpe 1974

H. Müller-Karpe, Beiträge zu italienischen und griechischen Bronzefunde (*PBF* 20.1), München.

Musche 1992

B. Musche, Vorderasiatischer Schmuck von der Anfängen bis zur Zeit der Achaemeniden, Leiden-Köln.

Mustili 1932

D. Mustili, "La necropoli tirrenica di Efestia", *ASAtene* 15-16, 1-278.

Naumann 1983

F. Naumann, Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst (*MDAI[Ist]* Beih. 28), Tübingen.

Neeft 1991

C.W. Neeft, *Addenda and Corrigenda* to D. A. Amyx, *Corinthian Vase-painting in the Archaic Period*, Amsterdam.

Neeft 1996

C.W. Neeft, "Ceramica di imitazione corinzia", in: E. Lippolis (ed.), *I Greci in Occidente. Arte e artigianato in Magna Grecia*, Napoli, 280-91.

Neumann 1965

G. Neumann, *Gestern und Gebärden in der griechischen Kunst*, Berlin.

Neumann 1988

G. Neumann, "Ein späthellenistisches Tondo-Bildniss", *MDAI(A)* 103, 221-38.

Nigdelis 1995

P.M. Nigdelis, "Oberpriester und Gymnasiarchen im Provinziallandtag Makedoniens: eine neue Ehreninschrift aus Beroia", *Klio* 77, 170-83.

Noble 1965

J.V. Noble, *The Techniques of Attic Painted Pottery*, New York.

Novi Pazar 1969

D. Mano-Zisi – Lj.B. Popovic, *Novi Pazar* (Beograd).

Oberleitner 2006

W. Oberleitner, "Zum Partherdenkmal: drei Problemkreise", in: Seipel 2006, 13-23.

Oberleitner 2009

W. Oberleitner *et al.*, *Das Partherdenkmal von Ephesos (Schriften des Kunsthistorischen Museums 11A)*, Wien.

OGS I, II

O. Masson, *Onomastica Graeca Selecta*, I, II, Paris 1990.

OGS III

O. Masson, *Onomastica Graeca Selecta*, III, *Hautes Etudes du monde Gréco-romain*, Genève 2000.

Oliver 1977

A. Oliver, *Silver for the Gods*, Toledo.

Oppermann 2006

M. Oppermann, *Der thrakische Reiter des Ostbalkanraumes im Spannungsfeld von Graecitas, Romanitas und lokalen Traditionen*, Langenweißbach.

Osborne 1985

R. Osborne, "Buildings and Residence on the Land in Classical and Hellenistic Greece: the Contribution of Epigraphy", *BSA* 80, 119-28.

Osborne 1992

R. Osborne, "Is it a Farm? The Definition of Agricultural Sites and Settlements in Ancient Greece", in: B. Wells (ed.), *Agriculture in Ancient Greece*, Proceedings of the Seventh International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 16-17 May 1990, Stockholm, 21-5.

Osborne 1996

R. Osborne, *Greece in the Making 1200-479 BC*, London.

Otschar 1990

U. Otschar, "Zum Monument des C. Memmius", *JÖAI* 60, 57-85.

Özgan 1995

R. Özgan, *Die griechischen und römischen Skulpturen aus Tralleis (Asia Minor Studien 15)*, Bonn.

Panayotou 2007α

A. Panayotou, "The Position of the Macedonian Dialect", in: A.-F. Christidis (ed.), *A History of Ancient Greek. From the Beginnings to Late Antiquity*, Cambridge 433-43, 507-8.

Panayotou 2007β

A. Panayotou, "Macedonian among Ancient Literary Tradition, 19th century Debates and the New Texts", in: Hajnal 2007, 385-92.

Pantermalis 1997

D. Pantermalis, *DION, The Archaeological Site and the Museum*, Athens.

Pantermalis 2005

D. Pantermalis (ed.), *Alexander the Great. Treasures from an Epic Era of Hellenism*, New York.

Panvini – Giudice 2004

R. Panvini – F. Giudice (eds), *Τα Αττικά. Veder Greco a Gela ceramiche attiche figurate dall' antica colonia, Gela, Siracusa, Rodi*.

Panvini – Sole 2009

R. Panvini – L. Sole (eds), *La Sicilia in età arcaica. Dalle apoikiai al 480 a.C. Catalogo della mostra, Caltanissetta-Catania, Palermo*.

Papadopoulos 1989

J.K. Papadopoulos, "An Early Iron Age Potter's Kiln at Torone", *MeditArch* 2, 9-44.

Papadopoulos 2003

J.K. Papadopoulos, *Ceramicus Redivivus. The Early Iron Age Potter's Field in the Area of the Classical Athenian Agora (Hesperia Suppl. 31)*, Princeton.

Papadopoulos 2005

J.K. Papadopoulos, *The Early Iron Age Cemetery at Torone*, Los Angeles.

Papastamos 1970

D. Papastamos, *Melische Amphoren (Orbis Antiquus 25)*, Münster.

Papazoglou 1988

F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine (BCH Suppl. 16)*, Athènes-Paris.

Pape 1975

P. Pape, *Griechische Kunstwerke aus Kriegsbeute und ihre öffentliche Aufstellung in Rom*, Marburg.

Parker 2000

R. Parker, "Theophoric Names and the History of the Greek Religion", in: S. Hornblower – E. Matthews (eds), *Greek Personal Names. Their Value as Evidence (Proceedings of the British Accademy 104)*, Oxford, 53-80.

Paspalas 1995

St.A. Paspalas, *The Late Archaic and Early Classical Pottery of the Chalkidice in its Wider Aegean Context* (unpubl. diss. – Oxford University), Oxford.

Paspalas 2006

St. Paspalas, "Persian Type Furniture in Macedonia: The Recognition and Transmission of Forms", *AJA* 104, 531-60.

Paspalas 2006-2007

St.A. Paspalas, "A Group of Late Geometric Pottery from Torone and its wider Aegean Context", in: *id.* – J.-P. Descoeudres (eds), *Proceedings of the 25th Anniversary Symposium of the Australian Archaeological Institute at Athens, Athens 10-12 October 2005 (MeditArch 19/20)*, 25-43.

Patanè 1988

R. Patanè, "Ricerche e problemi di archeologia centuripina", *Sicilia Archeologica* XXI, Fasc. 66-68, 93-100

Pelekidis 1921

S. Pelekidis, "Chronique des Fouilles", *BCH* 45, 541.

Pemberton 2003

E. Pemberton, "Classical and Hellenistic Pottery from Corinth and its Athenian Connections", in: C.K. Williams – N. Bookidis (eds) *Corinth XX: Centenary 1896-1996*, Princeton, 167-79.

Pensabene 2009

P. Pensabene, "I mosaici della villa romana del Casale: distribuzione, programmi, iconografici, maestranze", in: M.C. Lentini (ed.), *Mosaici Mediterranei*, Palermo 2009, 87-116.

Perlzweig 1971

J. Perlzweig, *Lamps of the Roman Period*, Princeton.

Perreault 1999

J.Y. Perreault, "Céramique et échanges: la production de 'coupes-cratères à décor subgéométrique' et de 'coupes à points' thasiennes et le commerce thasien en mer Noire", in: H. Koukouli – A. Muller – S. Papadopoulos (eds) *Thasos, matières premières et technologie de la Préhistoire à nos jours. Actes du Colloque de Liménaria-Thasos (26 au 29 sept. 1995)*, Kavala-Athènes, 253-60.

Perreault – Bonias 2006

J.Y. Perreault – Z. Bonias, "L'habitat d'Argilos: les céramiques archaïques, un aperçu", in: J. de la Genière (ed.), *Les clients de la céramique grecque (Cahiers du Corpus Vasorum Antiquorum)*, Paris, 50-4.

Perron 2006

M. Perron, *Argilos: La céramique peinte de Chalcidique des VIe et Ve siècles av. J.-C.* (unpubl. MA – Montréal), Montréal.

Petsas *et al.* 2000

Ph. Petsas – M.B. Hatzopoulos – L. Gounaropoulou – P. Paschidis, *Inscriptions du sanctuaire de la Mère des dieux autochtone de Leukopetra (Macédoine) (MEΛETHMATA 28)*, Athènes.

Pflug 1988

H. Pflug, *Antike Helme. Sammlungen Lipperheide und andere Bestände des Antikenmuseums Berlin*, Berlin.

Pflug 1989

H. Pflug, *Römische Porträtstelen in Oberitalien, Untersuchungen zu Chronologie, Typologie und Ikonographie*, Mainz a.Rh.

Pfrommer 1989

M. Pfrommer, *Studien zu alexandrinischer und grossgriechischer Toreutik*, Berlin.

Pfuhl – Möbius 1977

E. Pfuhl – H. Möbius, *Die ostgriechischen Grabreliefs, I*, Mainz a.Rh.

Pfuhl – Möbius 1979

E. Pfuhl – H. Möbius, *op.cit.*, II, Mainz a.Rh.

Philippaki 1967

B. Philippaki, *The Attic Stamnos*, Oxford.

Pleket 1984

H.W. Pleket, "Urban elites and the Economy in the Greek cities of the Roman Empire", *MBAH* 3, 3-36.

Pollitt 1979

J. J. Pollitt, "Kernoi from the Athenian Agora", *Hesperia* 48, 205-33.

Pollitt 1986

J.J. Pollitt, *Art in the Hellenistic Age*, Cambridge.

Popham *et al.* 1982

M.R. Popham – K. Touloupa – L.H. Sackett, "Further excavations of the Toumba cemetery at Lefkandi, 1981", *BSA* 77, 213-48.

Prange 1990

M. Prange, "Das Bildnis Arsinoes II. Philadelphos", *MDAI(A)* 105, 197-211.

Price 1991

M.J. Price, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus*, Zürich-London.

Price P. 1984

P. Price, *Rituals and Power. The Roman Imperial Cult in Asia Minor*, Cambridge.

Prokopov 1990

I. Prokopov, "The Circulation of Bronze Coins in South-Western Thrace from the End of the 3rd to the End of the 1st Century BC", in: *Proceedings of the 10th International Congress of Numismatics, London 1986 (International Association of Professional Numismatist, Special Publication 11)*, London, 89-93.

Prottung 1995

P. Prottung, *Darstellungen der hellenistischen Stadttyche*, Münster.

Psoma *et al.* 2008

S. Psoma – C. Karadima – D. Terzopoulou, *The coins from Maroneia and the classical city at Molyvoti. A contribution to the history of Aegean Thrace (MEΛETHMATA 62)*, Athens.

Pugliese-Carratelli 1987

G. Pugliese-Carratelli (ed.), *Magna Grecia. Lo sviluppo politico, sociale ed economico*, Napoli.

Pugliese Carratelli 2001

G. Pugliese Carratelli, *Le lamine d'oro orfiche: Istruzioni per il viaggio oltremondano degli iniziati greci (Biblioteca Adelphi 419)*, Milano.

Rackham – Moody 1992

O. Rackham – J.A. Moody, "Terraces", in: B. Wells (ed.), *Agriculture in Ancient Greece, Proceedings of the Seventh International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 16-17 May 1990 (Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Athen 4, XLII)*, Stockholm, 123-30.

Reinders 2004

H.R. Reinders, "Coinage and coin circulation in New Halos", in: *Οβολός 7. Το νόμισμα στο θεσσαλικό χώρο, Πρακτικά Γ' επιστημονικής συνάντησης, Αθήνα*, 185-206.

Reinders 2009

H.R. Reinders, "The Hellenistic city of New Halos. A creation of Demetrios Poliorketes?", in: *Το Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 2, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Βόλος 16.3-19.3.2006, I: Θεσσαλία, Βόλος*, 369-79.

Reinsberg 1980

C. Reinsberg, *Studien zur hellenistischen Toreutik*, Hildesheim.

Rengakos 1993

A. Rengakos, *Der Homer und die hellenistischen Dichter* (*Hermes Einzelschr.* 64), Stuttgart.

Rey 1921

L. Rey, *Observations sur les premiers habitats de la Macédoine. Recueilles par le Service Archéologique de l'armée d'Orient, 1916-1919, (région de Salonique)* (*BCH Suppl.* 41-3), Paris.

Reynolds 1996

J. Reynolds, "Honouring Benefactors at Aphrodisias: A New Inscription" (*JRA Suppl.* 20), 121-6.

Rhomiopoulou 2006

K. Rhomiopoulou, "Nécropoles macédoniennes du littoral et de l'arrière-pays (pl. 39)", in: Guimier – Sorbets – Hatzopoulos – Morizot 2006, 301-9.

Rhomiopoulou – Kilian-Dirlmeier 1989

K. Rhomiopoulou – I. Kilian-Dirlmeier, "Neue Funde von Vergina", *PZ* 64, 86-151.

Rhomiopoulou – Schmidt-Dunas 2010

K. Rhomiopoulou – B. Schmidt-Dunas, *Das Palmettengrab in Lefkadia* (*MDAI[A] Beih.* 21), Mainz a.Rh.

Richter 1965

G.M.A. Richter, "The Origin of the Bust Form for Portraits", in: *Χαριστήριον εις Αναστάσιον Ορλάνδον (Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας* 54), Α', Αθήναι, 59-62.

Richter 1967

G.M.A. Richter, *Attic Red-Figured Vases. A Survey*, New Haven.

Richter 1984

G.M.A. Richter, *The Portraits of the Greeks*, Oxford.

Richter – Milne 1935

M.A. Richter – M.J. Milne, *Shapes and Names of Athenian Vases*, New York.

Riedweg 1998

Ch. Riedweg, "Initiation – Tod – Unterwelt. Beobachtungen zur Kommunikationssituation und narrativen Technik der orphisch-bakchischen Goldblättchen," in: F. Graf (ed.), *Ansichten griechischer Rituale: Geburtstags-Symposium für Walter Burkert, Castelen bei Basel 15. bis 18. März 1996*, Stuttgart-Leipzig, 359-98 (= engl. transl., in: Edmonds 2011).

Riedweg 2002

Ch. Riedweg, "Poésie orphique et rituel initiatique: Éléments d'un 'Discours sacré' dans les lamelles d'or", *RHR* 219, 459-81.

Risser 2001

M.K. Risser, *Corinthian Conventionalizing Pottery*, *Corinth* VII.5, Princeton.

Rizakis 1998

A. Rizakis, *Achaie II. La cité de Patras* (*MEAETHMATA* 25), Athènes.

Robert 1940

L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec* (*Bibliothèque de l'Ecole des Hautes Etudes*, Fasc. 278), Paris (Amsterdam 1971²).

Robertson 1983

M. Robertson, "The Berlin Painter at the Getty Museum and Some Others", *Greek Vases in J. Paul Getty Museum I*, Malibu, 55-72.

Robertson 1992

M. Robertson, *The art of vase-painting in Classical Athens*, Cambridge.

Robertson 1993

M. Robertson, "What is 'Hellenistic'. About Hellenistic Art", in: P. Green (ed.), *Hellenistic History and Culture*, Berkeley, 67-90.

Robinson 1931

D.M. Robinson, *Excavations at Olynthus*, III. The Coins Found at Olynthus in 1928, Baltimore.

Robinson 1931α

D.M. Robinson, "New Inscriptions from Olynthus and Environs", *TAPhA* 62, 40-56.

Robinson 1933α

D.M. Robinson, *Excavations at Olynthus* V. Mosaics, Vases and Lamps of Olynthus Found in 1928 and 1931, Baltimore.

Robinson 1933β

D.M. Robinson, *Excavations at Olynthus* VI. The Coins Found at Olynthus in 1931, Baltimore.

Robinson 1942

D.M. Robinson, *Excavations at Olynthus* XI. Necrolynthia. A Study in Greek Burial Customs and Anthropology. Baltimore.

Robinson 1950

D.M. Robinson, *Excavations at Olynthus* XIII. Vases Found in 1934 and 1938, Baltimore.

Robinson – Clement 1938

D.M. Robinson – P.A. Clement, *Excavations at Olynthus* IX. The Chalcidic Mint and the Excavation Coins Found in 1928-1934, Baltimore.

Robinson – Clement 1952

D.M. Robinson – P.A. Clement, *Excavations at Olynthus* XIV. Terracotas, Lamps and Coins Found in 1934 and 1938, Baltimore.

Robinson H. 1959

H.S. Robinson, *Pottery of the Roman Period (Athenian Agora V)*, Princeton.

Rochette 1997

B. Rochette, *Le latin dans le monde grec. Recherches sur la diffusion de la langue et des lettres latines dans les provinces hellénophones de l'Épire romain (Collection Latomus 233)*, Brussels.

Roccas 2000

L.J. Roccas, "Back-Mantle and Peplos: The Special Costume of Greek Maidens in 5th Century Funerary and Votive Reliefs", *Hesperia* 69, 235-65.

Rogl 1996

O. Rogl, "Hellenistische Reliefsbecher aus der Stadt Elis", *JÖAI* 65 Beibl., 112-58.

Rogl 1999

O. Rogl, "Homerische Becher aus der Stadt Elis", in: *Δ' ΕΠΣΕΚ*, 317-28.

Rogl 2001

O. Rogl, "Töpfersignaturen aus hellenistischen Reliefsbechern", *JÖAI* 70, 135-55.

Roller 1981α

L.E. Roller, "Funeral games in Greek art", *AJA* 85, 107-19.

Roller 1981β

L.E. Roller, "Funeral games for historical persons", *Stadium* 7, 1-18.

Roller 1999

L.E. Roller, *In Search of God the Mother. The Cult of Anatolian Cybele*, Berkeley-Los Angeles-London.

Rolley 1965

C. Rolley, "Le sanctuaire des Dieux Patrôoi et le Thesmophorion de Thasos", *BCH* 89, 441-83.

Roscher 1965

W.H. Roscher, *Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig.

Rostovtzeff 1972

M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, I, II, Oxford.

Rotroff 1997α

S. Rotroff, "From Greek to Roman in Athenian Ceramics", in: M. Hoff – *id.*, *The Romanization of Athens: Proceedings of an International Conference held at Lincoln, Nebraska (April 1996) (Oxbow Monograph 94)*, Oxford, 97-116.

Rotroff 1997β

S. Rotroff, *Hellenistic Pottery, Athenian and Imported Wheel made Tableware and Related Material (Athenian Agora XXIX)*, Princeton.

Rotroff 2006

S. Rotroff, "Molds, Productions and Preparations", in: *Ε' ΕΠΣΕΚ*, 496-501.

Roussel 1942-3

P. Roussel, "Décret des peliganes de Laodicée-sur-Mer", *Syria* 23, 21-32.

Rouveret – Walter 2004

A. Rouveret avec la collaboration de Ph. Walter, *Peintures grecques antiques, la collection hellénistique du musée du Louvre*, Paris.

Rumscheid 2006

F. Rumscheid, *Die figürlichen Terrakotten von Priene*, Wiesbaden.

Said 2002

W.B. Said, *Τυπολογία της κατοικίας της ρωμαϊκής περιόδου στην Ανατολική Μεσόγειο (αδμ. δι-δακτ. διατρ. – ΕΚΠΑ)*, Αθήνα.

Salviat 1978

F. Salviat, "La céramique de style chiote à Thasos", in: *Les céramiques de la Grèce de l'Est et leur diffusion en Occident. Actes du colloque de Naples, 6-9 juillet Naples (Collection Internationale du CNRS 569)*, Paris 87-92.

Salviat 1983α

F. Salviat, "La céramique thasienne orientalisante et l'origine des vases 'méliens'", in: *Les Cyclades: Matériaux pour une étude de géographie historique. Table ronde réunie à l'Université de Dijon les 11, 12 et 13 mars 1982*, Paris, 185-90.

Salviat 1983β

F. Salviat, "Les plats creux insulaires à décor orientalisant à Thasos", *op.cit.*, 201-16.

Salviat – Weill 1960

F. Salviat – N. Weill, "Un plat du VIIe siècle à Thasos: Bellérophon et la Chimère", *BCH* 84, 384-6.

Sandys 1969

J.E. Sandys, *Latin Epigraphy. An Introduction to the Study of Latin Inscriptions* (S.G. Cambell²), Groningen.

Saripanidi 2010

V. Saripanidi, "Local and Imported Pottery from the Cemetery of Sindos (Macedonia): Interrelations and Divergences", in: H. Tréziny (ed.), *Grecs et Indigènes de la Catalogne à la Mer Noire*, Paris, 471-80.

Sartre 2001

M. Sartre, *D'Alexandre à Zénobie. Histoire du Levant antique*, Paris.

Schama 1995

S. Schama, *Landscape and Memory*, New York-London.

Scheidel – Morris – Seiller 2007

W. Scheidel – J. Morris – R. Seiller (eds), *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*, Cambridge.

Schleiermacher 1981

M. Schleiermacher, “Zu Ikonographie und Herleitung des Reitermotivs auf römischen Grabsteinen”, *Boreas* 4, 61-96.

Schliemann 1880

H. Schliemann, *Ilios. The City and Country of the Trojans*, London.

Schmidt 1939

J. Schmidt, *RE* XVIII.1 (1939), s.v. ‘Orestai’, coll. 960-5.

Schmidt S.G. 2006

S.G. Schmidt, *Boire pour Apollon (Eretria 16)*, Lausanne.

Schmitthenner 1969

W. Schmitthenner, “*Imperator Caesar*. Eine Studie zur Namengebung”, in: *id.* (ed.), *Augustus (Wege der Forschung 128)*, Darmstadt, 264-90.

Schuller 2004

ThesCRA II, s.v., 3d. ‘Heroisierung, Apotheose’ II.A 129 – 131 (W. Schuller), Los Angeles.

Schuller Chr. 2004

Chr. Schuller, “Die Gymnasiarchen in hellenistischer Zeit”, in: D. Kah – P. Schoz (eds), *Das hellenistische Gymnasium*, Berlin, 163-92.

Schürman 1989

W. Schürman, *Katalog der antiken Terrakotten im Badischen Landesmuseum Karlsruhe*, Göteborg.

Schwenk 1985

C.J. Schwenk, *Athens in the Age of Alexander*, Chicago.

Seferiades 2000

M.L. Seferiades, “Spondylus Geaderopus: some observations on the earliest European long distance exchange system”, in: S. Hiller – V. Nikolov (eds), *Karanovo III. Beiträge zum Neolithikum in Südost-europa*, Wien, 423-37.

SEG

Supplementum Epigraphicum Graecum, I (1923)- .

Segal 1990

C. Segal, “Dionysus and the Gold Tablets from Pelinna”, *GRBS* 31, 411-19.

Seipel 2006

W. Seipel (ed.), *Das Parherdenkmal von Ephesos*, Akten des Kolloquiums, Wien, 27.-28. April 2003, Milano, 71-87.

Shipley 2000

G. Shipley, *The Greek World after Alexander (323-30 BC)*, Oxford.

Sichtermann 1965

H. Sichtermann, *Die griechischen Vasen: Gestalt, Sinn und Kunstwerk*, Berlin.

Sideris 2000

A. Sideris, “Les tombes de Derveni: quelques remarques sur la toreutique”, *RA*, 3-36.

Siebert 1978

G. Siebert, *Recherches sur les ateliers de bols à reliefs du Peloponnèse à l'époque hellénistique*, Paris.

M. Siganidou 1989

M. Siganidou, "Pélikè Attique à figures rouges du type de Kertsch: Mariage sacré", in: *Eros grec. Amour des Dieux et des Hommes*, Catalogue Exposition, Galeries Nationales du Grand Palais, 6 novembre 1989-5 février 1990, Athènes, 5 mars-5 mai 1990, Athènes, 106-8.

Simantoni-Bournia 2004

E. Simantoni-Bournia, *La céramique grecque à reliefs: ateliers insulaires du VIIIe au VIe siècle avant J.-C.*, Genève.

Simon 1985

E. Simon, "Zeus und Io auf einer Kalpis des Eucharidesmalers", *AA* 1985, 265-80.

Simon 1996

E. Simon, *Οι θεοί των αρχαίων Ελλήνων* (ελλ. μτφρ. Σ. Πινγιάτογλου), Θεσσαλονίκη.

Simon 1997

LIMC VIII, Zürich-Düsseldorf, s.v. 'Kybele', coll. 744-66 (E. Simon).

Sindos Catalogue

Aik. Despoini (ed.), *Σίνδος. Catalogue for the exhibition at the Archaeological Museum of Thessaloniki*, Athens 1985 = *Δεσποίνη* 1985 = *Σίνδος* 1985 = *Κατ. Σίνδου* 1985.

Sinn 1979

V. Sinn, *Die Homerischen Becher*, Berlin.

Sismanidis 1998β

K. Sismanidis, *CVA Thessaloniki (Archaeological Museum 1)*, Athens.

Sismanidis 2008β

K. Sismanides, "Ancient Kalindoia", in: *Καλίνδοια*, 31-7.

Sistakou 2010

E. Sistakou, "Reading the Authorial Strategies in the Derveni Papyrus", *Trends in Classics* 2, 18-30.

Skarlatidou 2002

E. Skarlatidou, "Una tomba arcaica in Macedonia. Nuovi dati per un riesame della cronologia della ceramica corinzia", *ASAtene* 80, 281-307.

Snodgrass 1994

A.M. Snodgrass, "The Euboeans in Macedonia", *AION ArchStAnt* 1 (N.S.), 87-93.

Sodini 1995α

J.-P. Sodini, "La ville de Thasos à l'époque protobyzantine: Les lacunes de la topographie", in: *Διεθνές Συμπόσιο: «Βυζαντινή Μακεδονία 324-1430 μ.Χ.»*, Θεσσαλονίκη, 29-31 Οκτωβρίου 1992 (*Μακεδονική Βιβλιοθήκη* της ΕΜΣ 58), Θεσσαλονίκη, 279-24.

Sodini 1995β

J.-P. Sodini, "Habitat de l'antiquité tardive (1)", *Τόποι* 5/1, 151-218.

Sodini 1997

J.-P. Sodini, "Habitat de l'antiquité tardive (2)", *Τόποι* 7/2, 435-577.

Sokolovska 1994

V. Sokolovska, "Some Pottery Finds from Isar-Marvinci", στο: *Γ' ΕπΣΕΚ*, Αθήνα.

Sourvinou-Inwood 1975

C. Sourvinou-Inwood, "Who was the Teacher of the Pan-Painter?", *JHS* 95, 107-21.

Sourvinou-Inwood 1995

C. Sourvinou-Inwood, *Reading Greek Death to the End of the Classical Period*, Oxford.

Spieser 1974

J.-M. Spieser, "Note sur la chronologie des remparts de Thessalonique", *BCH* 98, 507-19.

Spieser 1984

J.-M. Spieser, *Thessalonique et ses monuments du IVe au VIe siècle. Contribution à l'étude d'une ville paléochrétienne (Bibliothèque des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome 254)*, Paris.

Spiliopoulou-Donderer 2002

I. Spiliopoulou-Donderer, *Kaiserzeitliche Grabaltäre Niedermakedoniens*, Mannheim-Möhnesee.

Stanley 1990

Ph.V. Stanley, "The Value of Ergasteria in Attica: A Reexamination", *MBAH* 9, 1-13.

Stefanek 1990

P. Stefanek, "Die Leichenspiele für Patroklos auf einer protokorinthischen Vase von ca. 660 v. Chr.", *JÖAI* 60, 1-16.

Stefanidou-Tiveriou 2008

Th. Stefanidou-Tiveriou, "Tradition and romanization in the monumental landscape of Athens", in: Στ. Βλίζος (εκδ.), *Η Αθήνα κατά τη ρωμαϊκή εποχή. Πρόσφατες ανακαλύψεις, νέες έρευνες (Μουσείο Μπενάκη, παρ. 4), Αθήνα*, 11-40.

Stefanidou-Tiveriou 2009α

Th. Stefanidou-Tiveriou, "Thasian marble: a connection between Thasos and Thessaloniki", in: Y. Maniatis (ed.), *ASMOSIA VII. Actes du VIIe colloque international de l'ASMOSIA, Thasos 15-20 septembre 2003 (BCH Suppl. 51)*, Paris, 19-29.

Stefanidou-Tiveriou 2010

Th. Stefanidou-Tiveriou, "Social Status and Family Origin in the Sarcophagi of Thessalonike", in: L. Nasrallah – Ch. Bakirtzis – St.J. Friesen (eds), *From Roman to Early Christian Thessalonike: Studies in Religion and Archaeology (Harvard Theological Studies 64)*, Cambridge, Mass., 151-88.

Steimle 2008

Chr. Steimle, *Religion im römischen Thessaloniki. Sakraltopographie, Kult und Gesellschaft 168 v. Chr. – 324 n. Chr. (Studien und Texte zu Antike und Christentum 47)*, Tübingen.

Steinhart 1995

M. Steinhart, *Das Motiv des Auges in der griechischen Bildkunst*, Mainz a.Rh.

Stewart 1979

A. Stewart, *Attika. Studies in Athenian Sculpture of the Hellenistic Age*, London.

Sturgeon 1975

M.C. Sturgeon, "Greek Funerary Busts", *Archaeology* 28.1, 230-7.

Struck 1907

A. Struck, *Makedonische Fahrten I. Chalkidike*, Wien-Leipzig.

Suchodolski 1983

St. Suchodolski, "Numismatique et Archéologie. Les avantages de la coopération", *RN*, 7-14.

Syme 1958

R. Syme, "Imperator Caesar: A Study in Nomenclature", *Historia* 7, 172-88.

Szilágyi 1995

J. Szilágyi, "Aus dem Umkreis des Lydos", *Eirene* 31, 44-57.

Taeuber 2006

H. Taeuber, "Das 'Parthermonument' – historische Grundlage", in: Seipel 2006, 25-31.

Tafrali 1913

O. Tafrali, *Topographie de Thessalonique*, Paris.

Tanagra

Tanagra. *Mythe et Archéologie*. Catalogue d'exposition du Musée du Louvre, 15 septembre 2003-5 janvier 2004, Paris.

Tarn 1948

W.W. Tarn, *Alexander the Great*, Cambridge.

Tataki 1988

A. Tataki, *Ancient Beroea. Prosopography and Society (MEΛETHMATA 8)*, Athens.

Tataki 1998

A. Tataki, *Macedonians Abroad. A Contribution to the Prosopography of Ancient Macedonia (MEΛETHMATA 26)*, Athens.

Tefnin 1967

R. Tefnin, "La tête B. 161 du Musée de Mariemont. Un portrait d'Arsinoé II?", *AntCl* 36, 87-98.

Thasos

J. Grandjean – F. Salviat, *Guide de Thasos (Sites et Monuments 3)*, Paris.

Theodossiev 2000

N. Theodossiev, "The Dead with Golden Faces", *OxfJA* 19, 175-205.

Thermi

E. Skarlatidou, *Thermi. The ancient cemetery beneath the modern town*, Athens 2007 = Σκαρλατίδου 2007.

Tilley 1994

Ch. Tilley, *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*, Oxford-Providence.

Tiverios 1997

M. Tiverios, "Die von Xenophantos Athenaios signierte grosse Lekythos aus Pantikapaion: Alte Funde neu betrachtet", in: J.H. Oakley – W.D.E. Coulson – O. Palagia (eds), *Athenian Potters and Painters*, Oxford, 269-84.

Tiverios 1998

M.A. Tiverios, "The ancient settlement in the Anchialos-Sindos double trapeza. Seven years (1990-1996) of archaeological research", in: M. Bats – B. d'Agostino (eds), *EUBOICA. L' Eubea e la presenza euboica in Calcidica e in Occidente*, Napoli, 243-53.

Tiverios 2005

M. Tiverios, "Der Streit um das attische Land. Götter, Heroen und die historische Wirklichkeit", in: V.M. Strocka (ed.), *Meisterwerke. Internationales Symposium anlässlich des 150. Geburtstages von Adolf Furtwängler*. Freiburg im Breisgau 30. Juni- 3. Juli 2003, München, 299- 319.

Tiverios 2008

M. Tiverios, "Greek Colonisation of the Northern Aegean", in: G.R. Tsatskheladze (ed.), *Greek Colonisation. An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas, II (Mnemosyne Suppl. 193)*, Leiden-Boston, 1-154.

Tiverios – Tsiafaki 2002

M. Tiverios – D. Tsiafaki (eds), *Color in Ancient Greece. The role of color in Ancient Greek Art and Architecture 700-31 B.C.*, Proceedings of the Conference held in Thessaloniki, 12th-16th April 2000, organised by the Paul Getty Museum and Aristotle University of Thessaloniki, Thessaloniki.

Torelli 1999

M. Torelli, "Funera Tusca: Reality and Representation in Archaic Tarquinian Painting", in: B. Bergmann – Chr. Kontoleon (eds), *The Art of Ancient Spectacle*, New Haven-London, 147-61.

Torjussen 2008

S.S. Torjussen, "An Inscribed Gold Olive Leaf from Daphniotissa, Near Elis", *ZPE* 166, 151-2.

Tosi 2003

G. Tosi, *Gli edifici per spettacoli nell' Italia Romana*, Roma.

Touchais 1977

G. Touchais, "Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1976", *BCH* 101, 513-666.

Touloumakos 1997

J. Touloumakos, "Historische Personenamen im Makedonien der römischen Kaiserzeit", *ŽAnt* 47, 211-26.

Touratsoglou 1968

I. Touratsoglou, «Μια 'Αρέθουσα' και άλλα πήλινα ειδώλια απ' τη Χαλκιδική στο Μουσείο Θεσσαλονίκης», *BCH* 92, 37-71.

Touratsoglou 1987

I. Touratsoglou, "Macedonia", in: A.M. Burnett – M.H. Crawford (eds), *The Coinage of the Roman World in the Late Republic. Proceedings of a Colloquium Held at the British Museum (BAR-IS 326)*, Oxford, 53-78.

Touratsoglou 1998

I. Touratsoglou, "Dated gold: The evidence from Hellenistic Macedonia", in: D. Williams (ed.), *The Art of Greek Goldsmith*, London, 30-8.

Touratsoglou 2000

I. Touratsoglou, "Numismatique et Archéologie", in: B. Kluge – B. Weisser (eds), *XII. Internationaler Numismatischer Kongress, Berlin 1997, Akten I*, Berlin, 149-56.

Touratsoglou 2010

I. Touratsoglou, "Coin Production and Coin Circulation in the Roman Peloponnese", in: A.D. Rizakis – Cl.E. Lepenioti (eds), *Roman Peloponnese III. Society, Economy and Culture: Continuity and Innovation (ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 63)*, Athens, 235-52.

Toynbee 1962

J.M.C. Toynbee, *Art in Roman Britain*, London.

Tracy 1984

S.V. Tracy, "Greek Inscriptions in the Athenian Agora", *AJA* 53, 369-77.

Trakosopoulou-Salakidou 2006-2007

E. Trakosopoulou-Salakidou, "Aspects of the Excavations at Acanthus: the Early Iron Age and the Early Archaic Period", in: J.-P. Descoeudres – St. Paspalas (eds), *Proceedings of the 25th Anniversary Symposium of the Australian Archaeological Institute at Athens, Athens 10-12 October 2005 (Medi-tArch 19/20)*, 45-54.

Treister 2001

M.Y. Treister, *Hammering Techniques in Greek and Roman Jewellery and Toreutics*, Leiden-Boston-Köln.

Trinquier – Vendries 2009

J. Trinquier – Ch. Vendries (eds), *Chasses antiques. Pratiques et représentations dans le monde gréco-romain (IIIe s. av.-IVe apr. J.-C.)*, Actes du colloque international de Rennes (Université Rennes II, 20-21 septembre 2007), Rennes.

Troxell 1997

H.A. Troxell, *Studies in the Macedonian Coinage of Alexander the Great (The American Numismatic Society, Numismatic Studies 21)* New York.

Tsakalou-Tzanavari 2007

K. Tsakalou-Tzanavari, "Des nécropoles aux sanctuaires: Les Tanagréennes de la Grèce du Nord", in: Jeammet 2007, 117-31.

Tsantsanoglou – Parássoglou 1987

K. Tsantsanoglou – G.M. Parássoglou, “Two Gold Lamellae from Thessaly,” *Hellenika* 38, 3-16.

Tscherikower 1927

V. Tscherikower, Die hellenistischen Städtgründungen von Alexander dem Grossen bis auf die Römerzeit (*Philologus Suppl.* XIX.1), Leipzig.

Tsigarida 1988

E.B. Tsigarida, Metal Wreaths in the Greek World (Diss. Oxford), Oxford.

Tsigarida 2006α

E.B. Tsigarida, “Gold Diadems from the Cemetery of Ancient Pydna”, in: G. Nicolini (ed), *Les Ors des Mondes Grec et ‘Barbare’*. Actes du colloque della Société française d’archéologie classique du 18 novembre 2000, Paris, 153-63.

Tsigarida 2006β

E.B. Tsigarida, “Couronnes, diadems, colliers et boucles d’Oreille de la Macédoine Centrale à l’époque de Philippe II et d’Alexandre le Grand”, in: G. Nicollini (ed.), *op.cit.*, 139-51.

Tsigarida 2010

E.B. Tsigarida, “A New Gold Myrtle Wreath from Central Macedonia in the Collection of the Archaeological Museum of Thessaloniki”, *BSA* 105, 305-15.

Tsimpidou-Avloniti 2006

M. Tsimpidou-Avloniti, “La tombe macédonienne d’Hagios Athanasios près de Thessalonique”, in: Guimier-Sorbets – Hatzopoulos – Morizot 2006, 321-31.

Tuck 2005

S.L. Tuck, “The Origins of Roman Imperial Hunting Imagery”, *G&R* 52, 221-45.

Tzifopoulos 2010α

Y.Z. Tzifopoulos, ‘Paradise Earned’: the Bacchic-Orphic Gold Lamellae of Crete (Center for Hellenic Studies, *Hellenic Series* 23), Washington, DC-Cambridge, Mass.

Tzifopoulos 2010β

Y.Z. Tzifopoulos, “The Derveni Papyrus (PDerveni) and the Bacchic-Orphic Epistomia”, *Trends in Classics* 2, 31-63.

Ulf 1996

C. Ulf, “Griechische Ethnogenese versus Wanderungen von Stämmen und Staamstaaten”, in: C. Ulf (ed.), *Wege zur Genese griechischer Identität. Die Bedeutung der frūgriechischen Zeit*, Berlin, 240-80.

Valassiadis 2005

C. Valassiadis “A contribution to Cassander’s bronze coinage”, in: C. Alfaro – C. Marcos – P. Otero (eds), *Actas del XIII Congreso internacional de numismática*, Madrid 2003, I, Madrid, 405-13.

Vallet – Villard 1964

G. Vallet – F. Villard, *Mégara Hyblaea*, II. La céramique archaïque (*Mélanges d’Archéologie et d’Histoire*. Suppléments I), Paris.

Velenis 1979

G. Velenis, “Architektonische Probleme des Galeriusbogen in Thessaloniki”, *AA* 1979, 249-63.

Velenis 1983

G. Velenis, “Nachträgliche Beobachtungen am Oberbau des Galeriusbogens in Thessaloniki”, *AA* 1983, 273-5.

Vermaseren 1989

M.J. Vermaseren, *Corpus Cultus Cybelae Attidisque (CCCA) (EPRO 50.6)*, Leiden-New York-København-Köln.

Vickers 1972

M. Vickers, "The Hippodrome at Thessaloniki", *JRS* 62, 25-32.

Vickers 1973

M. Vickers, "Observations on the Octagon at Thessaloniki", *JRS* 63, 111-20.

Vickers 1978

M. Vickers, *Greek Vases*, Ashmolean Museum, Oxford.

Villard 1993

F. Villard, "La localisation des ateliers cycladiques de céramique géométrique et orientalisante", in: Dalongeville – Rougeмонт 1993, 143-60.

Villard L. 1997

LIMC VIII (Zürich-Düsseldorf), s.v. 'Tyche', coll. 115-25 (L. Villard).

Vitti 1996

M. Vitti, Η πολεοδομική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης από την ίδρυσή της ως τον Γαλέριο (βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 160), Αθήνα.

Vlassopoulou 2007

C. Vlassopoulou, "Les figurines de l'Acropole d'Athènes", in: Jeammet 2007.

Vogeikoff-Brogan 2000

N. Vogeikoff-Brogan, "Late Hellenistic Pottery in Athens. A new Deposit and further thoughts on the association of pottery and social change", *Hesperia* 69, 293-333.

Vokotopoulou 1990

I. Vokotopoulou, "Polychrono: A New Archaeological Site in Chalkidike", in: J.-P. Descoeudres (ed.), ΕΥΜΟΥΣΙΑ. Ceramic and Iconographic Studies in Honour of Alexander Cambitoglou (*MeditArch* Suppl. 1), Sydney, 79-86.

Völker-Janssen 1992

W. Völker-Janssen, *Kunst und Gesellschaft an den Höfen Alexanders d. Gr. und seiner Nachfolger*, München.

Voutiras 1998

E. Voutiras, *Διονυσοφώντος γάμοι. Marital Life and Magic in Fourth Century Pella*, Amsterdam.

Vouvalidis *et al.* 2005

K.G. Vouvalidis – G.E. Syrides – K.S. Albanakis, "Holocene morphology of the Thessaloniki Bay: Impact of Sea Level Rise", *Zeitschrift für Geomorphologie* 137 (Suppl.), 147-58.

Waage 1948

O. Waage, *Hellenistic and Roman Tableware of North Syria*, Princeton.

Wachter 1998

R. Wachter, "Griechisch χαῖρε: Vorgeschichte eines Grusswortes", *MH* 55, 65-75.

Waiblinger 1978

A. Waiblinger, "Communication. La ville grecque d'Éléonte en Chersonèse de Thrace et sa nécropole", *CRAI*, 843-57.

Waiblinger 1999

A. Waiblinger, "Céramiques de la nécropole d'Éléonte", in: M.Cr. Villanueva Puig *et al.* (eds), *Céramique et peinture grecques. Modes d'emploi*, Paris, 97-103.

Walbank 1940

F.W. Walbank, *Philipp V of Macedon*, Cambridge.

Walbank 1967

F.W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius, II*, Oxford.

Wolters 2008

R. Wolters, "Triumph und Beute in der römischen Republik", in: F. Burrer – H. Müller (eds), *Kriegskosten und Kriegsfinanzierung in der Antike*, Darmstadt, 228-45.

Walter-Karydi 1973

E. Walter-Karydi, *Samische Gefässe des 6. Jahrhunderts v. Chr. (Samos 6.1)*, Bonn.

Webster 1964

T.B.L. Webster, *Hellenistic poetry and art*, London.

Weill 1959

N. Weill, "Un plat thasien à figures noires", *BCH* 83, 430-54.

Weitzmann 1947

K. Weitzmann, *Illustrations in Roll and Codex: A Study of the Origin and Method of Text Illustration*, Princeton.

Weitzmann 1959

K. Weitzmann, *Ancient Book. Illumination (Martin Classical Lectures 16)*, Cambridge, Mass.-London.

Whitbread – Jones – Papadopoulos 1997

I.K. Whitbread – R.E. Jones – J.K. Papadopoulos, "The Early Iron Age Kiln at Torone, Greece: Geological Diversity and the Definition of Control Groups", in: A. Sinclair – E. Slater – J. Gowlett (eds), *Archaeological Sciences 1995, Proceedings of a Conference on the Application of Scientific Techniques to the Study of Archaeology*, Liverpool, July 1995, Oxford, 88-91.

Wiegand 1958

T. Wiegand, *Didyma, II*, Berlin.

Wiemer 2005

H.U. Wiemer, *Alexander der Grosse*, München.

Wiesner 1968

J. Wiesner, *Fahren und Reiten, Archeologia Homerica 1 F*, Göttingen.

Wilkinson 2006

T.J. Wilkinson, "Landscape Archaeology", in: J. Bintliff (ed.), *A Companion to Archaeology*, Malden-Oxford-Victoria, 334-56.

Williams – Ogden 1994

D. Williams – J. Ogden, *Greek Gold. Jewellery of the Classical World*, London.

Wilmott 2007

T. Wilmott (ed.), *Roman Amphitheatres and Spectacula: a 21st-Century Perspective*, Papers from an International Conference held at Chester, 16-18th February 2007 (*BAR-IS 1946*), Oxford.

Wilson – Donnan 1998

T.M. Wilson – H. Donnan, "Nation, State and Identity at International Frontiers", in: *eid.* (eds), *Border Identities. Nation and State at International Frontiers*, Cambridge, 1-30.

Winkes 1969

R. Winkes, *Clipeata imago. Studien zu einer römischen Bildnisform (Habelts Dissertationdrucke. Reihe klassische Archäologie, Heft 1)*, Bonn.

Winkes 1979

R. Winkes, "Pliny's Chapter on Roman Funeral Customs in the Light of *Clipeatae imagines*", *AJA* 83, 481-84.

Winter 1999

E. Winter, «Τα ἰχνη των πόλεων της ανατολικῆς Χαλκιδικῆς», *AEMΘ* 13, 283-94.

Wuilleumier 1930

P. Wuilleumier, *Le trésor de Tarente*, Paris.

Xydopoulos 2007

I. Xydopoulos, "The Concept and Representation of Northern Communities in Ancient Greek Historiography: The Case of Thucydides", in: J. Pan-Montojo – F. Pedersen (eds), *Communities in European History: Representations, Jurisdictions, Conflicts*, Pisa, 1-22.

Young 1937

G.M. Young, "Archaeology in Greece: Macedonia", *JHS* 57, 133-4.

Zahrnt 1971

M. Zahrnt, *Olynth und die Chalkidier*, München.

Zahrnt 1984

M. Zahrnt, "Die Entwicklung des makedonischen Reiches bis zu den Persenkriegen", *Chiron* 14, 325-68.

Zanker 1975

P. Zanker, "Grabreliefs Römischer Freigelassener", *JDI* 90, 267-315.

Zanker 1993

P. Zanker, "The Hellenistic Grave Stelai from Smyrna: Identity and Self-image in the Polis", in: A.W. Bulloch *et al.* (eds), *Images and Ideologies: Self-definition in the Hellenistic World*, California.

Zanker 2006

P. Zanker, *Ο Αύγουστος και η δύναμη των εικόνων* (ελλ. μτφρ. Μ. Πεχλιβάνος), Αθήνα.

Zaphiropoulou 1970

Ph. Zaphiropoulou, "Vases peints du Musée de Salonique", *BCH* 94, 1970, 361-435.

Zaphiropoulou 1999

Ph. Zaphiropoulou, "I due polyandria dell' antica necropoli di Paros", *A.I.O.N.* N.S. 6, 13-24.

Zaphiropoulou 2000

Ph. Zaphiropoulou, "Paros archaïque et son rôle dans la colonisation du nord de la mer Egée", in: A. Avram – M. Babeş (eds), *Civilisation grecque et cultures antiques périphériques: hommage à Petre Alexandrescu à son 70e anniversaire*, Bucarest, 130-3.

Zaphiropoulou 2002

Ph. Zaphiropoulou, "Recent finds from Paros", in: M. Stamatopoulou – M. Yeroulanou (eds), *Excavating Classical Culture: Recent Archaeological Discoveries in Greece (BAR-IS 1031)*, London-Oxford, 281-4.

Zaphiropoulou 2003

Ph. Zaphiropoulou, *La céramique 'mélienne' (EADélos XLI)*, Paris.

Ziegenhaus – De Luca 1968

O. Ziegenhaus – G. De Luca, *Das Asklepieon (FPerg 11)*, Berlin.

Zoumbaki 2005

S. Zoumbaki, *Prosopographie der Eleer bis zum 1. Jh. V. Chr. (MEΛETHMATA 40)*, Athen.

Zuntz 1971

G. Zuntz, *Persephone: Three Essays on Religion and Thought in Magna Graecia*, Oxford.

Κατάλογος Συγγραφέων / List of Contributors

Πολυξένη Αδάμ-Βελένη / Polyxeni Adam-Veleni

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης / Archaeological Museum of Thessaloniki
pveleni@culture.gr

Ιωάννης Ακαμάτης / Ioannis Akamatis

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Aristotle University of Thessaloniki
akamatis@hist.auth.gr

Βικτώρια Αλλαμανή-Σουρή / Victoria Allamani-Souri

ΙΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων / 16th Ephorate of Pre-historical and Classical Antiquities
victoria@allamanis.gr

Χρήστος Γκατζόλης / Christos Gatzolis

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης / Archaeological Museum of Thessaloniki
chgzatzoli@culture.gr

Αικατερίνη Δεσποίνη / Aikaterini Despini

gdespin@otenet.gr

Στυλιανή Δρούγου / Styliani Drougou

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Aristotle University of Thessaloniki
drougou@hist.auth.gr

Φλώρα Καραγιάννη / Flora Karagianni

Ευρωπαϊκό Κέντρο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων (EKBMM) / European Centre for Byzantine and Post-Byzantine Monuments (EKBMM)
karagianni@ekbmm.gr

Ευρυδίκη Κεφαλίδου / Eurydice Kefalidou

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης / Archaeological Museum of Thessaloniki
zograf@phl.noc.gr

Μαρία Λιλιμπάκη-Ακαμάτη / Maria Lilimbaki-Akamati

ΙΖ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων / 17th Ephorate of Pre-historical and Classical Antiquities
izepka@culture.gr

Ελένη Μανακίδου / Eleni Manakidou

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Aristotle University of Thessaloniki
hmanak@hist.auth.gr

Βασιλική Μισαηλίδου-Δεσποτίδου / Vasiliki Misailidou-Despotidou

ΙΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων / 16th Ephorate of Pre-historical and Classical Antiquities
vmisailidou@culture.gr

Παντελής Νίγδελης / Pantelis Nigdelis

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Aristotle University of Thessaloniki
pnigdeli@hist.auth.gr

Ιωάννης Ξυδόπουλος / Ioannis Xydopoulos

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Aristotle University of Thessaloniki
ixydopou@hist.auth.gr

Άννα Παναγιώτου-Τριανταφυλλοπούλου / Anna Panayotou-Triantaphyllopoulou

Πανεπιστήμιο Κύπρου / University of Cyprus
gppanay@ucy.ac.cy

Άννα Παντή / Anna Panti

Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας Βόρειας Ελλάδας / Ephorate of Paleoanthropology-Speleology of Northern Greece
pantianna@yahoo.gr

Νεκτάριος Πουλακάκης / Nektarios Poulakakis

ΙΖ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων / 17th Ephorate of Pre-historical and Classical Antiquities
polakn@gmail.com

Κωνσταντίνος Σισμανίδης / Konstantinos Sismanidis

ΙΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων / 16th Ephorate of Pre-historical and Classical Antiquities
istepka@culture.gr

Μπάριμπαρα Σμιτ-Δούνα / Barbara Schmidt-Douna

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Aristotle University of Thessaloniki
douna@hit.auth.gr

Ευαγγελία Στεφανή / Evangelia Stefani

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης / Archaeological Museum of Thessaloniki
stefmer@otenet.gr

Θεοδοσία Στεφανίδου-Τιβεριού / Theodosia Stefanidou-Tiveriou

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Aristotle University of Thessaloniki
valeria@hist.auth.gr

Κατερίνα Τζαναβάρη / Katerina Tzanavari

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης / Archaeological Museum of Thessaloniki
katerina_tzanavari@yahoo.gr

Γιάννης Τζιφόπουλος / Yannis Z. Tzifopoulos

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Aristotle University of Thessaloniki
tzif@lit.auth.gr

Μιχάλης Τιβέριος / Michalis Tiverios

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Aristotle University of Thessaloniki
tiv@hist.auth.gr

Ιωάννης Τουράτσoglou / Ioannis Touratsoglou

Νομισματικό Μουσείο Αθηνών / Numismatic Museum of Athens
nm@culture.gr

Ελισάβετ Μπεττίνα Τσιγαρίδα / Elisavet Bettina Tsigarida

ΙΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων / 16th Ephorate of Pre-historical and Classical Antiquities
tsigarida@culture.gr

Μιλτιάδης Χατζόπουλος / Miltiades Hatzopoulos

Κέντρο Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας / Center for the Greek and Roman Antiquity
mhatzop@eie.gr

Αναστασία Χρυσοστόμου / Anastasia Chrysostomou

ΙΖ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων / 17th Ephorate of Pre-historical and Classical Antiquities
izepka@culture.gr

Πάυλος Χρυσοστόμου / Pavlos Chrysostomou

ΚΘ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων / 29th Ephorate of Pre-historical and Classical Antiquities
kthepka@culture.gr

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ «ΘΡΕΠΤΗΡΙΑ. ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ» ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΚΑΙ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΗ ΛΙΘΟΓΡΑΦΙΑ Ι. ΑΝΤΩΝΙ-
ΑΔΗΣ – Θ. ΨΑΡΡΑΣ ΤΟΝ ΟΚΤΩΒΡΙΟ ΤΟΥ 2012
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ «ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΤΟΥ ΑΠΘ»

THE WORK “THREPTERIA. STUDIES ON
ANCIENT MACEDONIA” WAS PROCESSED
AND PRINTED BY THE ΛΙΘΟΓΡΑΦΙΑ Ι.
ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ – Θ. ΨΑΡΡΑΣ IN OCTOBER
2012 ON BEHALF OF “AUTH EDITIONS”

 ΑΠΘ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ISBN: 978-960-9717-03-8